AHMET HAMDİ AKSEKİ

İSLÂM

FITRÎ, TABİÎ VE UMUMİ BİR DİNDİR

İman, Küfür, Mü'min ve Kâfir Hakkında Hükümler
Vahy ve İlâhi Kitaplar

Neşre Hazırlayan :
Hasan Tahsin FEYİZLİ

nur yayınları

İSLÂM

FITRÎ, TABİÎ VE UMUMİ BİR DİNDİR

AHMET HAMDİ AKSEKİ

(Merhum Diyanet İşleri Reisi)

İman, Küfür, Mü'min ve Kâfir Hakkında Hükümler
Vahy ve İlâhî Kitaplar

Neşre Hazırlayan :

Hasan Tahsin FEYİZLİ

Ankara İmam - Hatip Lisesi
Meslek Ders. Öğr. ve Md. Muavini

Hacıbayram Cad. No. 7
Tel : 11 65 69

NUR YAYINLARI NO : 75

GAYE MATBAASI
TEL : 11 39 50
1981 — ANKARA

TAKDİM

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Hamd ve sena insanları en güzel surette yaratan, diğer varlıkları O'nun hizmetine veren, Alemlerin Rabbı Yüce Allah'a mahsustur.

Salât ve Selam, Allah'ın Resulü, bütün insanlığın rehberi Peygamber Efendimize, O'nun necip soyuna, Ashabına ve O'nun yolunda yürüyen müminlere olsun.

Son asrın büyük din alimlerinden Merhum Diyanet İşleri Reisi Ahmed Hamdi Akseki'nin «İslâm-Tabiî ve Umumî Din'dir» kitabının 1. cildinin yeni harflerle baskısı 1943 ve 1966'da yapılmıştır. Sahasında mühim bir boşluğu dolduracak ve bir bilgi hazinesi durumunda olan, bu ikinci cildinin, neşir hakkını, varislerinden satın alan «Gaye Matbaası ve Nur Yayınevi» sahibi vasıtasıyla, neşre ilk hazırlanmasını üstlendim.

Merhum eserini kendi eski el yazması ile daha ziyade bir müsvedde durumunda (çeşitli ek ve çıkmalar yaparak) bırakmış olup, **eserin dili, çoğu yerlerde ağdalı idi.** Eserin ilmî hüviyetini muhafaza etmeye büyük gayret ve dikkat sarfederek, mümkün olduğu kadar bu kelimeleri, bazan aynı kelime kökü ile, bazan eş anlamıyla kullanarak, bazan da anlamı değişebilir endişesiyle karşılığını parantez içinde veya dipnot halinde gösterdim.

Ayrıca merhum (A.H.A.) tarafından kenarlarına «terceme yapılacak» diye yazılıp bırakılan ayet, hadis, fıkhî ve itikadî metinlerin meal veya tercemesi yapılmış, âyet ve hadislerin yerleri gösterilmiştir. Ve böylece tarafımdan yapılan eklere (terc. Feyizli) şeklinde işaret edilmiştir.

Denizin, iğne ucu kadar bir kanalla akmasını sağlamaya çalıştığım ve büyük üstadın manevi feyzinden hissedar olduğum için kendimi bahtiyar hissediyorum.

O'nun bu nadîde eserini, kıymetli ilim erbabının ve okuyucuların istifadesine sunarken, Büyük Üstad ve Merhum Eski Diyanet İşleri Başkanı Ahmed Hamdi Akseki'nin ruhunun şâd ve makamının cennet olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ederim.

Cenab-ı Hak, hatalarımıza mağfiret, îlm-i İslâm'a hizmete muvaffakîyet ve dareynde saadet ihsan etsin. (Âmîn)

HASAN TAHSİN FEYİZLİ

ANKARA .....? Recep 1400
...... Mayıs 1980

İTİKAT VE İMAN

Birinci Ders

MÜSLÜMANLIĞIN TEMELİ

1 — **İ'TİKAT :** Düğümlenmek manasına olup bir şeye gönül bağlamak, kalbin tasdiki ve karar vermesi demektir. «Ben şuna itikat ettim» demek, «kalbimi ona bağladım, düğümledim» demektir. Kalbini bağlamış olduğu o şeye akîde (inanç) ve îtikat olunan (inanılan) hususlar denir. Îtikat, mutlak tasdik'e ve çok kere de dinin talim eylediği şeyleri, kalbin kabul ve tasdik etmesine denir. «Alah'a ve Resulüne îtikat ettim» demek «kalbimle Allah'a ve Resulü'ne sımsıkı bağlandım, gönlümü verdim» demektir [1].

2 — **İMAN :** Allah'a ve Hz. Muhammed Aleyhisselâmın Allah tarafından haber verdiği katiyetle belli olan şeylere inanmak ve bunların hak olduğunu kalbiyle tasdik ve itiraf etmektir. Bu da iki suretle olur : 1 — İcmâlî (kısaca, kapalı, topluca). 2 — Tafsîlî (açık, genişçe).

3 — **İMANIN EN MÜCMEL VE KISASI :** «Allah'ı ve O'ndan geleni tasdiktir.» Bu, «**LÂİLÂHE İLLÂLLAH MUHAMMEDÜN RESULÜLLAH**: Allah'tan başka (ibadete lâyık) bir mabut, bir ilah yoktur. Muhammed Aleyhisselâm Allah'ın Resuludur» kelime-i tevhidi ile ifade olunur. Şer'an imanın ilk mertebesi ve müslümanlığın ilk temel taşı budur. Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna inanan ve kalbini buna sımsıkı bağlayan bir kimse, mümin ve müslimdir. Böyle en kısa ve toplu bir şekilde olsun iman etmemiş olan bir adama, mümin denilemez. Mümin denilmek için, hiç olmazsa bu suretle iman etmiş (ve Hz. Muhammed'in Allah tarafından getirmiş olduğu şeylerin hepsini kabul eylemiş) olması lâzımdır. Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in risaletini tasdik etmek, O'nun haber verdiği şeylerin hepsine iman etmek demektir. Ayrı ayrı hepsine iman ettiğini söylemediği için buna «**İCMÂLÎ**, kısaca ve toptan **İMAN**» denir.

4 — **BİR MERTEBE TAFSİL İLE İMAN-I ŞER'Î :** «ALLAH'a, Muhammed Aleyhisselâm Allah'ın Resulü olduğuna ve ahiret gününe iman»

---

[1] Kâmus, Muhîtu'l-Muhit, Târifat

dır. Bu da Tafsilî İmanın birinci mertebesidir. Evvelkine nazaran bu, daha açıktır, daha geniştir. Çünkü ayrıca ahirete iman da ilâve edilmiştir.

5 — **BİRAZ DAHA TAFSİLLİ OLMAK ÜZERE (İMAN)** : «Allah'a, Allah'ın meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine, Ahiret gününe, öldükten sonra tekrar dirilmeye, cennet ve cehenneme, sevap ve azaba, kaza ve kadere ayrı ayrı iman etmektir.»

6 — **ÜÇÜNCÜ BİR TAFSİL** : «Kitap ve sünnet ile Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın Allah tarafından tebliğ ettiği kesin ve tevâtüren sabit olan haberlerin ve hükümlerin hepsine ve herbirine, Allah'ın ve Resulünün istediği veçhile iman etmektir.» İmanın bu mertebesi için, çok geniş ve daha etraflı bilgi lâzım olduğundan, diğerlerine nazaran bu mertebedeki iman daha mühimdir; fakat herkesten bu derecesi matlup değildir.

7 — «Peygamberin Allah tarafından tebliğ eylemiş olduğu şeylerin hepsi haktır, cümlesine iman ettim, inandım» diye toptan ve mücmel olarak iman etmek başka, onları ayrı ayrı belleyip hepsini ayrı ayrı, Allah'ın ve Peygamber'in muratları veçhile tasdik etmek başkadır. Biri, toptan bir tasdik olduğu için, İcmalî îmandır. Diğerinde ise, her birerlerini ayrı ayrı belleyip hak olduklarını tasdik ettiği için, tafsilen iman edilmiş oluyor (ki burada tafsili imandır).

8 — Şer'i imânın, böylece dört mertebesi vardır. ALLAH'a ve Hz. MUHAMMED (S.A.V.) in peygamberliğine böylece iman ettikten sonra; peygamberin haber verdiği, Allah'dan getirip tebliğ ve kendi hayatında tatbik eylediği hükümleri ve esasları birer birer öğrenip onların hak olduklarını tasdik etmek de daha tafsilli iman olur. Binaenaleyh ilk önce «ALLAH'ı ve O'ndan gelenin hak olduğunu» tasdik ettikten sonra; bu kadarla kalmayarak, gücü yettiği kadar Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V.) tarafından tebliğ olunan şeyleri tamamiyle belleyip onları ayrı ayrı iman etmek de lâzımdır.

9 — Ancak bu mertebelerden her birinin güç yetme derecesiyle birlikte düşünülmesi lâzımdır. Hiç bir fert gücü yetmediği bir şey ile mükellef olamaz. Hz. Peygamberin haber verdiği şeylerin hepsini belleyip onlara ayrı ayrı iman etmek ancak, din âlimleri olan havassın (seçkinlerin) şiârı olabilir. Binaenaleyh avam ve umum için ilk farz, Allah'a ve Muhammed Aleyhisselâm'ın peygamberliğine ve nihayet İslâm îtikadının başlıca temeli ve kökleri olan esaslara birer birer iman etmektir. Bunlara iman etmek, bunların içine aldığı her hükme iman etmek demektir.

10 — **İSLÂM DİNİNİN İTİKAT KÖKLERİ BAŞLICA ALTIDIR** :

1 — Allah'a, 2 — Meleklerine, 3 — Kitaplarına, 4 — Resullerine, 5 — A-

hiret gününe, 6 — Kadere (hayır ve şer, her şey Allah'ın dilemesiyle ve yaratmasıyle olduğuna) iman etmek ve kalbiyle bunlara sarsılmaz bir surette bağlanmak ve böylece peygambere itaat etmektir. Bunlar, İslâm itikadının temelini teşkil eder. Bunlara imanın erkânı denir. İşte evvelâ Allah'a ve Muhammed (S.A.V.) in peygamberliğine iman ettikten sonra; bunlara da ayrı ayrı iman etmek her mükellefe vaciptir.

Bismillahirrahmanirrahim

İzah

İMANIN LÜGAT MANASI

İman; lügatta aslı, emn ve eman'dandır ki eman vermek, emin kılmak demektir. Esma-i İlâhiyeden olan «el-Mü'min» de bu manayadır. Kullarını zulûmden, has ve muti kullarını da azaptan ve korkudan emin kılıcı, emin kılan demektir. Yahut iman, emin olmak demek olur ki inanıp itimat etmek manasını ifade eder, Türkçe de inanmak da denilir. Yerine ve kullanılışına göre ikrar, itiraf, iz'an ve kabul manalarını ihtiva eder.

Örf-ü Lûgat Bakımından İman :

Örf-ü Lûgatte iman, mutlak tasdiktir. Yani bir adamı söylediği sözde tasdik eylemek manasınadır ki inanmak tabir olunur. Çünkü tasdik eden, tasdik ettiğini yalana çıkarmaktan emin kılmış veya kendisi yalan söylemiş olmaktan emin olmuş olur. Nasıl ki kendisinde tasdik-i şer-i bulunan da, Allah'dan getirip tebliğ eylediklerinde peygamberin, doğru söylediğine inanmış ve bu suretle nefsini Allah'ın ikabından emin kılmıştır. Bir şeyi tasdik, onu hak ve doğru olarak almak ve kabul etmek ve doğruluğuna inanmak demektir.

TASDİKİN MERTEBELERİ

Lûgatta alelitlak tasdik : Ya kavlî (söz ile), yahut fiilî (iş ile) dir. Söz ile tasdik de kalbî ve lisanî olmak üzere iki türlüdür. Binaenaleyh örf-ü lûgat bakımından tasdikin üç mertebesi vardır :

1 — KALP İLE TASDİK :

Bir kimse herhangi bir hükmün veya bir kelâmın veyahut söyleyenin doğruluğunu, yalnız gönlünde itiraf ve teslim ile onun hak ve doğru olduğuna kalben emin olup onu kendi kendine «bu söz veya hüküm hak ve doğrudur, bunu kabul ettim» diye kalbinde ifade ettiği ve söylediği zaman;

o hakikatı, o hükmü veya kelâmı, yahut söyleneni tasdik etmiş, gerçeklemiş olur. İşte buna «kalp ile tasdik» denir ki onun doğru olduğunu kalbiyle ve kendi ihtiyarı ile söylemiş demektir. Nasıl ki İmamü'l-Haremeyn [1] de : Tasdik, tahkike göre «nefsin kelâmıdır» diyor. Sadru's Şeria [2] (r.h.) da :

التصديق هو ان تنسب باختيارك الصدق الى المخبر .

«Tasdik senin kendi ihtiyarın, kendi arzu ve isteğin ile muhbire doğruluk nisbet etmendir. Haber getirip söyleyenin doğru olduğunu kabul etmektir» demiştir.

Tasdikin imanda muteber bir tasdik olabilmesi için, Kelâm-ı Nefsînin bulunması ve tasdik edenin kendi ihtiyarıyle muhbire veyahut onun hükmüne doğruluk nisbet etmesi lâzımdır. Sadece onun doğruluğunu bilmek ve anlamak kâfi değildir. Bu itibarladır ki, iman, kendi ihtiyarıyla tahsil edilen nefsanî hususlardan sayılmıştır [3]. Mantıkî tasdik, ihtiyar ile mecburiyetten daha sonra umumî ise de imanda muteber olan tasdik ancak,

---

[1] Cüveynî Ebu'l-Meâlî Abdu'l-Malik (1028 - 1085), İmamü'l-Haremeyn unvanı ile maruftur. Nişabur civarında Buştanikân Köyü'nde doğmuştur. 20 yaşında tedrise (ders vermeye) başlamıştır. Nassî telakkîleri ile Eş'arî'nin akîdlerine bağlı idi. (1053) te memleketini terkedip önce Bağdat'a ve oradan Hicaz'a gidip Mekke ve Medîne'de 4 sene tedriste bulundu. Kendisinin İmamü'l-Haremeyn unvanı buradan gelmektedir.

Selçuklular iktidar olunca Nişabur'a döndü ve 1095'te vefat etti. (Fazla bilgi için bak : İslâm Ansiklopedisi : 3/249, Cüveyrî) — Feyizli —

[2] Sadru'ş-Şeria Ubeydullah : Mes'ud oğlu (1346), Alim, muhakkik, fakih, müdekkik bir zattır. Eseri : —Tenkıh; Tavzîh, Vikaye gibi 11 tanedir.

(Abdullah Develioğlu — Büyük İnsanlar : s. 429) — Feyizli —

[3] Sadru'ş Şeria rahimehullah şöyle dedi :

Muhakkak ki tasdik-i mantıkî, ihtiyari ve iztırari tasdikten daha umumidir. İmanda muteber olan da ancak ihtiyarî olandır. Çünkü imanda sevap vardır. Sevap ise ancak, ihtiyarî fiil (ile olan iman) üzerine terettüp eder. İman hususunda muteber olan onun inkarla birarada olmamasıdır. (Bir taraftan) inkarla beraber olan iman, muteber değildir.

Anlaşıldığına göre : Bir kişi bir zorlayıcının zoru olmadan, istek ve ihtiyarı ile birini tasdik ettiği zaman (bu tasdik), inkar üzerine kurulamaz. Kendi ihtiyarıyla inkar edenin de (aynı zamanda) tasdik etmesi mümkün değildir. Şöyle ki: Gözün bir duvara ilişir, onun varlığı ile sende mecburi bir bilgi hasıl olur. Yakın ifade eden bu türlü bilginin inkarla birleşmesi mümkündür. Çünkü o bizzat onun fiilinden olmayıp kendi ihtiyarı dışında meydana gelmiştir.

Zahir olan şu ki; kendî ihtiyarı (arzu ve isteğiyle) iş yapanın aynı zamanda bunun aksini yapması, ancak onun cinnet getirmesiyle mümkün olur veya «İpliğini sağlamca eğirip büktükten sonra onu söküp bozan (kadın) gibi olur.» (Feyzu'l Bârî alâ Sahihi'l-Buhari) (Terc. Feyizli).

ihtiyari olanıdır. Çünkü imana sevap terettüp edecektir. Halbuki sevap ve mükâfat insanın yalnız ihtiyarî işlerine terettüp eder. Enbiyanın risaletini bildiklerinde şüphe edilmeyen birtakım küffara, mümin denilmemesi de, bu manada tasdik bulunmadığındandır. Çünkü yalnız marifet, yani bir şeyin doğru ve hak olduğunu bilmek, herhangi bir delil ile onun doğru olduğunu anlamak ve kalbine doğmak, onu tasdik etmek değildir. İşte bunun içindir ki : İmam-ı A'zam vasiyetnamesinde şöyle demiştir. «Yalnız dil ile ikrar iman olmaz. Eğer olsaydı münafıkların hep mümin olması lâzım gelirdi. Yalnız marifet (Allah'ı bilmek)de iman olmaz, eğer marifet iman olsaydı ehl-i Kitabın hepsinin mümin olması lâzım gelirdi.» Binaenaleyh, bilmekle beraber tasdik ve nisbeti yerine getirmek de şarttır. Kendi arzu ve isteğiyle kalbinden söylediği bu kelâma «Akd-ı Kalbî» de denir.

2 — **DİL İLE TASDİK :**

Bu da kendisinden başka diğerine de tebliğ edip duyurabilecek bir veçhile «bu böyledir, bunun söyledikleri hak ve doğrudur, inandım, kabul ettim» diye söylemektir. Birincisi kalbin söylemesi olduğundan ona «Kelâm-ı nefsi» denir. Dil ile tasdik, dışarıya (başkasına) duyuracak bir şey çıkarmak demek olduğundan «Kelâm-ı Lafzi» dir. Dil ile tasdik kalbin tasdiki ile birleşir ve söyleyen nefsinde ona sadık olursa, bu tasdik hakikidir. Eğer böyle olmayıp da ağzı ile söylediği başka, kalbinde gizlediği başka olursa, dil ile olan bu tasdik, hakiki olmayıp zahiri olur. Yani bu adam sözü ile başkasını tasdik ederken, kalbi ile kendisini yalanlıyor demektir. Onun için böyle içi başka dışı başka olana münafık denir.

3 — **FİİL İLE TASDİK :**

Bir şeyi fiilen tasdik etmek yani onun icabını işi ile göstermektir. Yapılması icap edeni yapmak, yapılmaması lâzım geleni yapmamaktır. Bu da kalp veya lisan ile tasdikten birine veya her ikisine uygun olup olmadığına göre birkaç mertebeye ayrılır : Fiilen tasdik, kalben tasdike muvafık olmaz, kalbi ile tasdik etmediği, inanmadığı bir şeyi, tasdik etmiş gibi gösterirse (meselâ farz olduğuna inanmadığı halde namaz kılarsa) bu iş riya veyahut cebir ve ikrah ile yapılmış olur ki bunun Allah yanında bir kıymeti yoktur. Fiilen tasdik, kalbindeki tasdike uygun olursa onun bu fiilî itikat ve imandan doğan hakiki bir tasdik olur.

İMAN-I ŞER'İ VE BUNUN LÛGAT MANASI İLE MÜNÂSEBETİ :

Acaba imanın lûgat manası ile şer'î manası arasında fark var mıdır? Şeriat ve din bakımından iman, yukarıdan beri söylediklerimizin hangisidir? Bir adamda bunun hangisi bulunursa şer'an mümin ve müslim sayılır.. Şimdi bu ciheti tetkik edelim ki asıl mevzumuz da budur. Evvelâ

şunu söylemek lâzımdır ki; imanın şer'î manası, lûgat manasından başka değildir. Yani iman şer'an da tasdiktir. Çünkü lûgat manası olan tasdik (salât, zekât, savm lâfızları gibi) şeriatte başka bir manaya tayin ve nakledilmemiştir [1] o yalnız mûtéallıkın hususiyeti itibarı ile naklolunmuştur [2].

Şer'î İmânın Hususiyeti ve Tealluk ettiği şeyler, İcmâlî ve Tafsîlî İman ve Bunların Mertebeleri :

Filhakika, şer'î imanın, lûgat manasıyla olan imandan iki şekilde hususiyeti vardır :

1 — Teallûk ettiği şeyler, 2 — Mahiyeti. İman edilecek olan müteallak, yani inanılması esas olan maddeler itibariyle şer'î iman, lügavî imandan ehasdır, yani lügavî imana nazaran hususiyeti haizdir. Çünkü şimdi izah edildiği üzere lûgatte iman alelıtlak tasdikten ibarettir. Halbuki şeriatte böyle olmayıp «Allah'a ve Muhammed Aleyhisselâm'ın, Allah tarafından haber verdiği katî olarak malûm olan şeylere icmalen ve lüzumunda tafsilen iman ve bunları tasdiktir.» Bunun en mücmel ve kısası «Allah'ı ve ondan geleni tasdik» tir. Başka bir tabir ile «Allah'tan başka hak ve ibadete lâyık hiçbir mabut ve ilâh olmadığını, Muhammed Aleyhisselâm'ın da Allah'ın resulü olduğunu tasdik ve itiraftır. Bu «LA İLAHE İLLALLAH MUHAMMEDÜN RESULULLAH» Allah'dan başka hiçbir ilâh yoktur, Muhammed Aleyhisselâm Allah'ın Resulüdür,» cümlesi ile ifade edilir. «Allah'a ve Muhammed Aleyhisselâm'ın hak peygamber olduğuna ve onun tebliğ eylediği şeriate iman ettim» demektir. İşte şer'an imanın ilk mertebesi ve en kısası budur. Şer'an iman ve tasdik diyebilmek için bu ikisini kabul ve itiraf etmek lâzımdır. Bunları tasdik etmedikçe müslümanlık dairesine girilmez. Bu iki esası, kendi arzusu ile tasdik ve kabul etmiş olan bir adam şer'an mümin ve müslümandır.

Bir Mertebe ile iman-ı şer'î :

«Allah'a, Muhammed Aleyhisselâm'ın Allah'ın Resulü olduğuna ve Âhirete imandır» bunda ayrıca «Âhirete iman» açıklandığı cihetle evvelki mertebeye nisbetle bir fazlalık vardır.

[1] Şerh-i Makâsıd, Siyalkûtî, Bedreddin Aynî.

[2] Salâtın lûgat manası dua demektir. Şeriatte ise, bu manadan alınarak erkân-ı ma'lûma ve ef'âl-i mahsusanın ismi olmuştur. Binaenaleyh (salât-namaz) deyince hatırımıza gelen muayyen bir şekilde yapılan bir iştir. Zekâtın lûgat manası : Paklık ve büyümek demektir. Şeriatte, bu manadan malın muayyen bir kısmını, fukaraya vermekte kullanılmıştır. Savm da böyledir. Halbuki imanın lûgat manası, tasdik olduğu gibi şer'î manası da budur. Başka bir manaya nakil olunmamıştır. Şu kadar ki şer'i manası mutlak tasdik olmayıp, dinden olduğu tevatüren malûm ve herkesin bildiği umur-u mahsusayı tasdiktir. Bu cihet aşağıda izah edilmiştir.

İKİNCİ BİR TAFSİL İLE (İMAN-I ŞER'Î) :

«Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine, Ahiret Gününe, ölümden sonra dirileceğimize, Cenne ıve Cehenneme sevap ve ikâba, kaza ve kadere imandır.» Bu suretle iman etmek, şüphe yok ki daha geniş ve tafsillidir. Çünkü müslümanlığın bütün esaslarına iman ettiği söylenmiş oluyor, fakat böylece iman etmek, yine de mücmeli (kısası) dîr. Çünkü toptan bir imandır.

ÜÇÜNCÜ BİR TAFSİL İLE (ŞER'Î İMAN)

«Kitap ve sünnet ile Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın Allah tarafından tebliğ ettiği katî olarak sabit olan haber ve hükümlerin hepsine ayrı ayrı her birine Allah'ın ve Resulünün muratları veçhile imandır.» İşte asıl Tafsilî İman denilen de budur. Çünkü öbürleri ne kadar olsa hep mücmeldir. Bir söz ile Allah'a peygamberlere... İman ettim demek başka; Allah'ın bütün sıfatlarını belleyerek onlara iman etmek, peygamberleri ve onlara inzal buyurulan kitapları belleyip iman etmek de başkadır. Görülüyor ki: Her mertebe kendinden evvelkine göre daha tafsilli ve daha geniş olmak üzere şer'î imanın dört mertebesi vardır.

Bakara Sûresinin baştarafındaki :

الذين يؤمنون بالغيب .

والذين يؤمنون بما انزل اليك وما انزل من قبلك وبالاخرة هم يوقنون .

«O kimseler ki, onlar gayba inanırlar...» «O kimseler ki, sana gönderilene ve senden önceki (Peygamberlere) gönderilene iman ederler ve ahirete ise şüphesiz yakinen inanırlar.» [1] âyet-i kerîmelerinde bütün bunlar iki mertebe üzere beyan edilmiştir.

Peygamber efendimizin :

الايمان ان تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الاخر وتؤمن بالقدر خيره وشره .

İman; «Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayr ve şer(rin Allah'ın dilemesi ile olduğuna) iman etmektir.» [2] ve

الايمان ان تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله وتؤمن بالجنة والنار والميزان
وتؤمن بالبعث وتؤمن بالقدر خيره وشره .

İman, «Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine, Cennet ve Ce-

---

[1] Bakara Sûresi, Ayet 2, 3

[2] Müslim, Davud, Tirmizî, Neseî; Ömer (R.A.) den rivayet etmişlerdir.

henneme, mîzana, öldükten sonra dirilmeğe, kader, (hayır ve şer) e iman etmektir.» [1] sahih hadislerinde, iman-ı tafsîlinin, ikinci mertebesi beyan olunmuştur.

لیس البر ان تولوا وجوهکم قبل المشرق والمغرب .

«Yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz hayır ve taat değildir. (2)

یاایها الذین امنوا امنوا بالله ورسوله والکتاب الذی نزل علی رسوله .

«Ey iman edenler, Allah'a ve peygamberine indirdiği Kitap (Kur'an) a olan imanınızda sebat gösterin.» [3] gibi birçok âyet-i kerimede diğer tafsilât vardır. Şu kadar ki bu mertebelerden her biri istitaat derecesine bağlı olup onunla beraber düşünülmelidir.

Hafız İbn-i Teymiye Rahmetullahi aleyh bunu şöyle anlatıyor : «Allah'a ve Resul-ü zîşanın, Allah tarafından getirip tebliğ eylediği şeyin hepsine iman etmek, bütün halk üzerine vaciptir. Fakat hiç şüphe yok ki, Kur'an tamamen nazil olduktan ve ahkâm-ı şer'iyye tekemmül ettikten sonra vacip olan, ilk zamanlarda vacip değildi. Resul-û Ekrem'in haber verdiği şeylerden kendilerine, tafsilen baliğ ve vasıl olmayanlara tafsilen (iman) vacip değildir.» [4]

Demek oluyor ki : İcmâlin de tafsîlin de mertebeleri vardır. Herkese kendi güç ve kudretine göre iman etmek vaciptir. Bu suretle de mükelleftir. Hz. Peygamber (S.A.V.) in Allah tarafından tebliğ eylediği itikadî ve amelî ahkâmın hepsini öğrenip Allah ve Peygamber'in muratları veçhile onlara iman etmek ise, başlı başına bir ilimdir. Bütün bir din ilmi demek olan bu tafsîl, ancak havassın alâmeti olabileceğinden avam ve hatta umum için ilk önce farz olan, icmâlen iman ve nihayet hadisi şerif ile beyan olunan tafsilî imanın ikinci mertebesidir. Bundan dolayıdır ki, Cebrail Aleyhisselâm Peygamberimizin huzurunda imanı şu suretle talim buyurmuşlardır : «İman; Allah'ı, Meleklerini, Kitaplarını, Resüllerini, Ahiret Gününü, öldükten sonra dirilmeyi, kaza ve kaderi, (hayır ve şer herşey Allah'ın iradesiyle olduğunu) kalp ile tasdik ve itiraf etmektir.»

---

[1] Beyhakî, Ömer (R. A.) den rivayet etmiştir.

[2] Bakara Sûresi, Ayet 177

[3] Nisa Sûresi, Ayet 136

[4] İbn-i Teymiye, Kitabu'l İman,

Bundan anlaşılıyor ki, Avam ve umum için bu suretle iman ve kalbiyle bunları tasdik etmek, kâfîdir. Bunun içindir ki bu altı şeye iman, müslümanlığın temeli sayılmıştır. «İmanın şartı kaç?» sualine her müslüman altı cevabını verir ve bunları sayar.

HÛLÂSA : Şer'î imanın taalluk ettiği hususlar bu suretle mukayyed ve hususîdir. Ancak bu hususiyete nazaran menkul olup, kendi manasına göre menkul değildir. Halbuki lûgavî imanın tealluk ettiği şeyler mutlaktır ve bundan daha geniştir. Hak ve batıl doğru ve eğri her tasdike lûgat manasiyle iman denilirse de, onların umumî heyetine, şer'an iman denilemez. Lûgatca imanın hak ve hayır olanları, şer'î imanın aynı ve onun muhtevasında birer cüzdür. Şer ve batıl olanları ise, şer'î imandan hariçtirler. Şer ve batılın iyi olduğunu tasdik etmek şer'an iman değil, küfür dür.

İman, lûgatca tasdik manasına olduğu gibi, nefs-i manaya nazaran şeriatte de tasdik manasınadır. Şu kadar ki biri mutlak, diğeri mukayyeddir.

DERS : 2

İMANIN HAKİKATİ

11 — İman; hakikatte bir emr-i vicdanî olup kalpten ve yürekten tam bir teslimiyet ve boyun eğme ile kendi ihtiyariyle tasdikten ibarettir. Başka Bir Tabir İle; İmanın Hakikatı; Peygamberin Allah tarafından haber verdiği tevatüren malûm olan şeyleri, arzu ve ihtiyariyle, tam bir itaat ve teslimiyetle tasdik, peygamberin de doğru olduğunu kalbiyle söylemek ve îtiraf etmekten ibarettir. Kalbinde bu tasdik ve îtiraf mevcut olanlar mümindir. Kalbi ile tasdik eylediğini dil ile de ikrar etmek, imanın hakikatinden hariç olup, sadece İslâm olduğu belli olması ve hakkında dünyevî hükümlerin icrası için şarttır. «İman Dil ile İkrar ve Kalp ile Tasdiktir» denilmesi işte bunun içindir. Binaenaleyh ALLAH'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kalbiyle tasdik etmiş olan bir adam -bunu dili ile ikrar ve itiraf etmemiş bile olsa- mümindir. Şu kadar ki bunun islâm olduğu hariçte belli olmayacağından, hakkında islâm muamelesi yapılamaz. Maamafih bunun ikrar etmemesi inadından dolayı olmayıp, ne zaman teklif edilirse ikrardan imtina etmemek şartiyladır. Yalnız başına marifet, yani ALLAH'ın birliğini ve Muhammed (S.A.V.) in hak peygamber olduğunu bilmesi, iman demek olmadığı gibi, yalnız ikrar da iman değildir. Bildiğini tasdik etmedikçe mümin olamaz.

12 — **Dil ile İkrar** : Bu imanın hakikatinde dahil ve aslî bir rükün olmadığından dilsizlik gibi bir mazeret veyahut cebir ve ikrah halinde ik-

rar sakıt olur. Böyle bir hal ve zamanda dili ile ikrar etmese ve hatta kalbiyle Allah'ı ve peygamberi tasdik ettiği halde dili ile inkâr etse, yine imanına bir zarar gelmez; bu adam mazur sayılır. Bu gibi hallerde ikrar sakıttır. Lâkin kalp ile tasdik, hiç bir zaman sakıt olmaz. Çünkü oraya kimse giremez. Vicdânî hususlara başkası muttalî olamaz.

13 — **Mümin Olduğunu Dili ile İkrar Etmemiş** olan yahut ikrarı belli olmayan bir adamın cemaatle namaz kıldığı görülürse onun yine imanı ile hüküm olunur. Çünkü cemaatle namaz kılmak, islâmî alâmetlerdendir. İslâmın şîarı olan cemaatle namaz kılmak, islâmın itikat esaslarını, islâmın köklerini, kalbiyle tasdik ettiğine açık bir delil ve alâmettir.

İZAH

Şer'î İmanın Mahiyeti ve Cumhur-u Muhakikîn Mezhebi :

Tealluk ettiği şeyler bir tarafa; mahiyeti itibari ile de şer'î iman, lûgavî imanda olmayan bir hususiyeti haizdir. Şimdi bu ciheti de biraz izah edelim : İmanın, tealluk ettiği hususlar yönünden, şer'î manasının ne demek olduğunu yukarıda söylemiştik. Acaba şer'î manasınca olan iman, yalnız kalp fiili (işi) midir? Yahut yalnız lisan işimidir? Veya kalp fiili ile lisan fiilinin mecmuu mudur? Yoksa bunlarla beraber a'za ve cevarih fiili midir? Başka bir tabir ile : İcmâl ve tafsîlini yukarıda söylediğimiz, inanılmakta esas olanlara iman etmek, yalnız kalp ile tasdikten yahut yalnız dil ile ikrardan ibaret midir? Yoksa tasdikin yanında lisan ile ikrar veya bu ikisiyle birlikte amel de lâzım mıdır? [1] Bu noktada bazı mezhep farklarına tesadüf ediliyorsa da doğrusu şudur: «Şer'an iman; kalp fiiildir. Yani imanın hakikatı kalpten ve yürekten gelen tam bir teslimiyet ve inkiyad ve ihtiyarı ile tasdik ve kabulden ibarettir. ALLAH'a ve peygamberine iman etmek demek; ALLAH'ı ve peygamberin ALLAH tarafından tebliğ eylediği şeylerin hepsi hak ve peygamberin doğru olduğunu tam bir teslimiyet ve yakîn ile kalbinde tasdik ve kabul etmek ve kalbiyle söylemek demektir. Kalp ile olan bu tasdik ve kabul, imanın sukûta aslâ ihtimali olmayan rüknüdür. Bu itibarla iman, kalp fiilidir, kalp işidir. Bu tasdiki, dil ile ikrara gelince : Bu, imanın rüknü olmayıp ancak şartıdır. Hem de imanın ta-

---

[1] Ehl-i Sünnet ve'l-cemaatan hariç sayılan mürcie, birkaç fırkaya ayrılır. Bunların bir kısmına göre İMAN, marife ve ikrardan, bir kısmına göre yalnız marifetten, bazılarına göre de yalnız ikrardan ibarettir. AMEL'e gelince : Onun hiç bir değeri yoktur. Halbuki Ebu Hanife'nin «Vasiyetleri'ndeki ifadeleri» bunları tamamiyle reddetmeye kâfidir. Onun nazarında marifet ve ikrar ayrı ayrı sayılmadıkları gibi marifetle ikrar da iman değildir. İmanda herhalde tasdik lâzımdır.

Amele gelince : Bu, imandan cüz olmamakla beraber imanın inkişafında, kuvvet ve zayıflığın da tesiri vardır.

mamının ve sıhhatının şartı değil belki dünyevî ahkâmın tatbiki ve icrası için şart ve alâmettir. Yalnız bu noktaya nazarandır ki, şer'î iman : «Kalp ile tasdik, lisan ile ikrardır» denilir. Bu bakımdan iman, kalp ve lisanın fiili mecmuudur diyebiliriz. Fakat ikrar, imanın hakikatine dahil bir rükün veya sıhhatinin şartı olmayıp ancak, kalpteki tasdikin dil ile izharıdır. Binanenaleyh Peygamberimizin Allah tarafından getirip tebliğ eylediği şeylerin hepsinde doğru olduğunu kalpleriyle tasdik edenler, dilleriyle, ikrar etmek için hiç bir özürleri olmadığı halde bunu yapmamış da olsalar yine hakikatte ve nefsü'l-emirde, yani Allah'ın indinde mümindirler.

İşte Cumhur-u muhakkikin mezhepleri budur. İmam A'zam Ebu Hanife'nin mezhebi de bu olduğunu Fetâvâ-yı Bezzaziye sahibi meşhur Kerderî, Ebu Hanife'nin menakibinde tasrih etmiştir. [1]

Aşağıda izah edeceğimiz veçhile İmam-ı A'zam'ın eserlerinden anlaşılan da budur. İtikatta imamımız olan Ebu Mansur Matüridî de bunu ihtiyar etmiş (seçmiş) tir.

İmam Ebu'l Hasen Eş'arî'den iki rivayet naklediliyorsa da en sahih olanı budur. [2]

Kadı Ebu Bekir Bâkıllânî, üstad Ebu İshak İsferânî, Hüseyin b. Fadl, Kadı Abdü'l Cebbar ve imamların ekserisi de bu mezheptedirler. Naslar da bunu takviye etmektedir. Evet, gerek lûgatın şehadetinden, gerek nasların delaletinden açık ve sarih olarak anlaşılan : «İmanın mahalli kalptir ve kalpte de yalnız tasdiktir. Tasdikten başka olan, kalbî fiil, iman sayılamayacağı gibi lisan işi olan ikrar da imana ne dahildir ne de ondan bir cüzdür.»

---

[1]

...والثانى وهو الاقرار شرط اجراء الاحكام، والتصديق ركن مذهب ابى حنيفة وبه اخذ علم الهدى والاشعرى فى اصح الروايتين. فعلى هذا من صدقه بقلبه ولم تمكن من الاقرار ومات مات مؤمنا عند الله.

«İkincisi ikrardır. Bu ahkâmın tatbiki için şarttır. Tasdik ise rükündür. İmam-ı A'zam Ebu Hanife mezhebi de budur. Alemu'l -huda ile kendisinden nakledilen iki rivayetten sahihine göre İmam Eş'arî bu mezhebi benimsemişlerdir. Buna göre : Bir kimse kalbi ile tasdik eder de ikrar imkânı bulamadan ölürse, Allah indinde mümin olarak ölmüş olur.»

(Kerderi, Menakib-i İmam-ı A'zam. C. I, S. 195) (Terc. Feyizli)

[2]

فقال ابو الحسن الاشعرى ان الايمان هو التصديق لله ولرسله عليهم السلام فى اخبارهم ولا يكون هذا التصديق صحيحا الا بمعرفته...

Ebu Haseni'l -Eş'arî şöyle dedi : «İman, Allah'ı ve haber verdikleri şeylerde O'nun Resullerini tasdik etmektir. (Allah'ı tanımadıkça bu tasdik sahih olmaz.»

(Abdü'l-Kahir Bağdadî Öl. : 429 H. Usulu'd-Din) (Terc. Feyizli)

Filhakika Kur'an-ı Kerim'in birçok yerlerindeki «AMİNÛ - İMAN EDİNİZ» hitab-ı celilindeki «İMAN» lafzından anlaşılan ancak kalbin tasdikidir. Yukarıda söylediğimiz gibi bunun başka bir manaya nakli sabit değildir. İmanın mahalli kalp ve kalpte de ancak tasdik olduğu, yalnız lûgat ile değil, birçok âyet-i kerime ve ehâdis-i şerifenin sarahatinden de anlaşılmaktadır.

اولئك كتب فى قلوبهم الايمان .

«Onlar o kimselerdir ki (Allah) İmanı onların kalplerine yazdı» (Mücadele Sûresi/22)

من الذين قالوا امنا بافواههم ولم تؤمن قلوبهم

«Kalpleriyle inanmadıkları halde ağızları ile iman ettik diyenler...» (Maide/41) âyet-i kerimeleri ile «Hellâ şekakte kalbeh : Kalbini aç(ıp bak) tın mı?» «Allahümme sebbit kalbî alâ dînik: Allah'ım kalbimi, dinin üzere sabit kıl» [1] hadisi şerifleri bunda sarihtir.

Dil ile ikrar, imanda dahil bir rükün olmadığı gibi ondan bir cüz de değildir. Çünkü ikrarın vücudu imanın vücuduna, bulunmaması da imanın yokluğuna delâlet etmez. Dil ile ikrar yok iken kalpte iman bulunabilir. Nasıl ki imanı olmadığı halde iman ettim diye yalandan bir ikrarda bulunabilir, bunun için de ikrar, sadece dünyevî ahkâmın icrasi için şart kılınmıştır. Çünkü dünyaya ait hükümlerde asıl olan, hakiki sebepleri gizli olup da kolaylıkla muttalî olmak mümkün olmadığı zaman, zahir olan şey üzerine bina kılınmak ve zahir, batın makamına ikame edilmektir. İslâmî hükümlerin asıl temeli olan kalp ile tasdik, batınî ve vicdanî bir şey olduğu cihetle onun delili olan dil ile ikrar, dışarıda kalbî tasdik makamına ikame

---

[1] Müslim'in Üsame'den rivayetinde «söyleyip söylemediğini bilmen için kalbini neden yarmadın?» diye vaki olmuştur. Bunun izahı şudur : Bir gaza esnasında Üsame ile karşılaşan bir kâfir hemen «Lâ ilâhe illallah» dedi. Fakat Üsame bunu dinlemeyip öldürdü ve sonra peygambere hikâye eyledi. Peygamber Efendimiz : «LÂ İLÂHE İLLALLAH» dediği halde nasıl öldürdün? diye Üsame'yi şiddetle muahaze buyurdular. Üsame de «Ya Resulelallah, kılınçtan korktuğu için söyledi, hakikaten mümin olduğundan değil» diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamberimiz (S.A.V.) «kalbini yardın da içinde ikrar veya inkâr olduğunu öğrendin mi?» buyurdular. İşte bu hadis-i şerif dahi delâlet ediyor ki : İman kalptedir, kalbe kimse muttalî değildir. Binaenaleyh biz insanların kalbini anlamakla mükellef değiliz. Bundan dolayı yalnız görünüşü ve sözü ile iktifa ederek ona göre hüküm vermemiz lâzımdır. Kurtubî diyor ki : «Bu hadis-i şerif, kelâm-ı nefsî'yi isbat edenler için bir hüccettir. Aynı zamanda ahkâmın ancak, zahirî sebepler üzerine terettüp edeceğine de delildir.»

(Müslim Şerhî, Fetu'l-Mulhim),

edilmiş ve kelime-i şehadeti söyleyen, yani dili ile «Allah'a ve Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve resulü olduğuna iman ettim» diyen bir kimsenin, mümin olduğuna hüküm olunmuştur. Bu ikrar ile beraber, kalbin tasdiki ister tahakkuk etsin isterse etmesin. Hiç bir mazereti olmadığı halde bunu telâffuz etmeyenin de görünüşe nazaran kâfir olduğuna hükmolunmuştur ki onun kalbinde ister tasdik olsun, isterse olmasın. Çünkü içeriye kimse nüfuz edemez. O cihet, Allah ile kul arasında bir şeydir. İmam A'zam'ın gerek Fıkh-ı Ekber'inde, gerek Ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadını beyan için ashabına en son takrir eylediği vasiyetinde: «İman, lisan ile ikrar ve kalp ile tasdiktir,» demesi ve hattâ ikrarı tasdikten evvel getirmiş olması, buna (yani imanın hakiki tasdik olmasına) aykırı değildir. İmam'ın bundan maksadı; emr-i vicdânî ve kalbî olan tasdikin ancak ikrar ile belli olabileceğini, tasdik bulunmadıkça sadece ikrar ve hatta marifetin kâfi olmadığını ve tasdikin de ancak ikrar ile anlaşılabileceğini beyan etmektedir.

İmam A'zam'ın el-Âlimu ve'l-Müteallim adındaki eseri ile ashabına en son yazdırmış olduğu vasiyetlerindeki ifadelerini incelersek görürüz ki: Müşarunileyhe göre de iman, asıl kalp ile tasdikten ibaret olup dil ile ikrar rükün değil şarttır. Ebu Hanife vasiyetinde aynen şöyle diyor : «İman dil ile ikrar ve kalp ile tasdiktir. Yalnız ikrar iman olmaz. Eğer olsaydı münafıkların hep mümin olması lâzım gelirdi. Yalnız marifet de iman olmaz. Eğer marifet (bilmek) iman olsaydı ehli kitabın hepsinin mümin olması lâzım gelirdi.» Allah Teâlâ münafıklar hakkında;

والله يشهد ان المنافقين لكاذبون .

«Allah şahadet eder ki münafıklar gerçekten yalancıdırlar.» (Münafıkun sûresi/1) buyurmuştur.

İmam-ı A'zam Ebu Hanife bu eserinde imanı «ikrar ve tasdik» diye tarif ettikten sonra «iman yalnız ikrardan ibaret» diyen Kerramiye mezhebi ile «yalnız marifetten ibaret» diyen Cehm ibn-i Safvan ve Ebu'l Hüseyin es-Salihî ve emsallerinin mezheplerini reddediyor. Çünkü şöyle diyor : «Yalnız ikrar iman olsaydı, inanmadıkları halde dilleriyle «Biz de mümin iz» diyen münafıkların hepsine, mümin demek lâzım gelirdi. Halbuki Kur'an bunu reddediyor. Yine böylece, diyor ki «Yalnız marifet iman olsaydı peygamberin doğru ve dinin hak olduğunu bildikleri halde bunu tasdik etmemiş olan ehl-i kitabın da mümin olmaları lâzım gelirdi. Kur'an bunu da reddediyor.»

Şimdi bunları ayrı ayrı izah ederken «yalnız tasdikin de» iman olmadığını söylememesi, imanın hakikatı, tasdik olup ikrarın ancak ahkâmın icrası için şart olduğunu kabul ettiğine en büyük delil değilmidir? Buradaki marifetin tasdik manasına olmadığı ehl-i kitap hakkında getirmiş olduğu delil ile sabittir.

Çünkü ehli kitabın çoklarında marifet olduğu halde tasdik yoktur. Bunun için onlarda imanın olmamasiyle hükmolunmuştur. Şu halde İmam'a göre îmanın aslı tasdik olup, ikrar, icra-yı ahkâm için şarttır. Nasıl ki Babertî (Ekmeluddin) vasiyet şerhinde bu noktaya işaret etmiştir. «El-Âlimu ve'l-müteallim» adındaki eserinde de şöyle diyor :

Tasdik hususunda insanlar, üç mertebedir : Bir kısmı Allah'ı ve Allah'dan geleni hem kalbiyle ve hem dili ile tasdik eder. Bazısı da dili ile tasdik ve kalbi ile tekzib eder. Diğer kısmı da kalbi ile tasdik ve dili ile yalanlar. Evvel kişi Allah ve insanlar yanında mümindir. İkincisi Allah yanında kâfir ve insanlar yanında mümindir. Çünkü insanlar onun kalbini bilmezler ve zahiren gördükleri ikrar ve şahadete binaen ona mümin demeleri lâzım gelir. Kalbini bileceğiz diye zorlanmaları da doğru değildir. Üçüncüsü de Allah yanında mümin, insanlar yanında kâfirdir. Yani bu kimse Allah yanında mümin olduğu halde imanını gizlemek istediği (takiyye hali) nde küfür izhar eylediği için onun halini bilmeyenler ona kâfir derler. Halbuki bu adam Allah yanında mümindir. İmamın tasdik hususunda insanları bu suretle üçe ayırması ve kalbiyle tasdik ettiği halde imanını gizlemek lüzumunu hisseylediği yerde, dili ile tasdikinin hilâfını söyleyen bir adama, Allah yanında mümin nazarıyla bakılması da sarahaten gösterir ki : Ona göre ikrar, imanın rüknü değildir. Çünkü takiyye hali cebir ve ikrah hali demek değildir. [1]

568 de vefat eden Muvaffak b. Ahmet el-Mekkî de İmam'ın tasdik hususunda insanları bu suretle üçe ayırdığını Muttasıl senetle rivayet ediyor. [2]

---

[1] El-Âlimu ve'l-Müteallim'in Haydarabat'ta basılan taş basma bir nüshasında «takiyye» ikrah ve cebir haleti diye tefsir edilmiş ise de bu tefsirin sonradan katılma bir şey olduğunda şüphe yoktur. Çünkü takiyye'nin ikrah ile hiç münasebeti yoktur. İkrah başka, takiyye de başkadır. Bir insan herhangi bir düşünce ile içindekini saklamak ister ki bu, takiyyedir. İkrah değildir. Biz bilâhare Vefa kütüphanesindeki yazma bir nüshayı da tetkik ettik. Orada hakikaten böyle bir tefsir yoktur. Demek ki o, sonradan ilâve edilmiştir.

[2] Ebu Hanife'den : «İman : Marifet, tasdik; ikrar islâmdır. İnsanlar tasdikde üç kısımdır : Birincisi Allah'ı ve Allah'dan geleni kalbi ve diliyle tasdik eder. İkincisi dili ile tasdik ettiği halde kalbiyle onu yalanlar. Üçüncüsü kalbiyle inandığı halde diliyle onu yalanlar. Birinci kısımda olanlar, Allah ve insanlar yanında mümindir. İkinci kısımdakiler, Allah yanında kafir, insanlar yanında mümindir. Çünkü halk, onun kalbindekini bilemedikleri için diliyle ikrar etmesinden dolayı ona, mümin demek mecburiyetindedirler. Üçüncü kısmına dahil olanlar ise; Allah yanında mümin olup halk yanında kâfirdir. Çünkü bu kimse herhangi bir sebepten dolayı -takiyye halinde- küfrünü belirtiyor, bunun için de halk ona bu halini bilmediğinden kafir diyor. Halbuki o Allah katında mümindir.»

(Menakıb-ı İmam A'zam Ebi Hanîfe Li'l-imam'il-Muvaffak bin Ahmede'l-Mekki öl. : H. 568) (Terc. - Feyizli)

El-Âlimu ve'l Müteallim Kitabında da aynı suretle yazmaktadır. İmam A'zam Ebu Hanife'ye göre de iman, kalp ile tasdikten ibaret olup dil ile ikrar, yalnız dünyevi ahkâmın icrası için şart olduğunu, Hanefi fakihlerinden ve müfessirlerinden Umde sahibi Ebu'l-Berekât Hafızu'd'din Mahmud Nesefî (Öl. 710); Hidaye şarihi Ekmelü'd-din Babertî (714-786); Fetâvâyi Bezzaziye sahibi meşhur Kerderî (Öl. 827); Sahih-i Buharî şarihi Bedreddin Aynî (Öl. 855) Zeynüddin Kasım el-Hanefî (Öl. 878); İmam Birgivî (928-981) Aliyyülkarî (Öl. 1001) ve diğer muhakkikler nakil ve beyan etmişlerdir. [1]

---

[1] Bilinmeli ki bu gruba dahil olanların, başka yerde ihtilâfları vardır. Şöyle ki : Dil ile ikrar, imanın esasından mı yoksa hükümlerin icrasında onun şartı mıdır?

Bazıları : «Şartıdır hatta kim, Resulullah (S.A.V.) ve O'nun getirdiklerini tasdik ederse, her ne kadar dili ile ikrar etmese de kendi ile Allah arasında mümindir.»

Bazıları ise, «Dil ile ikrar, iman için rükündür fakat tasdik gibi aslî olmayıp zaittir. Bu itibarla acz ve cebir hallerinde düşer (söylenmiyebilir)» dediler.

Fahru'l-İslâm er-Râzî «İkrarın zait bir rükün olması» fukahanın görüşü olup; «Ahkâmın icrası için, şart olması» şekli de mütekellimînin görüşüdür.» dedi. (Umdetu'l-Kârî Şerh-u Sahihi'l Buhârî C. I. (Fethu'l-Mu'him Şerh-u Sahihi'l-Müslim Ç. I) (Terc. Feyizli)

«Kim Resulullah (S.A.V.) in Allah'tan getirdiğini kalbiyle tasdik ederse, kendi ile Allah arasında mümindir.»

İkrar ise, İslâmî ahkâmın icrasında şarttır. Ebu Hanîfe'den rivayet olunan da budur. Ebu Mansur Matüridî, Ebu'l-Hasen El Eş'arî, Kadî Ebu Bekir Bakıllânî ve Ebu İshak el-İsferayînî de bu görüşü benimsemişlerdir. (Her ne kadar Ebu Hanife'nin «Vasiyetname»sindeki beyanı, görünüşte îmanın, ikrar ve tasdikten ibaret olduğuna delâlet ederse de.)

Şerh-u vasiyyetü'l-İmam el-hanefî
Ekmelü'd-din el-Babertî el-Hanefî (Terc. Feyizli)

Derim ki bu söz yani ikrarın, ahkâmın icrasında şart oluşu İmam A'zam'dan rivayet edilmiştir. Bunu «el-âlimu vel'-Muteallim» kitabında da zikretmiştir. Şeyh Ebu'l-Mansur el-Hasen bin el fadlü'l-Bahr ve ashabımızdan Muhakkikler, bu görüşü seçmişlerdir. (Haşiye li'ş-şeyh Zeynü'd-din Kasım el Hanefî H. el-Müsayere),

Birinci bahse (konu) İmam Ebu Hanîfe (R. A.) mezhebine göre imamın hakikati hakkındadır.

Bilinmelidir ki îman, lûgatta tasdiktir. Yani hükme götüren iz'andır. Teslimiyet ismi verilecek şekilde onu halisane kabullenmektir.

Şeriatte ise : Kalpte tasdikten ibaret olup onu kalbin fiilinden kılmaktır. Fakat bu tasdik, ikrar gibi düşmez. İkrar zor durumlarda sakıt olur.

İkrarın, îmanın hakikatinde bir rolü yoktur. Fakat Allah Taalâ ikrarı, diğer müslümanlara kalbindekinin izharı için gerekli kıldı. Ve onu, üzerine islâmî hükümlerin icrası için şart ve alâmet kıldı. Çünkü tasdik, işareti gerektiren gizli bir kalp işidir. İşte böylece ikrar, her halükârda dünyevî hükümlerin icrasında tasdikin yerini almıştır.

Kim kalbiyle tasdik eder diliyle ikrar etmezse, her ne kadar dünyevî hükümlerde mümin sayılmasa da Allah yanında mümindir. Aksi halde hüküm yukarıdakinin aksinedir. (Ravzatu'l-Cennât fî usulu'l-itikat, Birgivî) (Terc. Feyizli)

Muhakkiklerin çoğu, îmanın hakikatı kalple tasdik olup, ikrar ise ancak dünya hükümlerinin icrası için şart olduğu görüşündedirler. Bu husus İmam Hanife'den rivayet edilmiş olup, İmam Matüridî ve sahih rivâyete göre Eş'ârî bu görüştedir. Naslar da buna uygundur.

(Fıkh-ı Ekber Şerhu Aliyyu'l-Kârî s. 10, 78) (Terc. Feyizli)

Buraya kadar vermiş olduğumuz izahat ile anlaşıldı ki : Ebu Hanife'ye göre iman, ne yalnız marifettir, ne yalnız ikrardır, ne de marifetle ikrarın mecmuudur. Ona göre imanın hakikati ve asl-î rüknü tasdik olup, ikrar da sadece şarttır. İman, marifet ve ikrar dediği zaman bundan da maksadı, kat'î itikat demektir ki inkâr ile aslâ birleşmeyen ve amelî mücip olan iman-ı kâmildir. [1]

İmam A'zam'ın bu meselede fikri, çok açık olduğu ve İmama göre tasdiksiz sadece ikrar veya marifet, imanda kâfi olmadığı halde Eş'arî'nin, İmam A'zam'ı mürcieden göstermesi cidden hayrete şayandır. Ve Abdülkadir Geylânî'nin Gunye'sinde, ashab-ı Ebi Hanife'yi «mürcie-i Kaderiye»-den göstermesi bir acayiplik sayılabilir.

Hemen söylemeliyiz ki :

İslâm tarihinde maruf ve meşhur olan ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaattan hariç sayılan mürcie ile Ebu Hanife'nin hiçbir münasebeti yoktur. [2]

---

[1] İmam Haris'in Ebu Hanife'den «İman marifettir» diye naklettiği şeye gelince : Bundan muradı sofuların istilahî, marifet dediği şeydir, riyazattan sonra meydana gelmiştir. O da iman-ı kâmildir. Bu inkârla asla birleşmez. Avam tabakasının kablinde az bulunur. Marifetten maksat, lûgavî olan değildir. Hz. Ali (R.A.) ile imam Ahmed'den şöyle dedikleri naklolunmuştur: İman kalp ile marifet, dil ile ikrar ve azalarla amel etmektir. Cehm B. Safvan'ın ileri sürdüğü şarta gelince : İmamımız Rahmetullahî Aleyh onu reddetmiştir. Binaenaleyh marifetten murat amelî icabeden şey olup inkârla asla birleşmez.

(Feyzu'l-Barî Şerhu Sahihi'l-Buharî c. 1 s. 52 I. baskı Hicazî Matbaası - Kahire)

(Terc. Feyizli)

[2] Sırası gelmişken bu mesele hakkında biraz izahat vermeyi münasip görüyorum. Evvelâ irca ve mürcie ne demektir ve kaç kısımdır? İmam A'zam Ebu Hanife'ye mürcie diyenler kimlerdir Neden ötürü böyle demişlerdir? İmam A'zam hakikaten mürciemidir? Mürcie kelimesi «irca» dandır ki, mühlet verdi, geriye bıraktı demektir. Mürcie ilk defa siyasî bir fırka olarak ortaya çıkmıştı. İbn-i Asakir'in beyanına göre «Mürcie» Hz. Osman'ın katlinden sonra gazadan dönüp Medine'ye gelenlerdendir. Bunlar Medine'ye geldikten sonra halkın bir kısmı Hz. Osman'ın mazlum olarak katledildiğini, kimisi de Hz. Osman'ın hilâfete daha lâyık olduğunu iddia ettiklerini görünce şöyle dediler : «Biz gazaya giderken sizi birlik içinde olarak bıraktık, aranızda hiç ihtilâf yoktu. Halbuki şimdi ayrı ayrı fikirde olduğunuzu görüyoruz. Bize göre hem Ali ve O'nun taraftarları, hem de Osman ve taraftarları hepsi de itimada şayandırlar. Doğrudur ve haktırlar. Biz onlardan ne teberri ederiz ne de onlara lânet ederiz. Onların aleyhinde söz söylemeyiz. Biz onların işini Allah'a bırakıyoruz. Onlara ait hükmü kıyamette Allah verinceye kadar bir şey demeyiz.» (Fecru'l-İslâm, c. I s. 333) işte İbn-i Asakir'in şu rivayetine göre mürcie, ilk siyasî bir fırka olarak zuhur etmiş görülüyor. Bunların maksadı; müslümanlar arasında çıkan fitneye karışmamak, kan dökülmesini istememekti. Bunun için hiç bir tarafın hata etmiş olduğuna da hüküm etmiyorlardı. Bunun yakın sebebi fırkalar arasındaki ihtilâf; uzak sebebi ise hilâfet meselesi idi. Çünkü bu mesele olmasaydı şia fırkaları zuhur etmeyecek ve binaenaleyh mürcie de olmayacaktı.

Mamafih ilk defa bu suretle ortaya çıkmış olan «Mürcie» sonradan başka renklere boyandı. Hz. Ali ile Muaviye arasında patlayan meşhur Sıffîn muharebesinde Hz. Ali, işin hakem ile hall edilmesine muvafakat göstermiş ve netice Muaviye tarafından gönderilen hakemin bir hud'a (aldatma ve hile) siyle Hz. Ali'nin aleyhine çıkmıştı. İşte o zaman Hz. Ali'nin askerlerinden bazıları hakem usulünün Kur'an'a muhalif olduğunu, Allah'ın kitabından başka kimsenin hakemliğini kabul etmeyeceklerini ileri sürerek bu hakeme razı olduğundan dolayı Hz. Ali'yi bile, tekfir edip ondan ayrıldılar. Ve bundan ötürü bunlar havariç adını aldılar. Bunlar Hz. Ali'yi, Osman'ı ve hakeme razı olanları tekfir ederlerdi. Bunlara karşı bir de Ali taraftarı fırka vücuda geldi ki onlar da Şia adını aldılar. Bunların her ikisi de Emevîleri tekfir ve onları tel'in eder. Şia'dan Ebu Bekir'i, Ömer ve Osman'ı tekfir edenler de vardır. Bilâhare mürcie denilen fırka burada da kendisini gösterir ve bunların hepsi ile müsalemet üzere bulunmaya çalışır. Mürcie bunlardan hiç birini yani ne Havariç'i, ne Şia'yı ne de Emevîleri tekfir etmeyip şöyle hüküm verirdi : «Bunların hepsi mümindir. Fakat bazısı yanlış yolda, bazısı da doğru yoldadır. Hz. Ali de, Muaviye'de mümindir. Ancak bunun biri haklı biri haksızdır. Fakat biz onu tayin edemeyiz. Binaenaleyh onların işini Allah'a bırakırız. Allah onların içlerindekini bilir ve ona göre isterse hesaba çeker.» Bunların bu fikirleri Emevîlerin çok lehine çıkıyor ve onların üzerinden, halkın nefretini azaltıyordu. Bu devirde siyasî bir fırka gibi gördüğümüz bu fikir daha sadr-ı evvelde sahabeler arasında bir tohum halinde mevcut idi.

Abdullah b. Ömer, İmran b. El - Husaya gibi bazı sahabe, Hz. Osman'ın hilâfetinin sonlarında çıkan fitneye karışmaktan çekinmişler ve bu hususta Ebu Bekir'den şu hadis-i şerifi rivayet etmiştir : «Resulullah şöyle buyurmuştur : İleride birtakım fitneler olacaktır. O sırada oturan yürüyenden, yürüyen ona doğru koşandan daha iyidir. Haberiniz olsun böyle bir fitne olursa devesi olan devesinin, koyunu olan koyununun ardına düşsün. Toprağı olan da toprağına çekilsin. Bir adam —Ya Resulallah dedi, devesi koyunu, toprağı olmayan ne yapacak, Efendimiz (S.A.V.) şöyle buyurdu : O da kılıcını eline alır, keskin tarafını taşa çalar, sonra da kurtulabilirse kurtulsun.»

Görülüyor ki : Müslümanlar arasında çıkan harbe iştirak etmemekten ibaret olan şu fikir, tâ sahabe zamanında başlamış, ve bilâhare mürcie mezhebinin esasını teşkil etmiştir. Fakat bunun bir mezhep halinde tekevvün etmesi, ancak, Havâriç ve Şia fırkalarının zuhurundan sonra olmuştur. Siyasî bir fırka olarak zuhur etmiş olan bu mezhep sonradan dînî bir şekil almış, münakaşa ve mubaheşelerinin neticesi, siyasî fikirleri ile birleşmişti. Bunları en çok işgal eden «iman», «küfür», «mümin» «kâfir» ve bunlarla alâkalı meseleler idi. Buna sebep de yine Havâriç ile Şia fırkaları olmuştur. Bunlar amel ve taatı imanın rüknü saydıklarından hasbe'l-beşeriyye bir günah irtikâp eden mümini tekfir ediyorlar ve böylelerinin ebediyen cehennemlik olduğunu söylüyorlardı. Bunun neticesi olarak Havâriç kendilerinden başka herkesi tekfir ediyordu.

«Mürcie» buna karşı çıkarak «iman yalnız kalp ile tasdik, marifet ve dil ile ikrardan ibarettir» diyor. Mürcieden bazı fırkalar da iman, yalnız Allah'ı marifet ve O'na muhabbet olduğunu bazıları da ikrardan ibaret olduğunu söylüyorlar. Ve amele hiç kıymet vermiyorlardı.

Küfrün vücudu ile ibadet ve taat nasıl fayda vermezse, iman ile ma'siyet de zarar vermez. Marifet veya ikrarda bulunan bir müslüman ne kadar günah işlerse işlesin, yine onun küfrü ile hüküm olunamaz, diyorlardı. Hatta «Mürcie»den birçokları daha ileri giderek şöyle diyorlardı : İman yalnız kalpte tasdikten ibarettir; diğer tabirle kalbi ile Allah'ı bilmektir. Kalbi ile Allah'ı bilmiş ve ona iman etmiş olan mümin ve müslimdir. Zahiren yahudilik veyahut Nasranîlik izhar etse, putlara tapsa bile yine mümin-i kâmildir. Ne ikrar, ne de zahir amelleri, imandan cüz değildir. Mürcie'den bazılarına göre imanın iki rüknü vardır. Kalp ile tasdik, dil ile ikrar. Mümin olmak için bunun biri kafi değildir. Demek

ki mürcieye göre amel, erkân-ı imandan ne bir rükündür, ne de iman mefhumuna dahildir. Bunlara göre iman ziyade ve noksan olmaz. Günah-ı Kebâiri irtikâp eden bir mümin cehennemde ebedî olarak kalmaz. Allah va'dinden dönmez. Fakat vaîd'inden vazgeçebilir. Çünkü fazilettir. Onu Allah ifa eder. İkabı ise adalettir. Onda Cenab-ı Hak istediği gibi tasarruf eder.

İbn-i Hazm, Gulât-ı Mürcieyi iki fırka olarak gösteriyor. «Birisi; iman yalnız lisan ile ikrardan ibarettir. İkrar bulunduktan sonra kalbi küfür ile dolu olsa yine Allah yanında mümindir ve ehli cennettir» diyenlerdir. Diğeri de : «İman, kalbin aktidir. Kalbi ile iman ettikten sonra islâm diyarında lisanı ile küfür ilân etse, putlara tapsa, Salîb' (Haç) e ibadet ve teslisi ilân, yahudiliği veya Hristiyanlığı iltizam etse bu halde ölse yine bu adam Allah yanında mümin-i kâmildir.» diyenlerdir. Bunların daha birçok hezeyanları var ki hiç birisi İslâmlıkla kabil-i telif değildir. Eş'arî «Makalat-ı İslâmiye» sinde mürcie'yi on iki fırkaya ayırdıktan sonra bunların iman, küfür gibi meselelerdeki fikirlerini uzun uzadıya izah eder. Ebu Hanife Hz. ile ashabını da dokuzuncu fırka olarak gösterir. Ve şöyle der :

Bunlar (yani Ebu Hanife ve ashabı) öyle zannederler ki: İman; Allah'ı, resulü ve Allah tarafından geleni imcalen marifet ve ikrardır.

Gassam ile Ebu Hanife'nin ekserisi seleften şöyle hikâye ederler : İman, ikrar ve Allah'a muhabbet ve tâzimdir, ondan korkup hakkı istihfaf etmemektir. Abdulkadir Geylâni de aynı taksimi alıyor. Şu kadar ki Hanefîyeyi, Eş'arî gibi Ebu Hanife ve ashabı diye göstermeyip, bazı ashab-ı Ebu Hanîfe diye göstermis ve bunu da bir sofînın Kitabü'ş- Şecere'deki zikrine istinad ettirmiştir. Abdülkahir Bağdadî «El-fark Beyne'l-Firak» adlı mühim eserinde mürcieden bahsederken ne Ebu Hanîfe, ne de ashabına taarruz etmemiştir. Hattâ mürcieden Gassan'ın Ebu Hanife de benim gibi söyler dediğini naklettikten sonra ilim adamına yakışan bir salahiyetle bunu şiddetle reddederek Ebu Hanîfe'nin böyle demediğini söyler. Halbuki Eş'arî, Gassan'ın hikâyesini olduğu gibi nakliyle iktifa etmiştir. İbn-i Hazm ve Şehristânî de böyle bir şeyden bahsetmezler. Hattâ Şehristânî bunun Ebu Hanife'ye hangi sebeplerden dolayı söylendiğine dair güzel bir fikirde bulunur. Mürcie fırkasının bilhassa vasf-ı mümeyyizi ve bunların hepsini birleştiren şu idi; «İman ile masiyet zarar vermez. Amelin kıymeti yoktur. Binaenaleyh imanı olan bir kimse en büyük günahı yapsa da yine mümin-i kâmildir. Ahirette ikab olunacak değildir. İtâat ve amellerin iman ile hiç alâkası yoktur. İster ibadet yapsın, isterse putlara tapsın günahkâr olan bir adam cehenneme girmez. Çünkü ameller farz değil, fazilettir. İmanda yalnız marifet ve yahut yalnız ikrar kâfidir.» Mürcie fırkasının; iman ile amelleri bu suretle tefsir etmeleri, bilhassa umum ve avam üzerinde çok fena bir tesir yapıyordu. Çünkü amel ile imanın bir alâkası olmayınca onu iltizam ve ona temessük azalıyordu. Fakat amelin imana bağlı ve onun kemalinden cüz olduğunu kabul etmek onun mevkiini yükseltiyordu. Bunun için diğer mezheplerle bunlar arasında şiddetli münakaşalar vukua geliyordu. Bununla beraber havas nazarında amelin, imandan cüz olmamasının bir zararı yoktu. Bu onları ibadet ve taatten alıkoymuyordu. Onların nazarında namaz ve oruç, nasıl ayrı ayrı şeylerse iman ve ibadet de böyle idi. Amel imanın zahire çıkması ve meyvesi sayılırdı.

Hülâsa : Siyasî bir fikir olarak meydana çıkan irca ve mürcie gittikçe dinî bid'at şeklinde Kelâmcıların eline geçti. İşte İmam A'zam Ebu Hanife ile ashabı : Ameli, iman-

dan cüz saymadığı ve büyük günah ashabının işini Allah'ın meşiyyeti (iradesi) ne bıraktıkları için seleften bazıları buna ircai ehl-i sünnet ve onlara da mürcie-i fukaha demişlerdi. Kuutu'l-Kulûb sahibi de İmam A'zam'a mürcie'den demiş ve Konevî de buna tabi olmuştur. Bunların İmam'a mürcie'den demeleri bu manaca olup, mürcie-i bid'ate nisbet olunan, çirkin manaca değildir. İmam A'zam'ın üstadı Hammad ve seleften bir çokları ona evvelki mânada, mürcie demişlerdir. Esasen bu mânaca İrca-i ehl-i sünnetin vâzıı da Hasen b. Muhammed b. Ali b. Ebi Talip (Künyesi Ebu Muhammed Ebu Hanife)'dir. (95).

Kûfe'de en evvel mürcie-i ehl-i sünnete kail olan da Üstad Hammad'dır. Binaenaleyh İmam Eb-u Hanife Mürcie-i ehl-i bıd'atten değil, Mürcie-i Ehli Sünnettendir. Şehristanî diyor ki: Mürcie-i Ehl-i bid'atten olan Gassan, Ebu Hanife'yi de kendisi gibi Mürcie'den sayar ve onun mezhebinin de kendisinin ki gibi olduğunu Ebu Hanife'den hikâye ederdi. Bu ise yalandır. Ebû Hanife ve ashabına mürcie-i ehl-i sünnet denirdi. Bir çoklarının onu mürcieden saymalarının sebebi «İman kalp ile tasdiktir. Ziyade ve noksan kabul etmez.» demesidir. Onun bu sözünden, ameli imandan geriye bırakıyor ve ona kıymet vermiyor, zannına düştüler. Halbuki amel ve taatta o kadar ileri gitmiş olan Ebu Hanife, nasıl olurda ameli terk ile fetva verir? İkinci bir sebep de şudur : Ebu Hanife Sadr-ı evvelde zuhur etmiş olan Mu'tezile ve Kaderiye fırkalarına şiddetle muhalif idi. Mu'tezile fırkası kendilerine muhalif olanların hepsine mürcie lâkabını verirlerdi. Havariçten olan Vaîdiye de böyle idi. Binaenaleyh Ebu Hanife'ye mürcie lâkabının bu fırkalar tarafından gelmiş olması da uzak değildir. (El-Milel ve'n-Nihal s. 105 Londra tabı) Şehristanî'nin bu mutalâası çok yerindedir. Şüphe yok ki birinci mana ile irca, yani günahkâr insanları Allah'ın meşiyyeti (iradesi) ne bırakması, İmam-ı A'zam Ebu Hanife'nin şanına ve yüksek mertebesine asla bir nakîsa değildir. O, günahkâr insanlar hakkında: «Ne Mu'tezile ve Havariç gibi imandan çıktılar, kâfir oldular» der, ne de Mürcie-i ehl-i bid'at gibi:: «Amel ve taatin kıymeti olmadığı gibi günah, ne kadar büyük olursa olsun hiç bir zararı yoktur, muhakkak surette doğruca cennete gidecektir. Belki hem amel ve tâate büyük bir kıymet verir, hem de hasbel beşeriyye amel ve ibadeti bırakıp günaha dalmış olanları da Allah'ın affına ve meşiyyeti ((iradesi) ne bırakır. Şirkten başkasını, Allah dilerse affeder» der. Bu ise bizzat Kur'an'ın talimatıdır.

قل یاعبادی الذین اسرفوا علی انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب
جمیعا انه هو الغفور رحیم .

De ki : «Ey nefislerine karşı israf eden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Zira Allah Teâlâ, bütün günahkârları affeder. O, Gafur ve Rahimdir.» (Zümer : 53) Şu halde İmam A'zam Ebu Hanife'yi alelitlâk Mürcie'den göstermek asla doğru değildir. Onun meşhur manaca Mürcie ile hiç bir suretle alâkası yoktur ve olamaz. Mürcie-i ehl-i bid'at bir kelâmî mezhep olarak Ebu Selt essehhânî (152) tarafından kurulmuş ise de mürur-u zaman ile o da ortadan kalkmıştır.

Seyyid Murtaza İhyâu'l Ulûm şerhinde İmam A'zam Hanife'ye Mürcie'den diyenleri ve bunların bundan kasdettikleri manayı izah ederken Abdülkadir Geylânî'nin, Ebu Hanife'yi dalâlet fırkalarından olan Mürcie arasında göstermesini çok garip bularak buna lâzım gelen cevapları verdikten sonra ibarenin desiseli ve Abdülkadir Geylânî"ye iftira olduğunu söylüyor. Ve bu büyük adamın Ebu Hanife'ye böyle bir iftirada bulunmayacağını ilâve ve İmam Malik, Sûfyan-ı Sevrî, Şafiî, İmam Ahmed, Evzaî, İbrahim Edhem gibi büyük şahsiyetler İmam A'zam Ebu Hanife'nin itikadına, fıkhına, vera ve takvasına, Allah korkusuna, ictihad ve ibadetine, umur-u dindeki ihtiyatına hayran olduklarını söylerken Abdülkadir Geylânî'nin böyle isnadda bulunmasına asla imkân vermiyor. Bunda Seyyid Murtaza çok haklıdır. Fakat biz, elimizde bulunan «Gunye» kitabına müracaat ettik. Birinci cildin yüz ikinci ve yüz

üçüncü sahifesindeki ibare aynen şudur: «Mürcie'ye gelince: Bunlar on iki fırkadır: Cehmiye, Salihi'ye, Semeriye, Yunusi'ye, Yunani'ye, Neccari'ye, Geylâni'ye, Şebbi'ye, Hanefî'ye, Muazi'ye, Merîsi'ye, Kerâmi'ye. Onlara şu yüzden mürçie denmiştir. Onlar şöyle iddia ediyorlar: Bir mükellef «Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resulullah der sonra da bütün günahları işlerse, aslâ cehenneme girmez...» Hanife'lere gelince onlar, Ebu Hanîfe Numan b. Sabit'in bazı arkadaşlarıdır. Şöyle iddia ederler : «İman, Allah'ı, Resulunu ve Allah tarafından gönderilenleri toptan, kalp ile tasdik ve dil ile ikrardır. Nitekim bunu Berhukî Kitabû'ş-şecerede anlatmıştır...»

Abdülkadir'in şu ibaresinden anlaşılan, onun mürcieden saydığı İmam-ı Ebu Hanîfe değil, belki ashabından bazısıdır. Maamafih ne İmam, ne de onun ashabı «LÂ İLÂHE İLLALLAH MUHAMMEDÜN RESULULLAH» deyip de bütün ömrünü günah ile geçiren bir adam hakkında asla cehenneme girmeyecek diye kat'i bir hükümde bulunmamışlardır. Bazı ashabı ile maksat, amelen onun mezhebinde olup da bu tarzda itikat edenler ise ona bir diyeceğimiz yoktur. Fakat böylelerine de ashab-ı Ebu Hanife demek doğru olur mu? Böyle yanlış bir hükümde ve İmam A'zam'a karşı bu kadar açık bir iftirada bulunmak, ne Ebu'l Hasen el-Eş'arî'den ne de Abdülkadir Geylânî'den beklenilmeyen bir şeydir. Halbuki Ebu'l-Hasen el Eş'arî'ye göre de iman, marifetle beraber tastikten ibarettir. Böyle iken Ebu Hanife'yi Mürcie'den sayması malûm ve meşhur olan dikkatiyle hiç de Kabil-i telif değildir. Bir de İmam Ebu Hanîfe, Eş'arî'nin yazdığı gibi «İman marifet ve ikrardan ibarettir» demiyor, belki «dil ile ikrar ve kalp ile tasdik» diyor ve ikrarı da şart kılıyor.

İki tabir arasındaki fark ise büyüktür. Anlaşılıyor ki gerek Eş'arî ve gerek Abdülkadir Geylânî, Mürcie-i ehl-i bid'at ile Mürcie-i ehl-i sünneti birbirine karıştırmış ve bu suretle çok yanlış bir hüküm vermişlerdir.

İbni Teymiye ümmetin büyüklerinden bir cemaatin mürcie-i fukahada dahil bulunduklarını ve bunun için seleften hiç bir ferdin bunları tekfir etmediklerini ve bunları itikatta bid'at saymadıklarını ve selef tarafından zem ve hattâ tel'in edilen ve dalâlet fırkalarından sayılan Mürcie'nin, Mürcie-i fukaha olmadığını uzun uzadıya anlattıktan sonra Cehmiye, Mutezile ve Mürcie fırkalarına karşı en büyük taassup gösteren ve bunların aleyhinde idare-i kelâm eden dört imam ile diğer imamlar olduğunu söylüyor ki, hakikat de bundan ibarettir. Şehristanî de Mürcie ehl-i bid'atten olan Gassan'ın «Ebu Hanîfe'nin de kendi mezhebinde olduğunu» hikâye ettiğini nakil ederek bunun Ebu Hanife'ye karşı yalan ve iftira olduğunu söyledikten sonra da Mürcie-i Ehl-i sünnetin büyüklerini şu suretle nakleder : «Hasen b. Muhammed b. Ebu Talip, Said b. Cübeyr, Talk b. Habîb, Ömer b. Mürre, Muharip b. Resa, Mukatil b. Süleyman, Amr b. Zer, Hammad b. Ebî Süleyman, Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Muhammed b. El-Hasen, Kadid b. Cafer. İşte bunun hepsi hadis imamlarıdır ki büyük günah işleyenleri o günahından ötürü tekfir ve onların cehennemde ebedi kalmalarıyle hükm etmemişlerdir. Havariç ve Kadiriye ise, tamamiyle bunun aksinedir.»

Gerek İbn-i Teymiye ve gerek Şehristanî, meseleyi daha güzel incelemişler ve Mürcie-i bid'at ile Mürcie-i sünneti yek diğerinden ayırmışlardır. Abdülkadir de Ebu Hanife'yi kendilerinden gösteren Mürcie'yi şiddetle reddetmiştir

Görülüyor ki : Fırak-ı dâlleden olan Mürcie ile İmam Ebu Hanife ve ashabının, asla alâka ve münasebetleri yoktur. Bunları yek diğerlerine karıştırmak, gaflet ve dikkatsizliktir. Şunu da itiraf etmek lâzımdır ki Mütezile ile Havariç, İslâm dairesini ne kadar daraltmışlarsa, Mürcie de o nisbette genişletmiştir. Maksadımız bir mezhepler tarihi yazmak olmayıp Ebu Hanife ve ashabı hakkında ulu orta söylenmiş olan bir sözü reddetmek olduğundan bu kadarla iktifa ediyoruz.

Ekseri- Fukaha Mezhebi :

Fukahadan birçoklarına göre de iman; kalbî fiil ile lisanî fiilin mecmuudur. İmanın kalbî fiil ile lisanî fiilin mecmuu olduğuna kail bulunanlara göre lisan ile ikrar, sadece dünyada İslâmî hükümlerin icrası için şart olmayıp, imanın tamamının şartıdır. Daha doğrusu tasdik ile ikrarın her ikiside imanın rüknüdür. [1]

Şu kadar ki : Tasdik, hiç bir vechile sukuta ihtimali olmayan rükn-ü aslî; ikrar ise, rükn-ü zaittir. Kalp fiilinin mükellefiyeti, yani kalp ile tasdik hiç bir mazeretle sukutu kabul etmez. Ne cebir ve ikrah, ne de dilsizlik gibi herhangi bir mazeret ve sebeple kalpte olan tasdikin sukut etmesine ihtimal yoktur. Tasdikin zıddı inkâr olduğu cihetle kalpten bu çıkınca yerine küfür girer. Lisanî (fiilî) olan ikrara gelince: Bu, acz ve mücbir ikrah halinde, vücubu sakıt olan, zait bir rükündür. Meselâ bir dilsiz, bununla mükellef değildir. Fakat tasdik ile mükelleftir. Öldürme ve yaralama suretiyle tehdidini ifaya muktedir birinin cebir ve ikrahı karşısında bulunan bir insandan da bu halde ikrar sakıt olur. Hatta kalbindeki tasdikin aksini söyleyebilir. Lâkin bu halde iken de yine kalbindeki tasdik ve imanını muhafaza eder ve etmesi lâzımdır. Dili ile «iman etmiyorum» der yine de imanını muhafaza eder. Hariçteki cebir ve tehdidin kalpteki tasdik ve itikada hiç bir tesiri yoktur. Hanefî imamlarından Şemsu'l-Eimme Es-Serahsî ve Hulvanî'nin ve Fahru'l-İslâm Pezdevî'nin Hanefî fakihlerinden çoklarının ihtiyarları budur.

Görülüyor ki : İkrar'ın, imandan cüz ve imanın rüknü olduğu görüşünde olan, bu Hanefî fâkih ve imamlarına göre de ikrar, tasdik derecesinde aslî bir rükün olmayıp, zait bir rükündür. Yani buna, hakikatte rükün olduğundan değil, ancak tasdik üzerine delâlet ettiğinden ötürü rükün demişlerdir. Binaenaleyh ikrah ve zaruret gibi bir mazeret zamanında dili ile ikrar etmese ve hatta tasdikinin hilafını söylese, kalbi tasdikini muhafaza ettikçe yine imandan çıkmış olmaz. Yine bunun içindir ki: İmam Ebu Hanife ve ashabına göre cemaatla namaz kılan bir kâfirin, İslâmı ile hüküm olunarak onun hakkında ehl-i imanın ahkâmı icra olunur. Çünkü cemaatle namaz, islâma mahsus bir ibadet olduğundan imanın tahakkuku üzerine delil ve alâmet kılınmıştır.

---

[1] İbni Hümam, Müsayere'de «îmanın kalp ve lisan fiili yani kalp ile tasdik ve dil ile ikrardan mürekkep olup tasdik ile ikrarın her ikisi de iman mefhumunda dahil birer rükûn olması, Ebu Hanife'den menkul, ashabından ve bazı Eş'ârî muhakkiklerinden meşhur ve ihtiyat olan da budur» diyorsa da Ebu Hanife'ye göre ikrar, rükün olmayıp dünyevî hükümlerin icrası için şart olduğunu, Hanefî muhakkiklerinden birçok zevat tasrih etmişlerdir. Bunlardan bazılarını biraz evvel nakletti̇k.

Yukarıdan beri izah olunduğu vechile ikrarın, iman mefhumunda, dahil bir rükün olmayıp, yalnız dünyevî hükümlerin icrası için şart ve feraiz-i diniyeden bir farz olması cumhur-u muhakkikîn mezhebidir. İmanın rükün olması da ekser-i fukaha mezhebidir, mezhebi meşhurdur. [1]

İmanın hakikatı kalbin tasdikinden, küfrünki de kalbin tekzib ve inkârından ibaret olması şeriatin hakikat ve batınına daha muvafıktır. Fakat kalbin derinliklerinde bulunan ahval ve maaniye vukuf ve ittila müşkil olduğu cihetle dünyada iman üzerine terettüp edecek olan ahkâm, kalpteki ahval ve manalara alâmet kılınan akval ve zahîrî fiillere bina kılınmıştır.

Bunun içindir ki hükümlerini şeriatın zahirine bina eden fukaha; ekseriyetle ikrarı imandan cüz sayarak, iman ve küfür üzerine terettüp edecek hükmü de ona göre vermişlerdir. Şu halde muhakkıkînın kavilleri, şeriatın hakikat ve iç yüzüne, fukahanın kavilleri ve şeriatın zahirine muvafık demektir. Keşf-i Pezdevî sahibi Abdülaziz Muhammed el-Buharî (Öl. 730) de

---

[1]) Allame-i Taftazanî (Öl. 791) Şerh-î Makasıd'da imanın yalnız kalbin fiili olması, Cumhur mezhebi, kalp ve lisan fiilinin mecmuu olmasını da ekser-i muhakkikin kavli diye göstermiş ve bunun İmam Ebu Hanife'den de rivayet edilmiş olduğunu söylemiş ise de muhakkikin kavlî ve İmam Ebu Hanife'nin mezhebi evvelkidir. Allame'nin şerhi Makasıd'daki bu ifadesi, akaid-i Nesefiye şerhindeki ifadesine de uygun değildir. Çünkü Akaid şerhinde îmanın tasdik ile ikrardan mürekkep olmasını bazı ulema mezhebi, yalnız tasdikten ibaret olmasını da muhakkikin mezhebî olarak göstermiştir. Keşfi Pezdevî sahibi de bunu tasrih etmiştir. İmam Ebu Hanîfe'den ikinci kavlin de mervi olduğu Musayere'de ve diğer bazı kitaplarda yazılıyorsa da mezhep olarak mervî olan evvelki kavli olduğu yukarıdaki nakillerden pek açık olarak anlaşılmaktadır. İmam A'zam'ın vasiyetlerindeki ifadesi ile «Fıkh-ı Ekberindeki ifadenin zahiri ikinciyi gösterse bile yine İmam'a göre ikrar, rükün olmayıp hükümlerin icrası için şarttır. İhtimal ki Allâme'nın muhakkıkîn ile muradı, fukaha demektir. Nasıl ki, Aliyyü'l-Kaarî merhum da: Kalp fiili ve lisan fiilinin mecmuu olmasını, fukahay-ı muhakikin mezhebi diye göstermektedir. Maamafih bu, fukaha mezhebi olmakla beraber, muhakîkin mezhebi olmayıp ekser-i fukaha mezhebidir ki, meşhur olan mezhebdir. Muhakkikin mezhebi; imanın hakikati, yalnız tasdik olup, ikrarın, ahkâmın icrası için şart olmasıdır. Şerh-i Akaid'deki ifadeleri aynen şudur: «Musannifin iman kalp ile tasdik ve lisan ile ikrardan ibarettir» demesi bazı ulemanın mezhebidir. İmam Şemsü'l-Eimme ile Fahru'l-İslâm (R.A.) da bunu ihtiyar etmişlerdir. Cumhur-u muhakkikin de imanın kalp ile tasdik olduğuna zahip olmuşlardır. İkrar ise dünyevî ahkâmın icrası için şarttır. Çünkü tasdik kalbe ait gizli bir durumdur, Onun için bir alâmet gereklidir. Binaenaleyh bir kimse kalbi ile tasdik eder de dil ile söylemezse de dünvevî ahkâm itibarı ile mümin olmasa da indellah'da mümin sayılır. Her kim de münafıklar gibi dili ile ikrar eder de kalbi ile tasdik etmezse halk nazarında mümin, Allah indinde kâfir olur. Şeyh Ebu Mansur Rahmetullahî Aleyh'in ihtiyar ettiği de budur. Nasslar bunu destekliyor. (Taftazanî Şerhu'l Akâidi'n-Nesefiyye).
(Terc. Feyizli)

«İkrarın şart olması muhakkikin mezhebi ve zait rukûn olması da, ekser-i fukaha mezhebi» olduğunu tasrih etmiştir. [1]

Buharî şarihi Bedreddin Aynî merhum; imanın; tasdik-i kalbîden ibaret olup; ikrarın, mahiyet-i imanda dahil bir rukûn olmadığını izah ettikten ve rukûn diyenlerin maksatları da hakikaten rukûn demek olmayıp, tasdike delalet etmesi noktasından, rükûn demek olduğunu anlattıktan sonra, mütalâasına şu yolda devam ediyor :

«Bunların hepsi, dünyevî ahkâm kendisi üzerine carî olan istidlâlî iman hakkındadır. Allah ile kulu arasındaki imana gelince: O, şüphesiz ki ikrarsız da tahakkuk eder : Binaenaleyh Allah'ı ve diğer inanılmakta esas olanları bilip de sûbutunu itikat eden fakat kelime-i şahadeti telaffuza vakit bulmadan evvel ölen, yahut telaffuza vakit de bulduğu halde bunları dili ile söylememiş ve söylemeden evvel ölmüş olan bir kimsenin indellah ve nefsû'l-emirde mümin olması ile hükmolunur. Çünkü Resul-û Ekrem Efendimiz «Kalbinde zerre miskali iman bulunan cehennemden çıkar» [2] buyurmuştur. Binaenaleyh kalbi iman ile dolu olan bir adam, dili ile ikrar etmediğinden dolayı nasıl olur da mümin olmaz? Gazalî merhum kalbinde imanı olduğu halde, dili ile ikrar etmemeyi, bir müminin diğer feraizden birini yapmamasına benzeterek «O nasıl mümin ise bu da mümindir, binaenaleyh ihtiyarî halde ikrarı terketmekle imandan çıkmaz» diyor.

İhtarı Lâzım Mühim Bir Nokta :

SEMERE-İ HİLÂF :

Muhakikin ile cumhur-u fukaha arasındaki bu ihtilâfın mevzuu, aslen kâfir olduğu halde sonradan İslâmı kabul edenlerdir. Böyle sonradan Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın hak peygamber olup Allah tarafından tebliğ eylediği ahkâmın hepsinde sadık olduğunu bilmiş ve

---

[1] Bil ki : Ashabımızdan muhakkiklerin mezhebi imanın kalp ile tasdikten ibaret olmasıdır. Dil ile ikrar ise dünyevî ahkâmın icrası için şarttır. Hattâ bir kimse kalbi ile tasdik eder de dili ile ikrar etme imkânı bulamasa indellah mümin olup, dünyevî ahkâmın icrası bakımından gayri mümindir. Nitekim münafık, dili ile ikrar eder de kalben tasdik etmezse, dünyevî ahkâmda mümin sayılır. Çünkü imanın, ikrar şartı bulunmuştur. Kalp ile tasdik etmediği için de Allah yanında kâfir olur. Ashabımızdan çokları şöyle diyorlar : İman kalp ile tasdik, dil ile ikrardan ibarettir. Ancak ikrar zait bir rukûndur, ikrah gibi bir mazeret anında sukutu muhtemeldir. Tasdik ise, sukutu muhtemel olmayan bir aslî rukûndur. Bunlara göre bir kimse özürü olmayarak kalbi ile tasdik ettiği halde dili ile ikrar etmezse, Allah yanında mümin olmaz ve cehennemlik olur. Bu da musannif (Pezdevi) ile Şemsü'l-eimme ve birçok fukahanın mezhebidir. (Keşf-i Pezdevî). (Terc. Feyizli)

[2] Tirmizi Ebu Saîd (R.A.) dan

böylece kabul ve tasdik etmiş ve buna tamamiyle inanmış olan bir adam bunu dili ile de ikrar etmez ve ikrar etmeden evvel de ölmüş olur ve bu da inadından dolayı olmayıp rastgele bir şey olursa, ehl-i tahkîkin mezhebine göre bu adam, Allah yanında mümindir. Necat ve felâhı bulmuştur. Yalnız bu adam imanını başkalarına ilân ve izhar etmemiş olduğundan insanlar nazarında mümin sayılamaz. Fakat meşhur mezhebe göre hiç özürü olmadığı halde ömründe bir kere olsun dili ile de ikrar etmemiş ise bu adam, nefsülemirde de mümin değildir. Esah, racih ve muhtar olan ehl-i tahkîkin mezheplerinin bu olduğunu yukarıda izah ettik. Nasıl ki aşağıda görüleceği veçhile Gazalî merhum da muhakkikinin mezhebini kabul ederek diğerine «Şayan-ı iltifat değildir» diyor. Demek ki bu ihtilâf aslen kâfir olup da sonradan müslüman olanlar hakkındadır.

Müminlerin çocuklarına gelince Bunlar esasen mümin olduklarından dil ile ikrar bunlar hakkında ne şarttır, ne de rûkûndur. Bunda ittifak vardır. [1]

Bunlar dilleri ile ikrar etmemiş bile olsalar, yine mümin olmalarıyla hüküm olunur. Şu kadar ki ne zaman kendilerinden böyle bir şey talep

---

[1] Bilinmeli ki ihtilafın konusu aslen kâfir olup İslâma girmeyi isteyen kimse hakkındadır.

Müslümanların çocukları kesin olarak mümindir. İkrar etmeseler dahi dünya hükümleri onlar hakkında caridir. Bir teklifin vukuunda söylememesi, inattan dolayı değilse yine mümindir. Ömründe bir defa şahadetin vacip olması füruun vacip olması gibidir. (Cevhere-tu't-tevhid Haşiyesi) (Terc. Feyizli)

«Ancak tercih edilen ise; ikrar, dünyevî hükümlerin icrası ve imanın kemali için şarttır.

Buna göre kim kalbiyle tasdik eder, fakat inadından olmayarak, diliyle ikrar etmezse bu mümindir, kurtulmuştur. Fakat cenaze namazı ve müslümanların kabirlerine defin gibi dünyevî hükümlerden mahrumdur. Asıl ihtilâfın kaynağı sırf kâfir olandadır.

Müminlerin çocuklarına gelince ; İhtilâfsız onlarda ikrar, ne imanın şartı ne de ondan bir cüzdür. Tıpkı doğuştan konuşmaya muktedir olmayan kişiler gibidirler. Hiç ikrar etmeseler de onların imanlarına hükmedilir. Evet namazın dışında olmasa da namazda ikrar etmeleri onlar üzerine vaciptir. İmam Malik (R.A.) bu görüşü benimsemiyerek bir defa bile olsa hamdetme ve peygamber (S.A.V.) e salavat getirmeleri vaciptir der. (Bacûrî, Akaid-i Senusiye Haşiyesi) (Terc. Feyizli)

İmanın mürekkep olmayıp basit olduğu bir gerçektir. Kim kalbiyle tasdik eder ve özür diliyle ikrar etmez, buna karşılık istenildiği takdirde ikrardan kaçınmazsa bu kişi Allah yanında mümin ve ebedî cehennemlik olmaktan kurtulanlardandır. Dil ile ikrar imanın kemâl (olgunluk) şartıdır. Oruç, namaz, hac, zekât ve diğer ibadet gibi ikrar, imanın hakikatından bir cüz değil ve sahihliğinin şartı da değildir. Evet O, dünyada ahkâmın icrası için şarttır. —Haride Şerhi— (Terc. Feyizli)

olunursa ikrarda bulunmaları, yani Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed Aleyhisselâm Allah'ın kulu ve resulü olup tebliğ eylediği şeylerin hepsi hak olduğunu söylemeleri şart ve lâzımdır. [1]

Maamafih böyle bir teklif vukuunda söylememesi inadından dolayı olmazsa yine mümindir. Şahadetin vacip olması, furu'un vacip olması gibidir. Furuatı yapmamak - inkâr ve istihfaf etmedikçe - insanı nasıl imandan çıkarmazsa ikrar da böyledir. İkrar, esasen kalpte mevcut olan imanın dilde tecellî ve zuhur etmesidir. Bununla beraber kalbî tasdiklerini şeklen tekzib edecek ve inkâra sebep olacak sözlerden çekinmeleri de şarttır. [2]

Maamafih, Aliyyülkârî merhum Mişkâtu'l-Mesâbih şerhinde ikrarın rükün olduğunu söyleyenlerle, rükün olmayıp da sadece dünyevî hükümlerin icrası için şart olduğunu söyliyenlerin fikirlerini şu suretle birleştiriyor «Hak olan : İkrar, talep edildiğinde, rükündür; talep yok iken şarttır. Yani dili ile söylemesi teklif edildiği zaman inat etmeyip ikrar etmesi lâzımdır ve rükündür.»

Meşrû bir mazereti yokken bundan imtina edecek olursa imandan imtina etmiş sayılır. Aliyyül Karî merhumun şu tevcihine göre «ikrar rükün değil» diyenlerin bundan maksadı «talep vuku bulmadıkça» demektir. Rükün diyenlerinki de «talep vukuunda rükün» demektir ki bu, diğerlerinin de inkâr edemiyecekleri bir şeydir. Şu halde cumhur-u muhakkikîn ile ekser-i fukaha arasındaki hilâf ve niza hakikî olmayıp lafzî ve zahirîdir. Yazılması istenince; rükün diyenlerle şart diyenlerin, bir noktada birleştikleri görülür ki, Aliyyül Karî merhumun dediği gibi hak olan da

[1] Bundan ötürüdür ki, : İman edilmesi âzîm olan ve bir insanın müslüman olduğunu gösteren esasları bellemesi ve onları tasdik ve kabul etmesi her mükellef üzerine vaciptir. Binaenaleyh herkes çocuğuna şunları öğretmelidir : Allah birdir. O'ndan başka yaratan ondan başka ibadete lâyık hiçbir ilâh yoktur. Muhammed Aleyhisselâm Allah'ın resulü ve peygamberidir. O'nun Allah tarafından söylediği şeylerin hepsi haktır, doğrudur. Kur'an-ı Kerim Allah kelâmıdır, Allah kitabıdır ve bizim mukaddes kitabımızdır. Kur'an ne söylemiş ise hepsi doğrudur. Ölümden sonra insanları Allah tekrar diriltecek, Ve herkesi dünyada yaptıklarına göre hesaba çekecektir. Günde beş vakit namaz kılmak, ramazanda oruç tutmak, malının zekâtını vermek, hali vakti olanlar için hacca gitmek farzdır. Bir adamın canına kıymak, ırzına ve namusuna tecavüz etmek, içki kullanmak, domuz eti yemek, yalan şahitliği yapmak, anaya babaya âsî ve itaatsiz olmak haramdır. İşte her şeyden evvel kısaca bunları belletmek her ana ve babaya vaciptir.

[2] Şart olsun olmasın istenildiği zaman ikrar herkes için lâzımdır. Eğer ikrar etmesi istenir de ikrar etmezse küfrü inadî ile kâfir olur. Bu da : «inadı terketmek, imanda şarttır» sözlerinin manasıdır. İbn-i Hümam (R.A.) da aynı şekilde tasrih etmiştir. (Feyzu'l-Bârî) (Terc. Feyizli)

budur. Bunu İbn-i Hümam da tasrih etmiştir. Maamafih talep vukuunda ikrar ve şahadet etmemesi inat ve kibrinden dolayı olmayıp da takiyyeye lüzum gördüğü için olur ve bu halde iken yine kalbî iman ile dolu bulunursa indellah mümin olduğunda şüphe etmemek lâzımdır. Şu halde Aliyyül-Karî merhumun bu meseleyi Ebu Talip hakkında nazil olduğu rivayet edilen, :

انك لاتهدى من احببت ولكن الله يهدى من يشاء .

«Sevdiklerini sen doğru yola iletemezsin, lâkin Allah dilediğini de doğru yola iletir» (Kasas : 56) ayeti kerimesiyle istidlâl etmesi pek yerinde değildir. Bir kerre ayetin Ebu Talip hakkında nazil olduğuna dair, zannedildiği gibi, ne müslümanların, ne de müfessirlerin icmaı vardır. Sonra Ebu Talip'in ölürken kelime-i şahadetten imtina etmiş olması kalbinde iman olmadığını isbat etmez. Bilâkis onun bir çok beyt ve şiirleri imanını açıktan açığa göstermektedir. Biz buna takiyye hali diyebiliriz.

Selef Mezhebi :

Selef ve muhaddisînden çoklarının mezhebine göre iman; «tasdik, ikrar ve amel»dir. Demek ki bunlara göre iman; hem kalp, hem lisan, hem de aza ve cevarih işidir. Zeydiye mezhebine göre de böyledir. İmam Malik, Şafiî, İmam Ahmed ve Evzâî de imanı «dil ile ikrar, kalp ile tasdik, â'za ve Cevarihle amel» diye tarif etmişlerdir. Mütekelliminin birçoklarından da bu suretle hikâye olunmuştur. Mutezile ve Havariç'in de, imanı bu yolda telâkki ettiklerini yukarıda görmüştük. Maamafih şimdi izah edeceğimiz veçhile selef ve muhaddisinin bu mezhepleri Mu'tezile ve Havariç mezhebinden ayrıdır. Mu'tezile ve Havaric'e göre; «amel, imanın aslî rüknüdür, amel ve taatı olmayanın imanı da yoktur.» Halbuki selef ve muhaddisine göre böyle değildir.

ÜÇÜNCÜ DERS

Amel İmanın Hakikatinde Dahil mi ?

14 — Dil ile ikrar, imanın hakikatinde dahil olmadığı gibi, amel de imanın hakikatinde dahil ve imandan cüz değildir. Binaenaleyh, amel ve ibadette tenbellik ve hattâ beşeriyet icabı büyük bir günah işlemek, mümini iman dairesinden çıkarmaz. Fakat gaye ve hedefi bakımından müslümanlık ve iman meselesi, mücerret bir itikattan, amelî kıymetten mahrum vicdanî bir emirden ibaret değildir. Müslümanlığın, asıl hedefi, insanlığın yalnız iş kısmı olmayıp hem içi hem de dışıdır. İçini ve dışını tamamiyle temizliyebilmek için, imanın kemâline yükselmiş olmak lâzım-

dır. İmamımız Ebu Hanife ile Ebu Mansur Matüridî'nin ve birçok fukaha ve mütekelimînin mezhep ve kanaatleri budur.

15 — «İman; Tasdik, İkrar ve Amel Mecmuudur» diyen Selefin maksadı da iman-ı kâmildir.

İmanın kemâl bulması, olgunlaşması için tasdik ve ikrar kâfi olmayıp diğer şer'i vacipleri ifa etmek de lâzımdır. Doğruluk, emniyet, ahde vefa, edep ve haya, eliyle ve diliyle kimseyi incitmemek, kendisi için sevdiğini başkaları için de sevmek, kendisi için hoş görmediğini başkalarına da hoş görmemek ve bütün beşeriyetin hayrına çalışmak gibi birçok ahlâkî vecibelerin imandan birer cüz gibi gösterilmesi, işte bu bakımdandır. Olgun ve kâmil bir iman sahibi olmak için yalnız kuru bir tasdik ve sade bir ikrar ile kalmayarak, Allah'a ve bütün beşeriyete karşı vazifelerini de eksizsiz bir surette yapmak ta lâzımdır.

Fikir ve kalp sahasından çıkmamış olan herhangi bir hakikatin, amel olarak pek o kadar faydası olamaz. Kalbimizde parlatmış olduğumuz iman nurunun, hiç sönmeyerek daima parlaması ve bu parlaklığın her an bir kat daha artarak, bütün muhitini aydınlatması için ibadet ve güzel amel lâzımdır. Bununla beraber insan sadece inanılmakta esas olanları tasdik edip ibadet ve amel-i salihde bulunmazsa kalben onlara olan bağlılığı da -Allah muhafaza buyursun- yavaş yavaş zayıflamağa ve sönmeğe başlar. Böylelikle ahiret azabına mustahak olur. Binaenaleyh ibadet ve a'mel-i saliha, hem imanı kuvvetlendirir, hem de müminin ahiret azabından kurtulmasına ve Allah'ın yüksek nimetlerine kavuşmasına vesile olur.

HÜLÂSA : İman ile amel-i salihden her biri, diğerini besler ve takviye eder; birinin kemâli, diğerinin vücuduna bağlıdır. İman amelde, amel imanda müessirdir.

16 — Müslümanlığın bütün esaslarına iman ettiği halde sırf tembelliğinden ötürü ibadet ve a'mal-i salihayı terk veyahut nefsanî arzularına uyarak günah irtikâp etmiş olan bir mümin, imandan çıkmazsa da âsim ve günahkâr olup Allah'ın azabını haketmiş olur. Böylelerini Allah dilerse affeder, isterse günahı kadar azap edip sonra cennete koyar.

Ancak, «zarurat-ı diniye»den birini küçümseyen veyahut haram olan şeylerden birini helâl itikat eden bir şahıs iman dairesinden çıkar.

17 — Peygamberimiz «MUHAMMED» Aleyhisselâm'ın Allah tarafından tebliğ buyurduğu, haber verdiği kat'i surette belli olan esaslara, hükümlere ve haberlere «ZARURAT-I DİNİYYE» denir. Böyle olan hüküm ve haberleri tasdik etmek, bunlara inanmak her mümin için farzdır. Bunlarda şüphe etmek, insanın imanına zarar verir. Biz peygamber zamanında bulunmadığımız cihetle bize bunların belli olması peygamberden bize kadar tevatüren naklolunmak suretiyledir.

Meselâ : Kur'an-ı Kerim'in, peygamberimize Allah tarafından indirilmiş olduğu, tevatür yoluyla bize nakledilmiştir. Binaenaleyh bunun Allah kelâmı olduğunu tasdik etmek farzdır. Kezalik, Kur'an'ın kat'i ve sarih olarak ifade eylediği hükümler de böyledir. İnsan öldürmek, zina etmek, hırsızlık yapmak, yalan söylemek haramdır. Beş vakit namazın Ramazan orucunun, zekâtın, haccın ve diğer ahkâmın farz olmaları da böyledir. Bütün bunların hepsini, farz olanları farz, haram olanları haram diye itikat ve tasdik etmek gerekir. Böylece dinden olduğu tevatüren belli olan şeylerden birini inkâr etmek, insanı dinden çıkarır.

İ Z A H

Amel, İmanın Hakikatinde Dahil Değildir :

İkrar, imanda dahil bir rükün olmadığı gibi, ehl-i sünnet ve'l- cemaat mezhebine göre, taat ve ameller de böyledir. Yani amel, imandan cüz ve iman mefhumunda dahil bir rükün değildir. Çünkü bunların da ayrı ayrı şeyler olduğu yine birçok âyet-i kerime ve ehâdis-i şerîfe ile sabittir. [1]

---

[1]

يا ايها الذين امنوا كتب عليكم الصيام ...

— «Ey iman edenler, oruç size farz kılındı» (Bakara : 183) gibi nasslarda evvelâ iman, sonra da amel ve farzların isbat olunması,

ان الذين امنوا وعملوا الصالحات ...

— «İman edip salih amel işliyenler...» (Bakara : 277)

ومن يؤمن بالله ويعمل صالحا ...

— «Her kim Allah'a iman eder salih amel işlerse...» (Teğabün: 9)

ومن يأته مؤمنا قد عمل الصالحات ...

— «Her kim ona salih amel yaptığı halde mümin olarak gelirse...» (Tâhâ)

ومن يعمل من الصالحات وهو مؤمن

— «Her kim mümin olduğu halde salih amel işlerse» (Tâhâ : 112) gibi âyeti kerimelerle amellerin efdalinden sorulduğu zaman Resulu Ekremin :

ايمان لاشك فيه وجهاد لاغلول فيه وحج مبرور .

— «İçinde şüphe bulunmayan iman, içinde hiyanet (ve sahtekârlık) bulunmayan cihat ve makbul hacdır» buyurması iman ile amelin ayrı ayrı şeyler olduğuna delâlet ettiği gibi

İmam A'zam Ebu Hanife vasiyetnamesinde şöyle diyor : «Amel imandan ayrı bir iştir, iman da amelden başkadır. Çok zaman olur ki: Müminden (şariin emri ve hükmü ile) amel kalkar; fakat o halde iken iman da kalktı, kendisinde iman yok demek caiz olamaz. Meselâ; hayiz ve nifas halinde bulunan bir kadından Allah, namazı ve orucu kaldırmıştır. O halde iken namazı kılmayacaktır, orucu da sonra kaza edecektir. Fakat Allah ondan imanı kaldırdı demek sahih ve caiz olamaz.» Şari, hayızlı veya lohusa olan kadınlara «bu halde iken oruç tutma da sonra kaza et» dedi. Lâkin imanı bırak da sonra kaza edersin demek caiz değildir. Çünkü imanı terketmek küfürdür. Sonra fakirin zekâtı yoktur denildiği halde imanı yoktur. denilemez. Hatta zekât vermeyenin de imanı yoktur da denilemez. Şu halde inkâr ve hafife almaksızın ameli terketmiş olanlara, küfür ile hükm olunamaz.

Diğer taraftan şimdi görüldüğü üzere selefin «iman; akit kavil ve amelin yani kalb ile tasdik, lisan ile ikrar, a'za ve cevarihle amel mecmuudur,» dedikleri nakl ve hikâye olunur. Acaba seleften ve muhaddisinden nakledilen ve meşhur olan bir kavil «iman, tasdikten ibaret olup amel, imandan cüz ve rükün değildir» diyen ehli sünnet ve'l-cemaat mezhebine muhalif değil midir? Bunların arasını ne şekilde telif edeceğiz? Bizim fikir ve kanaatimize göre Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebi olmak üzere İmam A'zam'dan naklettiğimiz ile seleften meşhur ve menkul olan bu söz arasında ayrılık ve gayrılık yoktur. Filhakika selef de : Mu'tezile ve Havariç gibi, «iman; tasdik, kavil ve amel mecmuudur» demişler ve ameli imandan bir

---

ان الذين امنوا ولم يلبسوا ايمانهم...

— «İman edip de imanlarını zulüm (ve şirk) le karıştırmayanlar...» (En'am; 82)

الذين امنوا ولم يهاجروا ...

— «İman edip hicret etmeyenler...»

وان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا ...

— «Ve müminlerden iki taife savaşırsa...» (Hucürat : 9) gibi iman ile masiyetlerin bir arada içtimaını gösteren Kur'an ayetlerinde iman başka amel de başka olduğu sarihtir. Bir de ibadetin şartı iman olduğunda icma vardır. Demek ki iman ile ibadet ayrı ayrı şeylerdir. Çünkü şart, meşruttan ayrıdır. Eğer iman, taatın ismi olsaydı tasdik ve ikrar eden bir kimseye ibadet yapmadan evvel mümin denilemeyeceği gibi kendisinde tasdik ve ikrar bulunduğu halde ibadetleri, ifa etmeden evvel ölen bir kulun da yine mümin olmaması lâzım gelirdi. Halbuki icma, bunun hilâfına tasdik ve ikrar ederek ölen bir kulun mümin olarak ölmüş olması üzerinedir. Daha sonra imanın neden ibaret olduğunu talim eden Cebrail hadisinde de amel ve ibadetler ifadesi yoktur. İmanın tasdikten başka bir manaya nakli de rivayet edilmemiştir. İşte aklî ve naklî bütün bu deliller bize gösteriyor ki: İman ile amel ayrı ayrı şeylerdir.

cüz kılmışlarsa da «amel bulunmazsa iman da gider» dememişlerdir. Demek ki bunlara göre de imanın aslı tasdiktir. Fakat bu, dil ile a'za ve cevarihte görülecek, onlarda tecellî edecek bir tasdiktir. Kalpte başlayarak lisandan taşacak ve bütün a'zalara yapılacak olan bir tasdiktir. O tasdikin asıl tekemmülü bu suretle olacaktır. Kalpteki tasdik, asıl olup onun tekemmülüne hadim olan (hizmet eden) o aslın feri'leridir; amel ve ibadetlerdir. Binaenaleyh «iman : Tasdik, ikrar ve amel mecmuudur,» diyen selef ve muhaddisin ile diğer ehl-i sünnet ve'l-cemaat imamlarının bundan maksatları Nar (cehennem)e girmemeye vesile olan iman-ı kâmil olup Nar'dan necata vesile olan mutlak ve asl-ı iman değildir. Amel ve taat imanı mükemmil (tamamlayıcı) olduğu için onlar, iman ile «iman-ı kâmil»i murat etmişlerdir.

Çünkü şari, her ikisine de iman itlak etmiştir. Binaenaleyh «amel imandan cüzdür» diyen selefe göre de amel, mutlak imanın rüknü olmayıp, imanın kemâlinin şartıdır. Bunlara göre de ameli büsbütün veyahut bir kısmını terkeden bir mümin, eğer bunu inadından veyahut meşru ve farz olduğuna inanmadığından veya meşruiyetinde şüphe ettiğinden ötürü yapmıyorsa, iman dairesinden çıkmış ve kâfir olmuş sayılmaz. O, yalnız kemal mertebesini kaybetmiştir. Kâmil ve olgun bir mümin değildir. Tasdik ve ikrar ile beraber a'mal-i saliheyi de yapanlar, yani Allah'ın emrettiklerini yapıp yasak ettiklerinden sakınan, ahlâkî vazifelerini tamamiyle yapanlar ise en mükemmel hasletleri tahsil etmiş olurlar. İşte ehl-i sünnete göre muhtar olan da budur. [1]

Gazalî merhum da «İman; tasdik ve ikrardır, amel imandan değildir.» diyenlerle «iman; akit, kavl ve amel mecmuudur» diyenler arasında ayrılık olmadığını şu suretle izah ediyor : Amelin imandan sayılmasında bir münasebet ve bir vecih yok değildir. Çünkü amel, imanı ikmal eder ve tamamlar. Nasıl ki «baş ve eller insanın eczasındandır,» deniliyor. Bedihi bir hakikattir ki : İnsan başın olmamasıyla yok olur. Fakat elin veya ayağın kesilmesiyle insan tamamen mahvolmaz. «Rûku ve sucuttaki tekbirler namazdandır» denildiği halde bunların bulunmamasıyle namaz batıl olmaz. Binaenaleyh imana nisbetle kalp ile tasdik, insanın vücuduna nazaran baş gibidir. Diğer ibadât ve taat ise, insanın elleri ve ayakları derecesindendir. Bunun içindir ki amelde gevşek davranmak veyahut beşeriyet muktezası büyük bir günahı irtikâp etmek mümini imandan çıkarmaz. Sahabe (Radıyallahû Anhüm)'ün itikâdı böyle idi. Onlar, günah-ı kebairi irtikâp et-

---

[1] Salih ameller hususunda; ehl-i sünnete göre muhtar olan bunun, imanın kemali için şart olduğudur. Helâl saymadan, meşruiyetinde inat ve şüphe etmeyen kimse, amellerin tümünü veya bir kısmını terketse yine mümindir. Yalnız imanı kâmil değildir. «A'mal-ı saliha»yı yapan ise en mükemmel hasleti kazanmış demektir. (Şerh-i Cevhere.) (Terc. Feyizli)

menin insanı imandan çıkaracağını itikat etmemişlerdir. Şu kadar ki kebireyi irtikâp edene kâmil bir mümin denilemez. Tıp kı bu, elleri veyahut ayakları olmayan bir insana da sadece az'ası noksan bir insan denildiği gibidir.

İmam Buhari'nin Sahihi'nden beyanına göre Ömer b. Abdülâziz şöyle demiştir : «İmanın bir takım feraiz, şerayi, hududu ve sünnetleri vardır. Bunları tamamiyle yapmış olanlar, imanını kemaline erdirmiş, mükemmelleştirmiş olurlar. Bunları kâmilen yapmamış olanların imanları, kâmil ve olgun değildir» [1] İşte selefin «amel imandan cüzdür» demelerinden muratları da, amel imanın tamamlayıcısı demektir. Yoksa, amel, imanın mahiyet ve hakikatinde dahil bir rükün demek değildir. Selefi, mü'tezile ile Havariç'ten ayıran nokta da budur. Çünkü bunlara göre amel, imanın kemalinin değil, sıhhatinin ve tamamının şartıdır. Bir de İbni Teymiye'nin beyanı veçhile selefin bundan maksadı «İman yalnız dil ile ikrardan ibarettir» diyen Mürcie'yi de reddetmektir. Nasıl ki İmam A'zam Ebu Hanife ve diğer ehl-i sünnet ülemasından «amel imandan cüz değildir» diyenler de Mürcie'ye muvafakat kasdetmeyerek amelin, iman mefhumunda dahil bir rükün olduğunu ve amel ve taâtı terketmenin imandan çıkmayı mucip olacağını söyleyen Mutezile ve Havariç fırkalarını reddetmek istemişlerdir. Hafız İbni Hacer de «amel imandandır demekten murad, amel imanın tamamlayıcısı demektir. Çünkü şâri' imanın mükemmilâtına da iman ıtlak etmiştir» diyor. Bu cihet aşağıda daha ziyade izah edilecektir.

MÜSLÜMANLIKTAKİ KOLAYLIĞIN, GENİŞLİĞİN DERECESİ :

Müslümanlık, hakikaten kolaylık, sadelik ve genişlik üzerine kurulmuş bir dindir. Bu cihet onun bütün ahkâmında aşikârdır. Kitap ve sünnetle sabit olan İslâm itikadı, İslâmın şu esası ve ilk temeli dahi gösterir ki : Müslümanlıkta Allah ile kul arasında hiç bir vasıta yoktur. Allah'ın birliğini ve

---

[1]

وكتب عمر بن عبد العزيز الى عدى بن عدى ان للايمان فرائض وشرائع وحدود
او سننا فمن استكملها استكمل الايمان ومن لم يستكملها لم يستكمل الايمان .

Abdülazîz'in bu yazdığında: «Farzların ve sünnetlerin, imanı kemalleştirip, fakat tamamlamadığını yani bunlar, imanın tamam olmasının şartı olmayıp kemalinin şartı olduğunu» açıkca ifade eder.

Hadis-i şerifteki faraiz, farz ameller; şerai', dinî akide ve şer'î hükümler; hudud, men edilenler; sünnet, menduplar manasında açıklanmıştır. (Aynî 1/34 Ferhu'l-barî; 1/48)

(Buharî Kitab'u'l-İman)

(Terc. Feyizli)

evsaf-ı kemaliyesini ve Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu her ne suretle olursa olsun anlamış ve bunu kalbiyle tasdik etmiş olan bir adam dili ile buna dair bir şey söylememiş ve işi ile de bunu gösterememiş olsa bile yine Allah yanında mümindir. İmanı olan bir insanın, amel ve taatte kusur etmiş olması ve hatta büyük günahlardan birini veya birkaçını irtikâp eylemiş bulunması ile onun imandan çıktığına hüküm olunamaz. Hattâ bu kadar da değil, ehl-i sünnet ulemasından bir çokları diyorlar ki : Hakikate vasıl olmak için aklını kullanarak bütün kuvvet ve kudretini sarfettiği halde, maksadına nail olmak için ömrü vefa etmeyen fakat zan ve şüphe içinde durmayarak mütemadiyen hakikatı araştırma yolunda ölen bir adam, «zümre-i naciye»dendir. Sahil-i selâmete çıkmış ve felâhı bulmuştur. Şimdi insaf olunsun, dinde bundan büyük müsaadekârlık, bundan ziyade kolaylık ve genişlik tasavvuruna imkân var mıdır? İslâmdan başka hangi din var ki hakikati araştırma uğrunda ölüp giden bir adamı, ahirette felâh ve selâmeti bulmuş, maksat ve meramına ermiş diye kabul eder? [1]

Bu Bahsin Hülâsası :

Yukarıdan beri vermiş olduğumuz şu izahat bize gösterir ki: Din-i İslâm'ın aslı ve temeli olan imanda sırf kalp ve vicdan işi olan bir rükün bulunduğu ve ilk mebde'de bu olduğu yani kalp ile tasdikten ibaret olan bu rükün bulunmadıkça iman ve İslâm tahakkuk etmiyeceği, başka bir tabir ile kalbinde bu tasdik bulunmayanlara müslim ve mümin denilemiyeceği şüphesizdir, ahirette felâh ve necat da bunun bulunmasına bağlıdır. Fiil ve amel, ibadet ve taât bunun mefhumunda ne rükün, ne de cüz olmak üzere dahil olmadığı gibi tahkik-i kavle göre, dil ile ikrar da rükün değildir. Bununla beraber gaye ve hedefi bakımından müslümanlık ve iman meselesi, mücerret ve amelî kıymetten mahrum bir emr-i vicdanîden ibaret de değildir. Müslümanlığın asıl hedefi, ferdin ve insanlığın yalnız içi olmayıp hem içi, hem de dışıdır. Şüphe yok ki bütün kuvvet ve salah, kaynağı kalpte olan bir nurdur, bir tasdik ve itiraftır. Fakat o yalnız kalpte gizli kalacak değil, belki kalpten başlayıp o sahayı tamamen tenvir ettikten sonra dimağı saracak, ağızdan taşacak, el, ayak, göz kulak ve bütün a'zalara yayılacak, vücudun her tarafında kendisini gösterecek ve böylelikle muhitine ve bütün kâinata amelî güzellikler saçacaktır. Evet, onun madeni kalptir. Fakat ızhar eden dimağ, ağız ve a'zalardır. Kalpte kaldıkça tasdiktir, fiildir. Dimağa geçince ilim, fikir, dile geçince ikrar; a'za ve cevarihte tecellî

---

[1] Şeyh Muhammed Abdûh-El-İslâm ve'n-Nasraniyye, Hafız Abdullah b. Hasen şöyle diyorlar : «Gayret ve çabasını harcayıp da maksadına nail olamayan mazurdur. Çünkü takat ve gayretinde kusur etmiyen bu gibilere azap etmek, hakim zatın hikmetine uygun düşmez.» (Nuniyye şerhi Hayâlî'de de aynen böyledir.) (Terc. Feyizli)

edince amel halini alır. Binaenaleyh mümin onu kalpte gizleyecek, dille açıkça ilân edecek, o imanın nuru dimağını saracak, ağzından fışkıracak, bütün vücudunda zahir olacaktır. Yalnız kuru bir iman ile hatta beş vakit namazını kılmış olmakla kâmil ve olgun bir müslüman olduğunu iddia etmeye kimse hak kazanamaz. Bunlarla birlikte fertlere ve cemiyetlere taallük eden ahlâkî vazifelerini de yapmış olmak lâzımdır. Sözünde durmak, emanete hiyanet etmemek, cemiyetin hayır ve tekâmülüne çalışmak, ve bu uğurda müşkillere katanmak, eliyle ve diliyle kimseyi incitmemek kendisi için sevmediğini başkaları için de sevmemek ve işlememek de imandan sayılmıştır.

Evet,

لا ايمان لمن لا امانة له ولا دين لمن لا عهد له.

«Emaneti olmıyanın imanı yok, sözünde durmayanın da dini yoktur.» (1)

المؤمن الذى يخالط الناس ويصبر على اذاهم افضل من المؤمن الذى لا يخالط و لا يصبر على اذاهم.

«Halkın içine karışıp eziyetlerine sabreden mümin, halkın içine karışmayıp eziyetlerine sabretmeyen müminden afdaldır» [2]

المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده والمؤمن من امنه الناس على دمائهم واموالهم.

«Müslüman o kimsedir ki müslümanlar onun, elinden ve dilinden salim olurlar. Mümin de o kimsedir ki insanlar kanlarına, mallarına karşı ondan emin olurlar.» [3]

(Taberanî, Muâz bin Enes'ten)

افضل الايمان ان تحب لله وتبغض لله وتعمل لسانك ذكر الله عزوجل وان تحب للناس ما تحب لنفسك وتكره لهم ما تكره لنفسك وان تقول خيرا او تصمت.

«İmanın efdali; Allah için sevmen, Allah için buğuz etmen, dilinle Allah Teâlâ'yı zikretmendir. Kendin için sevdiğini (diğer) insanlar için sevmen, kendin için sevmediğini onlar için de sevmemendir. Ya hayır söylemen veya susmandır.»

---

[1] Ahmed, İbn-i Hibban, Enes (R.A.) dan

[2] Buharî tarihinde ve Ahmet, Tirmizî ve İbn-i Maceh; İbn-i Ömer (R.A.) dan.

[3] Ahmed, Tirmizî, Nesei, Hâkim ve İbn-i Hibban Ebu Hureyre (R.A.) dan.

خیر الناس انفعهم للناس .

«İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olanlarıdır,» buyuran Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın Allah tarafından tebliği eylediği müslümanlığın imanı, âleme zarar verebilecek olan müfsit tasavvurlar, yahut şeytanî duygular değildir ki hiçbir mazeret bulunmaksızın kalp ve vicdanda hapis ve tevkif olunmaya mahkûm olunsun. Müslümanın kalbinde sabit olan imanı bütün ruhî kuvvetleri üzerine tesir ederek onları kendisine, -yani kalbinde sabit olan aslına- muvafık bir surette amele tahrik ile hem kendi nefsine hem bütün insanlara faydası dokunan ve hepsinin umur ve mesalihiyle hemahenk olan güzel ve meşrû işlere sevkedecektir. İşte olgun ve kâmil iman budur. Binaenaleyh kuvvetli ve şer'i bir mani yok iken imanını, yalnız kalbinde sağlayan, dimağını o yolda işletmeyen, onu sözü ve işiyle göstermeyen veyahut göstermeye cesaret edemeyen, O ilâhi nuru kendisine rehber edinip de aydınlığında yürüyerek merhaleler kat etmeye çalışmayan ve hak bildiğini söyleyemeyecek kadar zayıf imanlı olan kimsenin, Allah yanında imanının kıymeti olmayacağı da kitap ve sünnetin delaili ile sabittir. [1]

Evet, bizzat amel, amelî tatbikat, imanın aynı veya cüz'ü değildir. Fakat bunlar imanın fer'i ve matlup semere ve neticeleri olduğundan hiç şüphe yoktur. Bunu bir misal ile izah edelim :

---

[1]

وذلك اضعف الايمان .

«Bu da imanın en zayıfıdır.»

المؤمن القوي خير واحب الى الله من المؤمن الضعيف .

«Kuvvetli mümin Allah'a zayıf müminden daha hayırlı ve sevgilidir.» Hadis-i şerifleri bu cihetlere nazırdır. Çünkü kuvvet; amelî olan zahiri kuvvet ile ilmî olan batını kuvvete şamildir. Dünyada iken bu iman nuru, ne derecede olursa, onun ilim ve amellerinin nuru ahirette o nisbette zuhura gelir. Tevhid ve iman nuru şiddetlendikçe, mertebeleri büyüdükçe, kuvveti nisbetinde şüphe ve şehvetleri yakar. İman kuvveti o dereceye kadar artar ki, buna sahip olan ne şüpheye, ne şehvete ne günah ve ne de seyyie (gibi) hiçbir şeye tesadüf etmez ve bütün bunun gibi tesadüf edeceği şeyleri yakıp mahveder. İşte :

ان الله تعالى حرم على النار من قال لا اله الا الله يبتغى بذلك وجه الله .

«Allah Teâlâ, rızasını talep ederek, LA İLAHE İLLALLAH diyen kulunu cehenneme haram etmiştir.» «LA İLAHE İLLALLAH diyen cehenneme girmez» [*] hadisi şeriflerinin manaları budur. Bu hadisler, bazılarının zannettikleri gibi mensuh değildir. Bununla beraber emir ve nehiylerin bildirilmesinden evvel varit olduklarını söylemeye de hacet yoktur.

[*] Buharî - Kitab'u'l-İman (Terc. Feyizli)

Müslümanlık bir meyve ağacına benzetilirse temeli olan iman ve kalp ile tasdik, onun toprak altındaki köküdür. Dil ile ikrar onun gövdesi, diğer ibadat ve ameller de dalları, yaprakları çiçekleri ve meyveleri gibidir. Tohum ve kök olmadıkça ağaç olmaz. Ağaç olmadıkça meyve de olmaz. Bu nasıl böyle ise ameller de imandan doğar, dinin aslı olan tasdik, ağacın kökü gibi kalpte sabittir. Fakat fer'i olan a'mal-ı saliha Allah indinde makbul ameller defterine geçmek için semalara yükselecek ve yükseldikçe aslındaki kuvvet, revnak ve heyecanlar da artacaktır.

Ağaçtan maksat onun meyvesi olduğu gibi, imandan maksat da insanın özünün, sözünün, tasavvurlarının ve işlerinin güzelleşmesidir. Bunun için de kalbin derinliklerinde atılmış olan bu ilâhî temelin, kalp sahasını tamamen doldurup dimağı sarması, ağızdan taşması el ayak, göz kulak ve bütün vücutta zahir olması hatta etrafını da aydınlatması lâzımdır. Kalplerin derinliklerinde yerleşerek o sahadan dışarı çıkmayan, ruhî kuvvetlerin üzerine tesir ederek, bütün a'zaları kendisine uygun bir surette işletemeyen kuru bir tasdîkin, elbette amelî bir kıymeti yoktur. Nasıl ki dalsız, budaksız, yapraksız ve meyvesiz bir ağaç veyahut inkişaf etmeyecek yere atılıveren bir tohum da böyledir. Filhakika, dalları kesilmekle, yaprak ve çiçek açmamakla meyve vermemekle kökü sağlam olan bir ağaç, nasıl kurumuş sayılmazsa, kalpte yerleşmiş olan iman ağacı da böyledir. Sözünde ve içinde tesiri görülmediğinden ötürü kalpte iman olmadığına hüküm olunamaz ve tatbikat-ı ameliye de kusuru olan bir mümine dinsiz imansız denemez. Fakat gövdesi yerle beraber kesilmiş olan ağaçlar çok kere kurudukları gibi, zamanını bulduğu halde sürgün vermeyenlerin de kurumuş veya tutmamış ve toprağa atılmış olduğu halde çıkmayan tohumun çürümüş olduklarına hüküm olunur. İşte hiç bir mazereti yok iken dili ile ikrar etmeyen ve imanın emrettiği vacibat ve evamiri- şer'iyye ve ahlâkiyeyiy ifa etmeyen ve yasak ettiklerinden uzaklaşmayanların imanı da böyledir. Onun da söndüğüne yavaş yavaş kararmaya ve sönmeye mahkûm olduğuna hüküm olunabilir. Ancak kışta kalmış olduğu için henüz topraktan filiz vermeyen tohumun veya kökün çürüdüğüne veyahut kuruduğuna hüküm olunmayacağı gibi, bir mazeretten ötürü kalpte gizlenmiş olan iman ve tasdik de böyledir. Bu halde iken yine iman vardır. İşte imanın böyle tasdikten ibaret bir aslî rükünü, bir de ikrar gibi şartı veya tâlî rüknü ve bunlardan sonra da mala ve bedenin muhtelif uzuvlarına taalluku olan muhtelif derecelerde feri'leri ve semereleri vardır. Ve imanın kemali ve olgunluğu da bunlarladır. Nasıl ki: «İman yetmiş küsur şubedir» hadis-i şerifi ile daha birçok âyât ve ehâdis, bu feri'lere ve şubelere de iman itlak edilmiş olduğuna delâlet etmektedir.

Şu kadar ki bunlar, imanın kemali noktasından olduğu cihetle, hilafı küfür olan asıl iman değil, fısk olan imanın kemalinde dahildir [1].

DÖRDÜNCÜ DERS

İMAN, ARTAR VE EKSİLİR Mİ?

18 — İslâm dininin temeli olan iman, kalbî bir akit ve tasdiktir. Avam ve havas, salih ve fasık bütün müminler arasında müşterek ve hepsini iman kardeşliğinde birleştiren, işte bu akit ve tasdikdir. Bütün müminler arasında vahdet noktası olan bu tasdik, basit olup ziyadeliği ve noksanlığı kabul etmez, bunda bütün müminler müsavidir. Maamafih iman, iz'an ve îkan (yakînî) derecesini bulan bir tasdiktir. Burada gerek kemiyyet ve gerek keyfiyet bakımından bir ziyade ve noksan mülâhaza olunabilir.

---

[1] Ahlâki umdeler namındaki eserimizde imanın bu şubeleri uzun uzadıya izah olunmuştur. Bu hadis-i şerifteki şube tabiri bile bunların birer fer'i, olup, cüz olmadıklarına delâlet etmektedir.

اصلها ثابت وفرعها في السماء .

«aslı sabit, fer'i göktedir.» (İbrahim 24) âyet-i kerimesindeki asıldan maksat, iman; feri'den maksat da, amellerdir. Demek ki ameller cüz değil, feri'dir. Selef ve muhaddisinin «amel imandan cüzdür,» dedikleri halde amel ve taati bulunmayanı tekfir etmemeleri de bundandır. Bakara sûresinin baştarafında : «İman edenler» buyurulduktan sonra :

يقيمون الصلوة ومما رزقناهم ينفقون

«Namaz kılan ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak edenler» (Bakara: 3) buyurulması, iman ile beraber ayrıca amelden ibaret olan namazı ikâme ve infakın lüzumunu daha sonra:

وبشر الذين امنوا وعملوا الصالحات .

«iman edip salih ameller işleyenleri müjdele» (Bakara : 25)

والعصر ان الانسان لفي خسر الا الذين امنوا وعملوا الصالحات ...

«Asr'a yemin ederim ki insan gerçekten zarardadır. Ancak iman edip salih amel işleyenler bundan müstesnadır» gibi âyet-i kerime ile de alelitlak amel-i salihin ehemmiyetini göstermektedir. Şu halde yukarıda geçen selef ve muhaddisin mezheplerini de böyle anlamak lâzım gelir. Onların da maksatları amelin lüzum ve ehemmiyetini anlatmak olup «amel imanın rüknü ve cüzüdür. Ameli olmayanın imanı da yoktur» demek değildir; binaenaleyh «amel imandan cüz» diyen selef ve muhaddisin ile «amel imandan cüz değildir,» diyen ehl-i sünnet uleması arasında netice itibariyle fark yoktur. Bunların arasındaki hilâf da lâfzî ve zahirîdir.

Şu halde imani aslı olan tasdik bakımından artmaz ve eksilmezse de, gerek yakînin kemal ve keyfiyeti itibariyle, gerek taalluk ettiği şeyler itibariyle ziyadeyi ve noksanı kabul eder. Bunda amelî tatbikatın mühim tesiri vardır.

İ Z A H

İMAN, ARTIP EKSİLİR Mİ?

İman herkeste bir midir? Birse iman daima bir kararda durur mu? Yoksa artıp eksildiği de olur mu? Bu da islâm mezheplerinde ihtilâflı bir meseledir. Bunda da hayli sözler söylenmiş, birçok münakaşalar olmuş ve her mezhep erbabı kendisini haklı, diğerlerini haksız göstermeye çalışmış ve bu hususta aklî ve naklî bir takım delillere müracaat etmiştir. Halbuki; bizim fikrimiz ve tahkikimize göre bir tarafı haklı diğer bir tarafı da haksız gösterecek bir cihet yoktur. Bu mesele hakkında her iki tarafın mütalâaları inceden inceye tetkik edilince, yek diğerine aykırı sanılan fikirlerin neticede hep bir yere vardıkları görülür. Elverir ki bunda mezhep taassubu hâkim olmasın. Biz evvelâ iki tarafın mütalâalarını gözden geçirdikten sonra hepsini hülâsa ederek, bir noktada birleştiklerini ve bir tarafın diğerini hataya nisbet etmesi doğru olamayacağını da tebarüz ettireceğiz. Şimdi bunları izah edelim :

Eşaire ve Mu'tezile mezheplerine göre iman, ziyadeleşir ve azalabilir. Bu cihet Şafiî'den seleften ve birçok ulemadan da rivayet olunmuştur. Kitap ve sünnetin zahirinden de anlaşılan budur [1].

---

[1] İmam Buharî Sahih'inde «iman kavl ve ameldir, ziyade ve noksan kabul eder» diye açmış olduğu hususî babda buna delil olmak üzere şu âyetleri sevketmektedir :

هوالذى انزل السكينة فى قلوب المؤمنين ليزدادوا ايمانا مع ايمانهم ولله
جنود السموات والارض وكان الله عليما حكيما.

«Allah odur ki, imanları üstüne iman artırsınlar diye, müminlerinin kalbine manevî huzuru indirdi. Bütün göklerin ve yerin orduları Allah'ın'dır. Allah her şeyi bilir, hikmet sahibidir.» (Fetih sûresi, âyet : 4)

نحن نقص عليك نبأهم بالحق انهم فتية امنوا بربهم وزدناهم هدى
وربطنا على قلوبهم اذ قاموا...

«Biz sana, onların haberlerini doğru olarak anlatalım : Gerçekten bunlar, Rablerine iman eden birkaç gençlerdi. Bizde onların hidayetlerini artırmıştık.» (Kehf : 13)

ويزيد الله الذين اهتدوا هدى والباقيات الصالحات خير عند ربك ثوابا وخير مردا

«Allah hidayeti kabul edenlere ziyade hidayet verir. Baki kalacak olan salih ameller, Rabbinin katında sevap bakımından daha hayırlıdır. Akibet bakımından da daha hayırlıdır.» (Meryem : 76)

Akıl da bunu iktiza eder. Çünkü, diyorlar, eğer, iman ziyade ve noksan ile derecelenmiş olmasa idi, ümmet fertlerinin ve hattâ fısk-u fucura dalmış olanların imanı, enbiyanın ve melâikenin iman ve tasdikine müsavî olurdu. Bu ise bâtıldır. İmam Ebu Hanife ve ashabına ve ehl-i sünnetten birçok ülemaya göre iman, ne artar ne de eksilir. O, ne ise odur. İmanda

والذين اهتدوا زادهم هدى وآتيهم تقويهم .

«(İman etmekle) hidayeti kabul edenlere gelince : (Onlar seni dinledikçe) Allah onların hidayetini artırmakta ve kendilerine takvalarını ilham etmektedir» (Muhammed : 17)

وما جعلنا عدتهم الا فتنة للذين كفروا ليستيقن الذين اوتوا الكتاب ويزداد الذين امنوا ايمانا .

«(O ateşin muhafızlarının) sayılarını da ancak kafir olanlar için bir fitne yaptık. Kendilerine kitap verilenler de Kur'an'ın hak olduğuna inansınlar; müminler de imanlarını artırsın.» (Müddessir : 31)

واذا ما انزلت سورة فمنهم من يقول ايكم زادته هذه ايمانا فاما الذين امنوا فزادتهم ايمانا وهم يستبشرون .

«Bir sûre indirildiği zaman, münafıklar, alay yollu birbirine : «— Bu sûre hanginizin imanını artırdı?» derler. Fakat müminlere gelince : Her inen sûre, onların imanını artırmıştır. Ve onlar bundan sevinip müjdeleşirler.» (Tevbe : 124)

الذين قال لهم الناس ان الناس قد جمعوا لكم فاخشوهم فزادهم ايمانا وقالوا حسبنا الله ونعم الوكيل .

«Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine: «— Düşmanlarınız size karşı ordu hazırladı, o halde onlardan korkun.» dedi de bu söz onların imanını artırdı ve üstelik : «Allah bize kâfidir ve o ne güzel vekildir.» dediler.» (Ali İmran : 173)

ولما رأى المؤمنون الاحزاب قالوا هذا ما وعدنا الله ورسوله وصدق الله ورسوله وما زادهم الا ايمانا وتسليما .

«Müminler, düşman birliklerini görünce : «— İşte Allah'ın ve Resulünün bize va'dettiği zafer budur. Allah ve peygamberi doğru söylemiştir.» dediler. Müminlerin düşman birliklerini görmeleri ancak onların imanlarını ve teslimiyetlerini artırdı.» (Ahzab : 22)

وعن ابن عمر رضى الله تعالى عنه قلنا يا رسول الله ان الايمان هل يزيد وينقص قال نعم يزيد حتى يدخل صاحبه الجنة وينقص حتى يدخل صاحبه النار .

«Hz. İbn-i Ömer (R.A.) den : «Ya Resulullah, iman artar ve eksilir mi dedik: «— Evet, artar, nihayet sahibini cennete koyar, eksilir de, nihayet sahibini cehenneme koyar dedi.»

(Terc. Feyizli)

herkes müsavî olup fark ancak amellerdedir. İmamü'l-Haremeyn [1] de bunu ihtiyar etmiştir. İmam A'zam Ebu Hanife bunu fıkhı-ı Ekber'inde şöyle ifade eder : «İman, dil ile ikrar ve kalp ile tasdiktir. Yer ve gök ehlinin imanı ziyade ve noksan olmaz. Müminler, iman ve tevhidde müsavî ve amellerde yekdiğerinden farklıdır. Çünkü iman, iz'an ve îkan (yani cezm ve yakîn) derecesine baliğ olan kalbi tasdikin ismidir. Bunda ise artmak ve eksilmek mutasavver değildir.»

İmam A'zam Ebu Hanife, ehl-i sünnet itikadına dair ashabına yazdırmış olduğu en son vasiyetinde şöyle diyor : «İman ziyade ve noksan olmaz. Çünkü imanın ziyadeliği ancak, küfrün azalması ve noksanlığı da, küfrün ziyade olması ile mümkün olabilir. Bu ise bir şahısta küfür ile imanın birlikte bulunmasını gerektirir. Halbuki aynı şahsın bir hal ve bir zamanda hem mümin, hem de kâfir olması, caiz değildir.» [2].

---

[1] El-Cüveynî (Bak : s. 10)

[2] İmam A'zam - Rahmetu'llahi aleyh demek istiyor ki : «İman, hududu ve miktarı malûm, mertebesi mahfuz hakîkî bir şeydir ki o da : «Hz. Muhammed (S.A.V.) in Allah tarafından getirip tebliğ eylediği şeylerin hepsini tasdik etmekten» ibarettir. İman, kulun bu suretle tasdikinden ibaret olunca, hadd-i zatında artmaz ve eksilmez. O tasdik, tasdik olmak haysiyetinden, taâtin kendisine ilâve edilmesiyle artmayacağı gibi ma'siyetleri işlemek ile de noksanlaşmaz. Çünkü bu tasdik, ibadet ve ma'siyetlerden evvel nasıl mevcut ise, bunlardan sonra yine aynı suretle mevcuttur. Zira kul, peygamberi tasdik etmekle kalbinden küfrü çıkarmıştır. İman, küfür mukabilidir .Böyle olunca imanın ziyade olması demek, küfrün eksilmesi demektir; imanın eksilmesi de küfrün artması demektir. Bu ise bir kişi de aynı halde küfür ile imanın ictimai edebileceğini andırır, bu da mümkün değildir. Âyet-i Kerimedeki ziyade ve noksandan murat, imanın kendisinde husule gelen ziyade ve noksan olmayıp, belki, imanın semeratı ve iman nurunun a'mal-i saliha ile kalpte daha şiddetli ve daha kuvvetli bir surette parlaması demektir. Çünkü imanın kendisine mahsus nur ve ziyası vardır.

افمن شرح الله صدره للاسلام فهو على نور من ربه.

«Allah'ın islâm nuru ile kalbine genişlik verdiği kimse, kalbi mühürlü nursuz gibi midir?» (Zümer : 22) Sulanması icap eden bir ağaca göre su ne ise, imana nisbetle taât ve amel-i salih de böyledir. İmanın ziyadeleştiğini gösteren âyet-i kerimenin tefsirinde «İbn-i Abbas ile Ebû Hanife'den şöyle rivayet olunmuştur: Evvelâ icmalen iman ettikten sonra, her farz tebliğ edildikçe hepsine ayrı ayrı iman ettiler. Bu suretle ilk defa mücmelen olan imanları sonraki tafsil ile ziyadeleşti.» Bu tefsir imanda, kemiyyet cihetinden ziyadeliği kabul etmektir. Fıkh-ı Ekber şerhinde Aliyyü'l-Karî'nin, vasiyet şerhinde Hidaye şarihi Ekmelü'd-Din Babertî ile Molla Hüseyin İbn-i İskender el-Hanefî'nin ve Menakıb-ı Ebi Hanife'de Kerderî'nin İmam'ın fikrini şerh eden mütalâalarına istinaden diyoruz ki: İmam A'zam Ebu Hanife ile ashabının «iman ziyadeyi ve noksanı kabul etmez» demeleri aslî olan tasdik cihetinden demektir. Onlara göre de mevcut imana daha yüksek bir kuvvet ve revnak vererek kalpteki heyecan ve kemalini artırmak veyahut yeni baştan bir hakikat ve hüküm tasdik ettirmek manalarına imanın ziyade olması caiz ve vakîdir. Birincisi, keyfiyet, ikincisi de, kemiyet nokta-i nazarından ziyadedir. Âyeti kerime ve hadis-i şerifteki ziyadeler de buraya hamledilir. İşte İmam A'zam da bunu demek istemiştir. Bu cihet aşağıda daha ziyade izah edilecektir.

(Çünkü küfür ile iman yekdiğerine zıddır.) Mümin hak olarak (şüphesiz ve tereddütsüz) mümin olup onun imanında şek ve küfür kokusu yoktur. Nasıl ki kâfirin de küfründe şek yoktur.

اولئك هم المؤمنون و اولئك هم الكافرون حقا .

«Onlar hakiki mümindirler» «Onlar gerçekten kâfirdirler,» âyetleri bunda sarihtir. Muhammed Aleyhisselâm'ın ümmetinin âsileri ve günahkârları, hep hak mümin olup kâfir değildir. Amel imandan ayrı bir iştir, iman da amelden ayrı bir şeydir [1].

Şimdi İmam A'zam Ebu Hanife ile ashabından menkul olan bu nokta-i nazarın, imanı; bu suretle şerh ve telakki etmenin, selef ve muhaddisin mezheplerine muhalif olmadığını izah edelim. Aliyyü'l-Karî merhum, Fıkh-ı Ekber şerhinde İmam A'zam'ın vasiyetindeki bu ibaresini aynen naklettikten sonra şöyle diyor : «Ebu Hanife Rahımetullah bununla, isyan ve günahın, imana münafi olmadığına isyan ve günah, insanı imandan çıkarmayacağına işaret etmiştir. Nasıl ki ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebi de budur.» «İman, ziyadeyi ve noksanı kabul eder» diyenlerle, bunlardan «hiç birisini kabul etmez» diyenlerin fikirleri yek diğerine muhalif gibi görünüyorsa da hakikatte öyle değildir.

İşte bunun içindir ki İmam Razi ve diğerleri şöyle diyorlar : «İmanın, ziyade ve noksanı kabul edip etmemesi hakkındaki bu ihtilâf, imanın tefsirinin fer'idir. Yani bu mesele imanın hakikatindeki ihtilafın feri'lerindendir. -İman tasdikten ibarettir- diyenlerden bir kısmı, tasdikin hakikati bir tek şey olup, ziyade ve noksan kabul etmeyeceğine zahib olmuşlardır. Bi-

---

[1] Ebu Hanife'nin olmak üzere şöhret bulmuş olan bu eserlerdeki, mütalâalara istinat edilerek: «Ebu Hanife'nin iman, ziyade ve noksanı kabul etmez demesi âyet ve hadislerin sarahati ve zahiriyle bağdaşmaz» diye birçokları tarafından itiraz olunmuştur.

Evvelâ şurasını söylemek lâzımdır ki : Ebu Hanife'ye nisbet olunan Fıkh-ı Ekber, El-Âlimu ve'l-Müteallim, Vasît-i Sağîr ve Vasît-i Kebir hakkında hayli sözler ve bu kitaplar Ebu Hanife'nin olmadığını iddia edenler vardır. Meselâ Fıkh-ı Ekber'in İmam A'zam tarafından değil, onun tilmizi olan Ebu Mut'î Belhî tarafından tasnif edilmiş olduğu söyleniyor.

Bununla beraber «imanın ziyade ve noksanlığı kabul edeceği, fikrini, Ebu Hanife ve ashabına nisbet edenler de vardır. İbn-i Teymiye de bunlar arasındadır. Kibar-ı Hanefiye'den ve Ebu Yusuf'un tilmizlerinden olan İbrahim bin Yusuf ve Ahmed bin İmran'ın da «iman ziyade ve noksanı kabul eder» dedikleri tabakat-ı hanefiye de zikir olunmaktadır.

Mamafih her ne olursa olsun, madem ki İmam A'zam Ebu Hanife'nin «iman, ziyade ve noksanı kabul eder» dediğine dair bir sahih senedi yoktur ve kendine mensup eserler hakkında da aynı mütalâayı yürütmek mümkündür. Şu halde biz gerek bu eserlere bakarak ve gerek kendisinden meşhur olan nakilleri nazar-ı dikkate alarak ve İmam A'zam'ın akâidini bildiren Tahavî'nin kitabını şerheden Hanefiyyü'l-mezhep Konevî'nin şerhini de göz önünde tutarak Ebu Hanife'nin «iman, ziyade ve noksan olmaz» dediğini kabul ettik ve tahlil ve muhakememizi de buradan başlamayı muvafık bulduk.

naenaleyh bunlara göre ibadât ve taât yüzünden imanda, artmak ve eksilmek suretiyle bir değişiklik husule gelmez. Eğer iman, tasdikten ibaret olmayıp da ibadât ve taât da imandan sayılacak olursa, bittabi amellerin artması veya eksilmesi ile iman da artar ve eksilir.» Sonra Razî şu suretle bunların arasını buluyor : «İman, artma ve eksilmeyi kabul etmez» diyenlerin sözleri, imanın aslına ve hakikatine hamledilir. Onların artmaz ve eksilmez dedikleri imanın aslı olan tasdiktir. Artar ve eksilir diyenlerinki de iman-ı kâmile aittir.

Buharî Şarihi Bedreddin Aynî; bu meseledeki ihtilâf, imanın hakikatindeki ihtilâfın feri'lerinden olduğuna işaret ettikten sonra, şarih ibni Battal'dan naklen şöyle diyor :

«Ehl-i Sünnetin selef ve halefinden bir cemaatin mezhebine göre «iman; tasdik, kavil ve ameldir. Ziyade ve noksan olur. Buharî'nin «imanında ziyade husule gelmeyen kimsenin imanı noksandır,» diye irad eylediği şey buna bir delildir. Hafız Ebu'l-Kâsım Hibetullah el-Lâlikâî [1] ehl-i sünnet ve'l-cemaatin usul-u itikadını şerh ederken imanın, taâtle ziyade ve masiyetle noksanlaşacağını zikretmiştir. Ömer İbn-i Hattab, Ali, İbn-i Mes'ud, Muâz, Ebudderda, İbn-i Abbas, İbn-i Ömer, Ammar, Ebu Hüreyre, Huzeyfe, Selman, Abdullah İbn-i Revaha, Aişe Radiyellahu Anhüm gibi bir çok sahabe ile tabiin fukahasından pek çokları da : «İmanın taât ile ziyade, günah ve masiyetle noksan olduğuna kaildirler.» Sehl İbn-i Mütevekkil diyor ki : «Bin tane üstada mülâkî oldum, bunların hepsi de iman, kavl ve amel olup ziyade ve noksanı kabul ettiğini söylüyorlardı. Buradaki ihtilâf lâfzîdir, çünkü imandan murat tasdik olursa, ziyade ve noksanı kabul etmez. Eğer taât olursa bunları kabul eder. Taât, tasdiki tamamlayıcıdır. Binaenaleyh imanın ziyade ve noksanı kabul etmiyeceği hakkındaki delillerin hepsi imanın aslı olan tasdike racidir. Ziyade ve noksanı kabul edeceği hakkındaki deliller de iman-ı kâmile racidir, bu ise amel ile beraber olan imandır. Müteahhirinden bazıları diyor ki : İman, ister amel ile beraber tasdikten ibaret olsun, isterse yalnız tasdik manasına olsun, alelitlak her iki suretle de ziyade ve noksanı kabul eder. Çünkü, kalp ile tasdik, cezm ve yakîn derecesinde olan itikattan ibarettir. Bu ise kuvvet ve za'fı kabul eder. Hak olan da budur. Muhakkikinden bazıları da şöyle diyor : Hak olan, tasdikin de iki suretle ziyade ve noksanı kabul etmesidir :

1 — Kuvvet ve zayıflık cihetinden ziyade ve noksan olmasıdır. Yukarıda görüldüğü veçhile, tasdik; ferah, hüzün, gazap gibi nefsî keyfiyetlerdendir. Bu ise bazen kuvvetli, bazen de zayıf olur. Böyle olmasaydı Nebi

[1] Ebu'l-Kasim el-lâlikaî (Öl : 418 H. 1027 M.) (Terc. Feyizli)

(S.A.V.) in imanı ile ümmetten herhanyi birinin imanı arasında müsavat olduğunu kabul etmek lâzım gelirdi. Bu ise, icmaen batıldır. Bir de İbrahim Aleyhisselâm :

ولكن ليطمئن قلبى .

«Lâkin kalbimde itmi'nan ve sükûn hasıl olsun için» demezdi» [1] (Bakara : 260)

Yani imanın ziyade olması, mevcut imana daha yüksek bir kuvvet ve revnak vererek heyecan ve kemalini arttırmak demektir ki, keyfiyet bakımından ziyade olmaktır.

2 — Tasdikin ziyadeyi kabul etmesinden maksat, tafsil bakımından tasdiktir. Yani tasdikin kemiyet ve adet noktasından ziyadeliği demektir. Meselâ : Nebî (S.A.V.) in Allah tarafından getirdiği ve tebliğ eylediği şeyin hepsinin hak olduğuna ahkâmı- şeriyye-tafsilen tebliğ olunmazdan evvel, icmalen iman etikten sonra, tebliğ olundukça onlara da tafsîlen ve ayrı ayrı iman edip bu suretle imanını ziyadeleştirmektir. Bu ise kemiyet bakımından bir ziyadedir.

Hülâsa : İster şer'î hükümlerin tekarrüründen evvel olsun, isterse tekarrüründen sonra olsun, kemiyet bakımından olduğu gibi, keyfiyet, kuvvet ve zayıflık itibariyle de iman, ziyade ve noksan olur.

İman artar ve eksilir diyenler bununla imanı- şer'îyi murat etmişlerdir. Bunun ziyade ve noksan olması; kuvvet ve zayıflık, yahut icmal ve tafsil veya inanmakta esas olanların azalıp çoğalması bakımındandır.

Meselâ : «Hz. Peygamberin getirdiği şeylerin hepsine iman ettim» demek onlara icmalen iman etmektir. Şüphe yok ki o ahkâmı birer birer öğrenip iman etmek evvelkinden daha kuvvetlidir ve bunda evvelkine nisbetle ziyadelik vardır. Binaenaleyh bu cihetle iman, ziyade ve noksanı kabul eder.

Eş'arîlerden bazılarının kavli de budur. Nevevî de bunu hoş görmüştür. Sadeddin Taftazanî Akaid şerhinde bunu «bazı muhakkikine» nisbet etmiş ve Mevakıfda da «hak olan budur, demiştir.» [2] Hüccetü'l-İslâm

---

[1] İbrahim Aleyhisselâm : «Ya Rab! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster,» diye Allah'a müracaatta bulunmuştu. Cenab-ı Hakkın «İman etmedin mi?» hitab-ı izzetine karşı «Evet imanım var, lâkin kalbimde itmînan ve sûkun hasıl olsun için» demişti. Bu da gösteriyor ki : Tasdikte kuvvet ve zayıflık husule geliyor. Bu cihet aşağıda daha ziyade izah edilecektir.

[2] El-Fethu'l-Mülhim Şerh-u Sahih-i Müslim. Bu cihet İmam A'zam Ebu Hanife'nin de doğrudan doğruya kabul ettiği bir şeydir.

İmam Gazâlî merhum şöyle cevap veriyor : Selefin dedikleri, hak ve doğrudur. Bunda asla şüphe yoktur. İş onların dediklerini anlamaktadır. Selefin bu sözü «amel imanın eczasından ve erkânından olmayıp da iman üzerine zait ve imanın amel ile ziyade ve amelin (yokluğuyla noksan) olacağına delildir.» Burada zait de, nakıs da vardır. Halbuki bir şey kendi zatı ile zait olamaz, insan başı ile zait denemez. Çünkü insan ancak onunla tamam olur. Belki saçı ve sakalı ile, eli ve ayağı ile ziyadeleşiyor denir. Namaz rükuu ve sücudu ile ziyadeleşir, denemez. Belki âdâbı ve sünnetleri ile ziyadeleşir denir. İşte bu (yani imanın taâtla artmasını ve ma'siyetle azalmasını söylemek) imanın haddizatında ayrıca bir vücudu olup, o vücuttan sonra ziyade ve noksan ile hali muhtelif olduğunu tasrihtir. Madem ki iman basittir, şu halde «basit bir haslet ve halden ibaret olan tasdik, ziyade ve noksanı ne suretle kabul eder,» denilecek olursa cevaben deriz ki : İman üç şey üzerine ıtlak olunan bir ism-i müşterektir.

1 — Şeksiz ve şüphesiz itikat, yahut kalbinde bir keşif ve inşirah olmaksızın sadece iyi bildiği birisini taklit suretiyle kalpte husule gelen bir tasdiktir. Avamın ve hattâ Cenab-ı Hakkın enva-i maarifle kalplerini parlattığı, vakar ve sekinetle tezyin eylediği havas hariç olmak üzere - bütün halkın imanı budur. Bu itikat kalp üzerine bir ukde, bir düğümdür. Bazen kuvvet ve şiddet peydah eder. Bazen de zayıflar ve gevşer. Tıpkı iplik üzerindeki düğüm gibi.

Bu tasdikin bazen kuvvetleşeceği, bazı sebeplerden ötürü de gevşeyeceği hiç de uzak bir ihtimal değildir. Meselâ : Herhangi bir dine mensup öyle insanlar görüyoruz ki; itikatlarında fevkalâde bir şiddet ve kuvvet vardır. Onları ne tehdit, ne korku, ne ümit, ne de muhalif bir propaganda, aslâ şüpheye düşüremez. Bazı kimseler de vardır ki; ufak bir şey, itikatlarında şüphe uyandırır. Halbuki bunlar da kalbî akide de evvelkiler gibidir. Bunların da aynı şeyde itikatları vardır. Kalbiyle bağlandığı şeyde şek etmiyorlar, lâkin tasdikin şiddet ve kuvvetinde bir değillerdir. Bu hal, hak ve batıl her itikat sahibinde mevcuttur. İtikadına muvafık ve itikattan doğan amel, bu tasdikin gelişmesiyle ziyadeleşmesinde müessirdir. Nasıl ki ağacı sulamak onun neşv-u nemasına tesir etmektedir. Bunun içindir ki, Cenab-ı Hak (âyetlerde) :

فزادتهم ايمانا .

«Onlara imanlarını artırdı» [1]. Ve

ليزدادوا ايمانا مع ايمانهم .

[1] Tevbe sûresi, âyet : 124

«İmanları üstüne iman artırsınlar diye» [1] buyurmuştur. Şüphe yok ki bu ziyade ve kuvvet, amel ve taâtin kalpteki tesiri iledir. Noksan olması da amel ve taâtin kalbine tesir etmemesi, belki de ma'siyetlerin tesiri iledir. Bunu ancak; huzur-u kalp ile ibadete devam ettiği ve kendini ona verdiği zamanlarla, bir de ibadette gevşeklik gösterdiği zamanlarda, nefsini murakebe ve bu ahvalde, iman ve itikadında husule gelen sükût ve istikrarın değiştiğini idrak edenler anlayabilirler. Kalbe mahsus olan sıfatların hepsini tetkik edersek, yine bu neticeyi alabiliriz. Onlardan evvelâ aza ve cevahirin amelleri meydana çıkar, sonra bu amellerin eserleri yine onlara dönerek, onları takviye ve tezyid ederler. İşte bunun içindir ki; imam Ali Kerremellahu vecheh ve radıyellahu anh şöyle buyurmuştur : «İman kalpte beyaz bir parlaklık husule getirir. İnsan güzel ibadetler, hayır ve taât yaptığı zaman o nokta gittikçe büyür ve nihayet kalp tamamen bembeyaz bir nur şeklini alır. Nifak da kalpte siyah bir nokta husule getirir. Haram şeyleri irtikap ettikçe o nokta büyür ve nihayet bir gün kalp kapkara bir hale gelir, bu gibi kalplere mühürlenmiş denir. Artık bunlar, taştan daha katıdır.»

İşte imanın taât ile ziyade olmasının vechi ve manası zudur.

2 — İman, cezm ve yakın derecesindeki tasdik ile amel ve taât mecmuuna da itlak olunur. Nasıl ki Aleyhisselâtü Vesselâm Efendimimiz «iman, yetmiş küsur şubedir... Zina eden mümin olarak zina etmez,» buyurmuşlardır. Amel imanın mefhum ve muktezasında ister rükün, ister onu tekmil suretiyle dahil olunca imanın amel ve miktar cihetinden ziyade ve noksanlığı aşikârdır.

3 — İmandan, keşif ve müşahede tarikiyle husule gelen tasdik-i yakînî, murad edilir. Bu manaca olan iman ve tasdik, ziyadeyi kabulden en uzak olanıdır. İşte imam Ali (R.A.) ın «perde açılıp da her şeyi gözlerimle görmüş olsaydım kalbimdeki iman ve yakîynde asla artma husule gelmezdi» demesi buna işarettir [2].

Mamafih kendisinde şek olmayan emr-i yakiniye, nefsin sükûn ve istikrarı muhtelif şekildedir. «İki birden çoktur» kaziyye (önerme) sine nefsin itminanı ve bunu hiç tereddütsüz kabulü «âlem hadistir ve sonra-

---

[1] Feth sûresi, âyet : 4

[2] Bunda ziyadelik husule gelmemesi de yakînin aslına nazarandır. Meselâ hiç görmeden Kâbe'nin varlığına iman etmiş olan bir adamın Kâbe'yi görmesi onun Kâbe'nin varlığına olan imanının aslına birşey ziyade ve ilâve etmez. Fakat onu gördüğü zaman ona olan yakînî ve ona ait bilgisi de ziyadeleşir. Şüphe yok ki bu ziyadelik ona olan imanın aslına ait değildir.

dan olmuştur» kaziyyesine olan itminan ve vüsuku gibi değildir. Filhakika bunun her ikisinde de şüphe yoktur [1]. Çünkü yakiniyet izah derecelerinde ve nefsin kendilerine sükûn ve itminanında muhtelif olur. Yani yakînin de muhtelif mertebeleri ve dereceleri vardır. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki : «İman artar ve eksilir» diyenlerin sözleri doğru ve vakıaya uygundur. Eğer böyle olmasaydı «kalbinde zerre kadar iman bulunan cehennemden çıkar» hadis-i şerifinde imanın muhtelif miktarlarla ifade olunmasında bir mana tasavvur olunur mu idi?..

Anlaşılması hislerle olmayan iman ve hayrın, böyle mahsus ve muhtelif miktarlarla ifade olunması, onun ziyade ve noksanlığı kabul edebileceğini gösterir [2].

Hafız İbn-i Teymiye Rahimetullah diyor ki : Cenab-ı Hakkın emreylediği ve mümin kullarından husule gelecek olan imanın artması bir kaç derece olur :

1 — Kullara emrolunduklarında icmal ve tafsil suretiyledir. Filhakika Allah'a ve resulune iman ve Resûl-u Zîşanın emrettiklerini, bütün ümmetin iltizam etmesi, mücmelen vaciptir. Lâkin şurası da muhakkaktır ki : «Kur'an'ın hepsi nazil olduktan sonra vacip olan, ilk önce vacip olmaz. Resûl-u Ekrem'in haber verdiği şeyleri duymuş olanlara tafsîlen vacip olan, diğerlerine o suretle vacip değildir.» Binaenaleyh Kur'an ile peygamberin sünnetleri ve bunların manalarını bilenlere, başkalarına (o kadarı) lâzım gelmeyecek bir şekilde, mufassalan iman vaciptir. Şu halde Allah'a ve Resûl-u Ziyşanına hem kalbiyle, hem de dili ile iman edip de dinin şer'i hükümlerini bilmeden, öğrenmeden evvel ölen bir kimse, iman edilmesi kendisine vacip olan şeye mümin olarak ölmüştür. Bunun üzerine vacip ve bundan sudur eden şeyler, şeriatin hükümlerini bilip de onlara iman ve onlarla amel edenlerin imanının misli değildir. Tabiîdir ki : İkincinin imanı, vücuben ve vukuan, birincinin imanında ekmeldir. Bunun üzerine vacip olan iman, ekmel olduğu için ondan vaki olan da ekmeldir.

2 — İmanın ziyadeliği, kendilerinden vaki olan hususlarda icmal ve tafsil demektir.

---

[1] Lâkin birinci kaziye bedihiyatın en vazıhlarından olduğu halde ikincisi, nazariyatın en hafiflerindendir.

[2] Yukarıda görüldüğü veçhile cehennemden çıkmaya sebep olan imanın miktarı arpa tanesi, buğday tanesi ve nihayet zerre ile ifade ve temsil olunmuştur. Gazâlî merhum demek istiyor ki : «Cisim olmayan hayır ve imanın, böyle vezni ifade eden muhtelif miktarlarla temsil edilmesi, ziyade ve noksanlıkla birbirinden farklı olduğunu gösterir. Eğer böyle olmasa idi kalpte olan bir şeyin muhtelif miktarlarla ifade olunmasında bir mana tasavvur olunmazdı.»

İnanmakta esas olan maddeleri tafsilen öğrenip de her biri ile amel edenlerin imanı, şüphe yok ki, sadece üzerine vacip olan miktarı öğrenip de onu kabul ve ikrar ederek bunun hepsi ile amel etmeyen ve bundan dolayı da korku ve nedamet duymayanların imanından ekmeldir. Üzerine vacip olan şeyleri ikrar edip de amelde kusuru olan kimse eğer günahını itiraf eder, taât ve ameli terkettiğinden dolayı Rabbının ukubetinden korkuyorsa, bunun imanı yalnız Resulün nubuvvetini tasdik ve ikrar edip de onun haber verdiklerini öğrenmemiş ve onlarla amel etmemiş ve bu günahından dolayı Allah'ın ukubetinden korkmayarak, bunlardan gafil bir halde yaşamış olanların imanından ekmeldir. Binaenaleyh kalp, Resulün haber verdiğini bilip onu tasdik ve emir ettiklerini iltizam ettikçe bu onun imanında, umumî bir ikrar ve iltizam ile beraber onlar hakkında bilgileri olmayanlar üzerine bir ziyadeliktir. Kezalik Allah'ın isimlerini ve bunların manalarını bilip buna iman edenlerin imanı, bunları bilmeksizin yahut bazısını bilerek icmâlen iman edenlerin imanından ekmeldir. Allah'ın isimlerine, yahut sıfatlarına ve âyetlerine insanın bilgisi ziyadeleştikçe, bunlara imanı da ekmel olur.

3 — Bazı ilim ve tasdik vardır ki : Bazısına nisbetle daha kuvvetli ve daha sabit, şek ve şüpheden daha uzaktır. Bunu herkes nefsinde görür ve duyar. Nasıl ki bir şeyi zahiren his etmekte böyledir. Meselâ insanların hilâli görmeleri gibi. Ona bakanların bir kısmı görür, bir kısmı görmez. Görenlerin bazıları diğerlerine nisbetle daha kuvvetli ve daha iyi görmüş olabilirler. Bir sadayı işitmek, bir kokuyu duymak, bir yemeğin tadını almak da böyledir. Bunlar da kuvvet ve zayıflık itibariyle insanlar arasında nasıl derece farkları varsa, kalbe ait marifet ve tasdikte de derece farkları vardır ve bu derece farkları da birçok cihetlerden daha büyüktür. Yani iman, kuvvet ve zayıflık cihetiyle ziyade ve noksanı olur demek istiyor.

4 — Kalp işini icabettiren tasdik, icabettirmeyen tasdikten daha kâmildir, sahibinin kendisiyle amel ettiği ilim, kendisiyle amel olunmayan ilimden ekmeldir. İki şahıs farzediniz ki : Her ikisi de Allah'ın birliğini, Hz. Muhammed (Aleyhisselâm)ın hak peygamber, cennet ve cehennem hak olduğunu bilirler. Bununla beraber birinin ilmi; Allah muhabbetini, Allah korkusunu, cennet ümidini ve cehennem korkusunu icabettiriyor; diğerinin ilmi ise ona, bunların hiç birisini icabettirmiyor. Onun bu hususlardaki bilgisi bunların birini mucip kılmamıştır. İşte bu iki kimseden birincisinin ilmi, ikincisininkinden ekmeldir. Çünkü müsebbibin kuvveti, sebebin kuvvetine delâlet eder. Şüphe yok ki, bu, bilgiden meydana geldi. Sevgiliyi bilmek, onu aramayı icabettirir. Lâzımın husule gelmemesi melzumun zayıflığına delildir. Bunun içindir ki «duymak görmek gibi değil» buyurulmuştur. Meselâ Cenab-ı Hak Hz. Musa'ya kavminin buzağıya ibadet ettiklerini haber verdiği zaman, elindeki levhaları yere atmadığı halde, gelip

de onların yaptıklarını gözleriyle görünce derhal elinden attı. Bunun sebebi, Hz. Musa Allah'ın verdiği haberde şüpheye düşmüş olmasından değildir. Lâkin Hz. Musa muhbirin doğru söylediğini yakinen bilip tasdik etmekle beraber haber verilen şeyi nefsinde gelip de gördüğünde tasavvur ettiği gibi, dehşetli tasavvur edememişti. Belki tasdik etmekle beraber onun kalbi, haber verileni tasavvurla meşguldu.

Şüphe yok ki haber verilen nesneyi görüp tasavvur etmek ile haber anında hasıl olmayan bir şey husule gelir. İşte bu tasdik, diğerinden ekmeldir.

5 — Allah ve peygamberi sevmek, Allah'tan korkmak ve Allah'ın rahmetini ummak ve bunlara benzeyen kalp amellerinin hepsi, imandandır. Nasıl ki kitap, sünnet ve selefin ittifakı buna delâlet etmektedir, bu amellerde insanların birbirinden ziyade olacakları ise açıktır.

6 — Bâtın amellerle zahir ameller de imandandır. Bunlarda da insanlar arasında derece farkları vardır.

7 — İnsanın memur olduğu şeyleri kalbi ile hatırlayarak onu unutmayacak bir surette hatırlaması, tasdik edip de sonradan onu unutuvermesinden daha efdaldir. Çünkü gaflet, ilim ve tasdikin kemâline zıttır, zikir ve hatırlama ise ilm-i yakîni ikmal eder. İnsan evvelce bildiğini hatırlayıp onunla amel ettikçe bilmediklerini de hatırlamaya başlar.

8 — İnsan bazen Resul-u Ekrem'in haber verdiği birtakım şeyleri bilmediğinden ötürü tekzip ve inkâr eder. Halbuki peygamber tarafından haber verildiğini bilse onları tekzip ve inkâr etmeyecekti. Belki de onun kalbi, Peygamberin doğrudan başka bir şey söylemeyeciğine, haktan başkasını emretmeyeceğine emindir. Sonra âyetleri ve hadisleri işitip de onları düşündüğü, yahut kendisine onların manaları tefsir edilip anlaşıldığı vakit, hemen evvelce inkâr ettiklerini tasdik eder. İşte bu, yeni bir tasdik ve yeni bir imandır ki onunla, imanı ziyadeleşmiştir. Bu kimse evvelce kâfir değil, belki cahil idi. Bu bir bakımdan icmâl ve tafsîle benzerse de mücmelen iman eden adamın kalbi, bazen tekzipten salim olur [1].

Şah Veliyyüllah Dehlevî Hüccetu'llah'ıl Baliğa adlı mühim eserinde şöyle diyor : «Nebî (S.A.V.) bütün beşeriyete Peygamber gönderildiği için evvel din-i İslâm ile mütedeyyin olanlar ile diğerlerini, sonra da peygamberin hidayeti ile, yollarını bulanlarla, kalplerine imanın neş'e ve heyecanı girmemiş olanları temyiz ve tefrik etmek vacip olduğundan, iman iki kısıma ayrılır :

---

[1] Kitabu-l İman. (Terc. Feyizli)

1. Dünyaya ait hükümler kendisi üzerine deveran eden imandır. Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed (A.S.) Allah'ın resulü olduğunu dil ile söylemek, namaz kılmak, malının zekâtını vermek, bu kısım imandır ki Ahkâm-ı dünyeviye bunlara terettüp eder.

عن ابن عمر رضى الله عنهما ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال امرت ان اقاتل الناس حتى يشهدوا ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله ويقيموا الصلاة ويؤتوا الزكاة فاذا فعلوا ذلك عصموا منى دمائهم واموالهم الا بحق الاسلام وحسابهم على الله.

«Allah'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed (A.S.) in Allah'ın Resulû (zahirde) şahadet edip, namaz kılıp zekât verinceye kadar insanlarla savaşmağa emrolundum. Eğer bunları yaparlarsa kanlarını, mallarını korumuş olurlar. Ancak «İslâm'ın hakkı» (hukukî mes'uliyetleri) [1] olanlar müstesnadır. Yine de hesapları Allah'a aittir» [2].

عن انس بن مالك رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى صلاتنا واستقبل قبلتنا واكل ذبيحتنا فذلك المسلم الذى له ذمة الله وذمة رسوله تخفروا الله فى ذمته.

«Her kim bizim kıldığımız namazımızı kılar, kıblemize yönelir ve kestiğimizi yerse Allah'ın Resulû'nün zimmeti, ahd-ü emanı altındadır. Binaenaleyh onun zimmetine, Allah'a karşı hiyanet etmeyin» [3] hadis-i şerifleri bu kısma nazırdır.

2. Ahirette nar'dan kurtulmak ve yüksek yüksek derecelere ermek gibi, uhrevi hükümler kendisine terettüp eden imandır. İmanın bu kısmı; hak itikadın, rızay-ı ilâhîye uygun amellerin ve melâike-i fadılanın hepsine şamildir. Bu iman, artar ve eksilir. Şari'in bütün bunlara iman ıtlak etmiş [4] olmasında, bunların imandan cüz olmalarına beliğ bir tenbihi vardır.»

---

[1] Tabaranî'nin Evsat'da Enes radıyallahu anh'den rivayet ettiğine göre müstesna olan «İslâm'ın hakkı» nın ne olduğu Resulullah (S.A.V.) Hazretlerine sorulmuş ve O da «İhsân (evlilik) den sonra zina, İslâm'ın sonra küfür ve dönme ve adam öldürmedir. İşte bunlara mukabil katledilebilir.» diye açıklamışlardır. (Tecrid-i sarih c. 1, 24. hadîs-in dipnotu.)

Buna binaen gerek hırsızlık, gerek zina gerekse adam öldürme cezalarını hak edenler müstesna olup bunlar, ayrıca cezalarını çekeceklerdir. (Terc. Feyizli)

[2] Sahih-i Buharî, kitabu'l-iman c, I (Terc. Feyizli)

[3] Tecrid-i Sarih hadis : 255 - (Terc. Feyizli)

[4] «Emanete riayeti olmayanın imanı, sözünde durmayanın dini yoktur.» (Hadis için bak : Metin : 25)

Bundan sonra Şah Veliyyüllah mütalâasına şöyle devam ediyor :

«İmanın birçok şubeleri vardır. İman adetâ bir ağaca benzer. Ağacın gövdesine, dallarına, budaklarına, yapraklarına, çiçeklerine ve meyvelerine hep birden ağaç denir. Bütün bunlara ağaç denildiği gibi, ağacın yaprakları döküldüğü, meyvesi çiçekleri kalmadığı, dalları kesildiği zaman ona yine ağaç denir. Ancak, tam mükemmel ve güzel değil, eksik bir ağaçdır. Fakat dibinden kesildiği veya kökünden çıkarıldığı vakit, artık ağaç kalmamıştır. Çünkü bütün dalları, budakları, çiçekleri, yaprakları ve meyveleri vücuda getiren esas ve gövde gitmiştir. İşte imanda böyledir.

انما المؤمنون الذين اذا ذكر الله وجلت قلوبهم واذا تليت عليهم اياته زادتهم ايمانا...

«Müminler ancak o kimselerdir ki Allah zikredildiği vakit kalpleri korkarak ürperir ,onlara âyetleri okunduğu zaman, imanlarını artırır.» (Enfal : 2)

Kavl-i İlâhiyesi bunu ifade eder. Bu kısım iman, mefhumunda dahil bulunan şeylerin hepsi aynı seviyede olmadığı için Nebiyyi Ekrem (S.A.V.) bunları iki mertebeye ayırmıştır :

1 — İmanın erkânı, yani imanın cüzlerinin ve kısımlarının umde ve esasıdır. Bu;

بني الاسلام على خمس شهادة ان لا اله الا الله وان محمدا عبده ورسوله واقام الصلاة وايتاء الزكاة والحج وصوم رمضان.

«İslâm beş temel üzerine kurulmuştur : Allah'tan başka ilâh olmadığını ve Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve resulü olduğuna şahadet etmek namaz kılmak, zekât vermek, hac yapmak ve ramazan orucunu tutmak» hadis-i şerifinde beyan buyurulmuştur [1].

2 — İmanın diğer şubeleri ve feri'leridir. İşte :

الايمان بضع وسبعون شعبة افضلها قول لا اله الا الله وادناها اماطة الاذى عن الطريق والحياء شعبة من الايمان.

«İman yetmiş küsur şubedir : En üstünü Kelime-i tevhittir [2] En aşağı şubesi de eziyet veren bir şeyi yoldan uzaklaştırmaktır. Haya da imandan bir şubedir» hadis-i şerifi bunu beyan eder. Birinci mana ile, imanın mukabili küfürdür. İkincinin mukabili ise, tasdik olmadığı halde yalnız

[1] Buradaki şahadet; tasdik ve ikrarı, hem kalp, hem lisan ve (hem de) bedenen teslimi mütezammın olarak alınmıştır. İslâm ile imanı bir manaya almıştır.

[2] Maksat yalnız ikrardır. Tasdik ister bulunsun ister bulunmasın.

korku veya başka maksatla inkıyat gösteriyorsa, halis münafıktır, ki ahirette küfürden farkı yoktur. Belki küfürden daha kötüdür. Kalben tasdiki olduğu halde amel ve ibadeti fevt etmiş ise yalnızca fasıktır. Selefin «amelî nifak» dedikleri bir şey daha vardır ki o da, kalp kararıp büsbütün maddiyata dalmak ve masiyetlere cür'et etmektir. İmanın iki manası daha vardır : Birincisi zaruri tasdik olan inanılacak esasları, kalbin tasdik etmesidir. Cenab-ı Peygamber'in : «İman; Allah'a, Allah'ın meleklerine inanmandır» kavl-i şerifi bunu ifade etmektedir. Diğer manası da Allah'a yaklaşanlar için husule gelen sekinet, beşaşet, halavet ve itminandır.

وانزل السكينة فى قلوب المؤمنين ليزدادوا ايمانا مع ايمانهم .

= «İmanları artsın diye müminlerin kalplerine sekinet indirdi.» (fetih : 4)

فانزل الله سكينته ...

«Allah sekînetini indirdi...»

ليخرجكم من الظلمات الى النور ...

«Sizi zulmetten nura çıkarması için...» (Ahzab : 43)

اولم تؤمن قال بلى ولكن ليطمئن قلبى .

«İman etmedin mi? Evet. Fakat kalbim mutmain olsun için...» (Bakara : 260) Nazm-ı celilleri de bu manayı müfiddir. Bunların tasdik derecelerinin yakîn itibariyle farklı olduğuna işaret ediyor.»

Bu Bahsin Hülâsası :

İman artar ve eksilir, diyenlerle, iman herkesde birdir, ne artar ne de eksilir diyenlere ait mütalâaları buraya kadar nakletmiş bulunuyoruz. Hanefiye ile Eş'ariler, selef ve muhaddisîn arasında ihtilaflı olan bu meselenin lâyıkı veçhile izahı, sözün hayli uzamasını mucip olmuştur. Bunun için biz bütün bu izahattan sonra bahsi bir de şu suretle hülâsa etmeyi muvafık buluyoruz : «Amel, imandan cüzdür, iman artar ve eksilir» diyen selef ve muhaddisin ile «amel imandan cüz değil, iman artmaz ve eksilmez» diyen ehl-i sünnet arasındaki niza ve ihtilâf esasa ait olmayıp lafzîdir. Cihetleri ayrı olmak üzere her iki telâkki doğru ve sahihtir. Şöyle ki :

1 — İslâm dininin mebdei ve ilk temeli bir kalbî akittir. Bunda kimsenin şüphesi yoktur. Avam ve havas, salih ve fasık bütün müminler arasında müşterek (olan) ve hepsini iman kardeşliğinde birleştiren, bu akit ve tasdiktir. Bu tasdik, müslümanlığın hem girişi hem temeli, hem de çıkışıdır. Müslümanlık dairesine buradan girilir. Müslümanlığın ilk temeli

budur. Allah korusun müslümanlıktan çıkmak da buradan olur (yani) bu tasdikin kalpten çıkmasıyladır. Çünkü bu giderse bunun yerine küfür gelir. Bütün müminler arasında müşterek bir nokta-i vahdet ve uhuvvet teşkil eden bu tasdik ve akit, basit bir şeydir. Bunda gerek rükûn ve gerek kemâl şartı olarak, amel dahil olmadığı gibi, bütün müminler arasında vahdet noktası olan bu tasdik ve akit, ziyadeliği ve noksanlığı da kabul etmez. Birinde ne ise diğerinde de odur. Nasıl ki Razi ve Gazâlî de bunu tasrih etmişlerdir. Bu akit itibariyle bir mümin ile diğer bir mümin arasında fark yoktur. Hepsi mümindir, hepsi kardeştir. Nasıl ki mertebeleri, dereceleri çeşitli olmakla beraber, bütün peygamberler de nübüvvet ve risalet mesleği olan kardeşlikte birdir. Bu bakımdan birini diğerinden ayırmak caiz değildir.

لانفرق بين احد من رسله.

= «Resullerinden hiç birini diğerinden ayrı tutmayız» (Bakara : 285) âyet-i kerimesi bunda nasstır. Fakat nübüvvet ve risalet üzerine zait olan kemalât, mertebe ve dereceleri itibarı ile enbiyay-ı zîşan arasında farklılık ve üstünlük vardır. Bu cihet

تلك الرسل فضلنا بعضهم على بعض

«İşte bu peygamberlerden kimilerini kimilerine üstün kılmışızdır» (Bakara : 253) âyet-i kerimesinde sarihtir.

Enbiyanın nefs-i nübüvvet ve risalet üzerine zait olan kemalâtta yekdiğeri üzerine üstünlükleri nübüvvet ve risalette üstünlüklerini diğer bir tabirle nübüvvet ve risaletin ziyade ve noksan olmasını nasıl icabetmiyorsa, müminler de böyledir. Akit ve kalbî tasdik itibariyle aralarında hiçbir fark olmayan müminler, tasdik üzerine zait olan vasıflar, ameller ve faziletler itibariyle yekdiğerinden farklı olabilirler. Binaenaleyh imandaki ziyadelik ve noksanlık bizzat imanın asli olan tasdik ve akd-î kalbide değil, bunun üzerine zait olan evsaftadır.

Bunun ikinci bir misali de : İnsanlığın mahiyet ve hakikatinde müşterek ve beraber olan bütün insanların, güzellikler ve ahlâkta farklı, fazilet ve favazıl'da [1] bir diğerinden üstün olmalarıdır. Şüphe yok ki muhtelif bakımlardan mütalâa edilebilecek olan insanlar arasında bir çok derece ve mertebe farkları vardır. Bu itibar ile biri diğerinden çok yüksek, diğeri ise öbürüne nazaran gayet basit ve aşağı bir derecededir. Bu suretle olan farklılık nâmütenahî bir silsile takip edip gider. Lâkin bunların hepsinin müşterek oldukları hakikat-ı insaniye, hepsinde birdir. O ne artar, ne de eksilir. İşte bu nasıl böyle ise, hakikat-ı imaniye de böyle anlaşılmak iktiza eder. O, her mümin de birdir. Bu basit hakikat kendisinde bulunan

[1] Büyük nimetler (Fâdıla'nın cem'i- lûgat,) (Terc. Feyizli)

her fert, mümindir. Bunun zıddı ise küfürdür. İmam A'zam Ebu Hanife'nin gerek Fıkh-ı ekberde ve gerek Vesayasında «amel imandan cüz değil, iman artmaz ve eksilmez, yer ve gök ehlinin imanı müsavidir» demesi imanın basit her müminde mahfuz bir mertebe-i ûlâ hakikatine raci olduğu cihet-le doğrudur. Ve hak olan da budur. Çünkü, iman olmak haysiyetiyle her müminde bir olup değişmesine asla ihtimal olmayan ve bundan ötesi küfür olan bu mertebeye de şâr'i' iman ıtlak etmiştir. Bu mertebenin artıp eksilmeyeceğini diğerleri de kabul ederler.

2 — Diğer cihetten iman; iz'an ve ikan (yakîn) derecesini bulan bir tasdiktir. Halbuki yakînin üç derecesi vardır : İlme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakkâ'l-yakîn. Bunlar da şahıslara göre mertebelere ayrılabilir. Binaenaleyh ehl-i yakînin mertebeleri, dinin kemâlinde muhteliftir. Ayne'l-yakîn mertebesi, İlme'l-yâkînden; hakkal-yâkinin mertebesi ise, ayne'l-yâkînden yüksektir. Bunlar arasında ancak zevk ile ayrılabilen bir kuvvet ve vuzuh farkı vardır ki, bu yakînin aslına değil, keyfiyetine ve kemal derecesine aittir.

ليس الخبر كالمعاينة

«Duymak, görmek gibi değildir» [1]

ليس الخبر كالمعاينة ان الله تعالى اخبر موسى بما صنع قومه في العجل فلم يلق الالواح فلما عاين ما صنعوا القى الالواح فانكسرت

«Duymak, görmek, gibi değildir. Allah tealâ, kavminin yaptıklarını Musa (A.S.) a haber verince levhaları yere atmadı. Ancak yaptıklarını görünce levhaları yere attı, levhalar da kırıldı» [2] hadis-i şerifleri de gösterir ki gayb ile muşahede, duygu ile görgü, bedahet ile istidlâl bir değildir. Madem ki böyledir, madem ki yakînin derece ve mertebeleri farklıdır, şu halde : Basit olan imanın aslında, kemiyet itibariyle olmasa bile, keyfiyet bakımından, yani yakîn cihetinden bir ziyade ve noksan mülahaza olunabilir.

Bir müminde tasdik bulunmakla iz'an ve yakîn bulunacağı şüphesizdir. Fakat bu yakîn kimisinde ilme'l-yakîn kimisinde ayne'l-yakîn, kimisinde de hakka'l-yakîn derecesindedir [3]. Bu haysiyetle enbiya ve sıddıkîn ile,

---

[1] Taberânî Evsatta Hz. Enes'ten rivayet etti.

[2] İmam Ahmed, Taberanî ve Hâkim, İbn-i Abbas'dan rivayet etti.

[3] Yakîn : Kesinlik derecesinde asla şüphe ve tereddüt olmayan sağlam bilgi.

«Yakîn (kesinlik) ifade eden ilmin dereceleri üçtür :

a) İlme'l-yakîn : Akıl ve naklin (nazar ve haberin) ifade ettiği ilimdir.

b) Ayne'l-yakîn : Sağlam duyu organları (havass-ı selime) nin, tecrübenin veya müşahedenin verdiği ilimdir. (İlme'l-yakînden üstündür.)

c) Hakka'l-yakîn : Batını his denilen kalbin sezdiği ve tecrübenin verdiği; kendisinin duyduğu ve kendisinde (yaşayarak) müşahede ettiği bilgilerdir.

Bu hal, yakîn derecelerinin en üstünüdür, daha üstünü yoktur.» (Feyizli)

Bak : İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelam s. 68.

diğer insanların iman mertebeleri arasında büyük farklar bulunacağı da muhakkaktır. Hattâ bir şahsın imanında bile bu bakımdan artma ve eksilme mülâhaza olunur. İşte Hz. İbrahim'in : (Bakara sûresi 260, âyet-i kerimesindeki) «fakat kalbim mutmain olsun için» demesi bu neşenin en yüksek kemâlini istemiş olmasındandır. O Allah'ın ölüleri nasıl dirilteceğine iman etmiş ve bunu ilme'l-yakîn biliyor ve bunda da şüphe etmiyordu. Fakat bunu ayne'l-yakîn de bilmek istediğinden, bunları nasıl dirilteceğini Allah'dan sormuş ve ilme'l-yakîn olan iman ve tasdikini ayne'l-yakîn mertebesine çıkarmak istemiştir. Binaenaleyh bu haysiyetle iman ziyadeyi ve noksanı kabul eder, âhâd-i ümmetin imanı; ne peygamberin imanı; ne de Ebu Bekir'in imanı gibi değildir. «Ebu Bekir'in imanı bütün müminlerin imanı ile tartılmış olsaydı Ebu Bekir'in imanı ağır gelirdi» mealindeki haberin ifadesi de budur. Bütün müminlerin kalbinde sabit olan iman ve tasdikin nuru her kalpte bir değildir. O nur, kiminin kalbinde bir güneş gibidir, kimisinde ay, kiminde parlak bir yıldız, bazılarında büyük bir elektrik lâmbası, bazısında da bir mum ışığı gibidir. Bundan ötesi artık zulmettir. Yakînin en basit derecesine iman denildiği gibi en yüksek mertebesine de iman itlâk olunmuştur. İşte bu cihetten imanda eksiklik ve artıklık muhakkaktır. Ve bunda ibadat ve taâtın, günah ve masiyetin çok büyük tesiri vardır. Hattâ bu bakımdan âmmeden birinin icmalî imanında, bir alimin tafsilî imanından ziyade bir kuvvet bulunabilir. Binaenaleyh «iman, ziyade ve noksanı kabul eder» demek, bu cihetten doğrudur. «İman, iz'an ve îkan derecesini bulan tasdikten ibarettir, ziyade ve noksan olmaz» diyen Ebu Hanife ve ashabı da bunu kabul ederler. Nasıl ki, Kerderî de, İmam Ebu Hanife'nin menakıbında, âyet ve hadislerin sarahatinden anlaşılan ziyade ve noksanı, bu suretle izah etmiştir [1].

---

[1] Kerderî, imamlar arasında imanın artması muhakkak olup, aradaki hilâfın ancak artmanın keyfiyetine ait bir şey olduğunu ve bunun da birkaç suretle olabileceğini (İhkak) tan naklen beyan ederek, Peygamber Efendimizin evvelâ şahadeteyne «Allah'ı ve kendisinin peygamberliğini kabule» bunlara iman edenleri de sonra «namaza, oruca ve zekâta ve daha sonra dinin hükümlerini kabule davet ettiğini» ve İmam Ebu Hanife'nin «evvelâ icmalen, sonra tafsilen iman ettiler» sözünün manası da bu olduğunu izah ettikten sonra şöyle diyor : Bazı âyet ve hadislerdeki ziyade ile, imanın nurundaki ziyade, murat olunması da caizdir. Çünkü, hiç bir amel yoktur ki ona mahsus bir nur olmasın. İşte bu nur, dareynde ziyade ve noksanı kabul eder.

Görülüyor ki : «İmanın aslı ziyade ve noksanı kabul etmez. Herkeste birdir» diyen İmam A'zam, yakîn cihetinden, ziyade ve noksanı kabul edeceğini söylemiştir. Bu nurun a'mel ile husule geleceğini Kerderî tasrih etmiştir. Selef ve muhaddisinin maksatları da budur. Çünkü yukarıda da görüldüğü veçhile «iman; ibadet ve taâtla ziyade olur, masiyet ve günahla azalır» dedikleri de seleften nakil ve hikâye olunmaktadır. Şu halde selefin «iman ziyade ve noksanı kabul eder» sözleri mutlak olmayıp ibadet ve isyan ile mukayyeddir. Seleften nakledilen bu ibare, sarih bir surette delâlet ediyor ki iman, tasdikten ibarettir. İmanın ziyade ve noksan olması, tasdikte husule gelecek olan par-

Aliyyü'l-Karî merhum da Fıkh-ı Ekber şerhinde şöyle diyor : «Tahkik olan, İman Razî'nin de dediği gibi, imanın ziyade ve noksanı kabul etmemesi, aslı olan tasdik cihetinden olup, yakîn cihetinden değildir. Çünkü ehl-i yakînin mertebeleri dinde muhteliftir.

واذا تليت عليهم اياته زادتهم ايمانا .

«Üzerlerine âyetlerimiz okunduğu zaman imanları artar» (Enfal : 2) Âyet-i Kerimesinde imanın ziyade olmasından murat, îkan (yakîn) cihetinden ziyade olması demektir. Yahut inanılacak esasların çoğalması noktasından demektir.»

İmam A'zam Ebu Hanife ile İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in mezhepleri üzerine, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadını beyan için yazdığı kitabında Tahavî merhum da «İmanın bir aslı olup onda bütün insanların müsavi olduklarını, ziyade ve noksan olmak suretiyle vaki olan farklılığın ancak «takva ve haşyet (Allah'tan korkma) manasına olan imanda olduğunu» söylemekle, Ebu Hanife'nin maksadını izah etmiştir.

3 — İman, yakînın kemal ve keyfiyeti itibariyle ziyadeyi ve noksanı kabul ettiği gibi tealluk ettiği şeyler itibariyle de ziyade ve noksanı kabul eder. Çünkü iman bir şeye değil, müteaddid umura taalluk eder. Akâit, ferâiz, Şerayi', hudud ve sünen, hepsi imanın müteallakatı cümlesindendir. Binaenaleyh bu nokta-i nazardan mûlâhaza olunduğu zaman müteaddit tasdikler birbirini takip edeceğinden, imanda kemiyet itibariyle de bir ziyadelik vardır. Meselâ : Allah'a Peygamber'e, meleklere, Kitaplara ayrı ayrı iman etmekte, yalnız Allah'a ve peygambere inanmaktan daha ziyade bir iman vardır. Akaid, feraiz ve hududa iman etmek, yalnız akaide olan imandan daha ziyade bir tasdik ve imanı mütezammındır. Bunların hepsine iman eden ve hepsini yapan imanını kemâle er-

---

laklık ve nurdadır. Diğer tabirle imanın aslında değil, evsafındadır. Selef ve muhaddisîn bununla amellerin, hakikaten imandan cüz olduğunu kasdetmeyip imanda tesirini ve sirayetini murat etmişlerdir. İmam'ın «Ziyade ve noksanı kabul etmez» dediği iman da amellerden evvel mevcut olup, amellerin sıhhatinin şartı olan imandır. Yoksa imanda husule gelen bir «inbisat ve infisah» [*] değildir. Şöyle ki : Bazı âyet ve hadislerde zikredilen imandaki ziyadeliği, imanın nurunda kabul etmek caizdir. Çünkü kendisi için bir nur olmayan hiç bir amel yoktur. Hak Teâlâ «Allah, kalbini İslâm için (açıp genişlik vermekle) Rabbı tarafından bir nura kavuşan kimse katı (nursuz ve mühürlü) kalpli kimse ile birmidir » (Zumer : 22) (Âyet-i Kerimesinde) Allah'ın kalbe genişlik vermesi onun yardımından ve ihsanından, lûtuflarını bahşetmesinden ibarettir. İman nuru, bütün müminlerin nail olduğu umumî bir kelimedir. Yalnız Hz. Ali ve Ammar (R.A.)'a bağlaması caiz değildir. «Bu nur dinde ziyade ve noksanı kabul eder» Menakıb-ı İmam Ebî Hanîfe c. 1, s. 192 Kerderî (Terc. Feyizli)

[*] Genişleme, Bollaşma (fazlalaşma) (Terc. Feyizli)

dirmiş olur. Bunları tamamlamayan imanını kemâle erdirmiş sayılamaz. Bunun gibi hem Kütüb-u Salifeye [1], hem de Kur'an'a iman eden bir müslimin imanı, yalnız Tevrat'a veyahut yalnız İncil'e inananların imanından ziyadedir. Bu suretle iman edilen teklif ve ahkâmın ziyadeliği nisbetinde imanın miktarı da ziyadeleşir. Bu zannedildiği gibi sadece Kur'an'ın nazil olduğu asr-ı Nebîye münhasır değildir. Çünkü Akaid-i Nesefiye şerhinde Allâme Teftâzânî'nin de dediği gibi «feraizin tafsilleri üzerine muttali olmak asr-ı Nebî'nin gayrısında da mümkün ve vakidir. O zaman ahkâm ziyadeleştikçe onlara olan iman, artacağı gibi sonradan itikadât ve ahkâmın tafsilâtına vakıf olanların imanı da, birine imandan sonra diğerlerine de iman etmekle ziyade olur.» İmanda bu itibarla husule gelen ziyadeyi, Ebu Hanife ve ashabı da kabul ederler. Nasıl ki imanın ne suretle ziyadeleşeceği hakkında Ebu Hanife'den nakledilen «Toptan iman ederler, farzdan sonra bir farz (daha) gelir, böylece her yeni gelen farza iman ederler. Bu şekilde imanları, tafsilen artmış olur» [2] sözü de bunu teyid edici ve bunu açıklayıcıdır. Çünkü bir farza muttali olarak ona iman ettikten sonra diğer bir farza daha muttali olarak ona da iman etmek, tafsilî imanda bir ziyadelik husule gelmesi demektir. Bunun içindir ki asıl iman ile, muttasıf olma noktasından iman-ı icmalînin derecesi, iman-ı tafsilîden aşağı olmadığı halde, tafsilî (iman) da olan ziyadelik itibariyle iman-ı tafsilî, iman-ı icmaliden daha ziyade, daha kâmil ve olgundur. Sonra yalnız akait ile iktifa etmeyerek farz ve sünnetleri de ifa edenlerin imanı daha kâmildir.

İşte imanın aslı olan tasdik de iki şekilde ziyade ve noksanı kabul eder: Keyfiyet cihetinden ve müteallakatı itibariyle (dir ki) hak olan da budur. Her iki surete göre de ziyadelik ve noksanlık tasdikin kendisinde değil, onun evsaf ve avarızındadır. Çünkü başka sebeplerle kuvveti, parlaması artıyor ve eksiliyor. Şu halde asıl iman, tasdikten ibarettir. Amel ve taât, imanın aslı demek olmadığından, bulunmaması imandan çıkarmaz.

4 — Bununla beraber şurası muhakkaktır ki : Aslı ve başlangıcı, bir kalbî akidden ibaret olan müslümanlık, gaye ve hedefi bakımından sadece iman ve tasdik meselesi değildir. Belki o iman, amel ve ahlâkın mecmuudur.
«iman edip amel-i salih işleyenleri müjdele» (Bakara : 25)
«Asra yemin ederim ki insan muhakkak ziyandadır. Ancak iman edip salih amel işleyenler müstesnadır..» (Asr sûresi) gibi birçok âyet-i kerimede amel-i salihin, imanı takip etmesi, felah ve saadetin iman ile birlikte

---

[1] Kur'an'dan önceki ilahî kitaplar (Terc. Feyizli)

[2] Terc. Feyizli.

amel-i salihe bağlı [1] olması gösterir ki, Cenab-ı Hak, dinin fuyuzatını, onun amel kısmı dediğimiz ahkâmına, amelî ahlâk ve malûm rükünlerine dahil etmiş, oraya koymuştur. Söz temsili : Allah ve peygambere iman ile beraber namaz kılarsan, oruç tutarsan, dinin emretmiş olduğu diğer şeyleri yaparsan, yasak ettiklerini işlemez ve daima faziletkâr yaşarsan bunlar, sende tedricen öyle haller meydana getirir, ruhunda ve kalbinde öyle değişiklikler vücuda getirir ki; bir gün evvel siyah gördüğün şeyi, ertesi gün beyaz görmeye başlarsın. Çünkü bunlarla kalp sahası parlamış, kalpteki iman nuru parlaklığını artırmış, her şeyi, iyiyi, kötüyü tamamiyle görüp ayırt etmesine bir mani kalmamıştır. Şüphe yok ki bu inkişaflar hep, iman ile birlikte ibadet ve taâtlarla husule gelir. İşte amelî tatbikat bu derece mühimdir. Ve bu tatbikatta gösterilecek terakki itibariyle insan, nâmütenahî bir inkişafa ve ruhî terakkilere mazhar olabilir. Bu suretle Allah'a yaklaşma husule gelir de «İmanları arttı» âyetinin sırrı tecelli eder [2]. Demek ki iman; kemâlîni amelî tatbikat ile buluyor, revnak ve heyecanını bu suretle arttırıyor. Şu halde amelî tatbikatı bırakıp da yalnız tasdik ile dinin bütün feyzini beklemek doğru değil ve hattâ tehlikelidir. Dinin va'd eylediği saadeti, felâh ve necatı bekleyebilmek için evvelâ bizden isteneni yapmak, üzerimize terettüp eden bir vecibedir. Biz vazifemizi yaparız, gerisini de Allah'a bırakırız. İşte bu bakımdan da «amel imandan cüzdür, iman ziyade ve noksanı kabul eder» diyenlerin sözleri sahih ve doğrudur. Bunu hiç şüphe yok ki Ebu Hanife ve ashabı da kabul eder. Böyle olmasaydı Ebu Hanife amel ve taâta o derece önem verirmiydi?

---

[1] Birinci âyet-i kerimede, iman ile amel-i salihin ayrı ayrı şeyler olduğuna işaret olunduğu gibi, cennetle müjde sade imana değil, iman ve amel-i salihin mecmuuna yapılmıştır. Bundan amel, imandan cüz olmadığı anlaşıldığı gibi, müslümanlığın hedefi bakımından amelsiz kuru bir imanın o kadar kıymeti olamayacağı da anlaşılıyor. İkinci âyet-i kerimede dünya ve ahiret, hüsrandan kurtulup saadete kavuşmak için iman ile beraber, ameli salih ve umumun maslahat ve menfaatlerine yarayan işlerde bulunmak lâzım olduğu bildiriliyor.

[2]

من عادى لى وليا فقد اذنته بالحرب وما تقرب الىّ عبدى شئ احب الىّ مما افترضته عليه ومايزال عبدى يتقرب الىّ بالنوافل حتى احبه فاذا احببته كنت سمعه الذى يسمع به وبصره الذى يبصر به ويده التى يبطش بها ورجله التى يمشى بها ولئن سألنى لاعطينه ولئن استعاذنى لأعيذنه..

«Her kim benim velilerimden bir veliye düşmanlık ederse, şüphesiz ben ona harbe izin veririm. Benim kulum, üzerine farz ettiğim şeyden daha sevgili hiçbir şeyle bana yaklaşamaz. Bir de kulum nevafil ile bana takarrüp ede ede nihayet öyle bir hale gelirki, ben onu severim. Onu sevdiğim vakitte de onun işitmesine vasıta olan kulağı, görmesine vasıta olan gözü, tutup yakalamasına vasıta olan eli, yürümesine vasıta olan ayağı, (an-

5 — Tatbikat-ı ameliye bu derece mühim olmakla beraber, iman, amel demek değildir. Amel ile iman aynı safta ve bir küll'ün rükünleri veya cüzleri durumunda veyahut biri diğerinden cüz de değildir. Yukarıda uzun uzadıya izah olunduğu üzere bunların ayrı ayrı şeyler olduğunu, kitap ve sünnetin delâleti ile sabittir. Filhakika ibadet ve amel kısmından olan namaz ve orucun farz olduklarına iman ile, onları yapmak bile birbirinden ayrıdır. Müslüman amel ettiği ve ibadet yaptığı için mümin olacak değil, Allah'a ve Allah'ın peygamberleri vasıtasiyle tebliğ eylediği hüküm ve emirlere iman ettiği ve onların hak olduğunu kabul eylediği için amel edecektir. İmanın vücudu, amel ve taâtın vücuduna bağlı değilse de amelin sıhhati imana bağlıdır. Binaenaleyh dinin amel kısmını inkâr ve küçümsemeden dolayı değil, belki sırf ihmal ve tembelliğinden ötürü terketmiş olan bir mümin dinden çıkmaz, kâfir olmaz. Fakat bunları küçümser ve inkâr ederse o zaman dinden çıkar. Bu izahattan da anlıyoruz ki: «Amel imandan cüz değildir» diyenlerin bundan maksatları, cüz'ün bulunmaması küll'ün bulunmamasını gerektirir, şekilde bir cüz'iyet isbatını reddetmektir. Çünkü bu şekilde bir cüz'iyet isbat edenlere göre Resulü Ekrem Efendimiz'in haber verdiği şeylerin hepsini tasdik ve ikrar etmiş olan bir müminin, hasbelbeşeriye, günah-ı kebairden birini irtikap etmesi, imandan çıkmasına sebep olur. Nasıl ki mu'tezile ile Havariç, ameli böyle telakki etmişler ve ameli terkeden veya ma'siyet irtikâp eden bir müminin dinden çıkıp cehennemde ebedi kalacağına zahip olmuşlardır. (Halbuki amelin, iman demek olmadığı evvelce verdiğimiz izahat ile anlaşılmıştı.) Bunların «İman ziyade ve noksan olmaz» demekten maksatları da, imanın aslı olup, bütün müminler arasında müşterek bulunan akit ve tasdiktir. «Amel, imandan cüz» diyen selef ile muhaddisînin de bundan maksatları, hiç şüphe yok ki cüz'ün bulunmaması, küll'ün bulunmamasını icap ettirir şeklinde bir cüz'iyet isbat etmek değildir. Öyle olsaydı Havariç'ten farkları olmamak lâzım gelirdi. İman ile imanı kâmili murad eden selef ve muaddisîn «amel imandan cüz» demişlerdir ki maksatları amel olmadıkça iman kemâlini bulmaz ve matlup şekilde inkişâf edip semere vermez demektir. Bunlara göre tasdik ve ameller, imanın eczay-ı şer'iyesindendir. Binaenaleyh bazı eczanın yok olmasiyle hepsinin yok olması yani iman-ı şer'înin cüz'ü olan amelin bulunmamasından, nefs-i iman ve tasdikin de bulunmaması lâzım gelmez. Fakat tasdik bulunmazsa iman da bulunmaz. Bu da insana göre baş, el ve ayak gibidir. İkincilere (Ebu Hanife ve ona tabi olanlara) göre şer'î amel-

lamasına vasıta olan kalbi, söylemesine vasıta olan dili) olurum. Öylesi benden bir şey isterse muhakkak veririm, Bana sığınırsa, onu hıfz ve himaye ederim.» (Buharî) Bu hadis-i şerif, amel ve ibadetlerle iman nurunun en yüksek bir inkişafa mazhar olacağını ve nihayet Allah'a yaklaşma, husule geleceğini çok beliğ bir surette ifade etmektedir.

ler, imanın cüz'ü olmayıp, ancak tasdik ve inkiyad-ı kalbîden ibaret bulunan imandan fışkıran fer'îler, dallar ve budaklardır. Her ikisi de bir yere varır. Nasıl ki ameli, imandan cüz sayan ve «İman ziyade ve noksan olur» diyen Şah Veliyyûllah Dehlevî de bunu pek güzel izah etmiştir. Şu halde amellerin imana nisbeti, cüz'ün küll'e nisbeti kabîlinden olmayıp, belki fer'in asla, yahut bedenin, ruh-u müdebbirine nisbeti kabilindendir. Şüphe yok ki bir ağacın dalları, budakları, meyveleri ve yaprağı o ağaç demek değildir. Lâkin gövdesiz dal ve budak olamayacağı gibi, dalsız budaksız, meyvesiz, yapraksız ağaçta yanmayı hak etmiş olan odun kütüğünden başka bir şey değildir. Ruhdan hali olan bir beden, nasıl bir işe yaramayan gölge ise, bedensiz olan ruh da kendisinden beklenen bazı işlerden âciz mücerret bir ruhtur. İşte bunlar böyle olduğu gibi imandan hâlî olan ibadet ve amel de şarîin nazarında aslâ şayan-ı kabul değildir. Amel ile beraber olmayan iman ise, ancak bir dereceye kadar muteberdir. Evet, iman, kökü yerde sabit fakat dalları ve yaprakları semalara yükselmeye namzet güzel bir ağaç gibidir. Aslı olan tasdik, kalbin derinliklerinde daima sabit kalmak lâzımdır. Lâkin bunun kalpte sabit kalması, orada hapsedilmesi manasına değil, belki orada kuvvetleşip o membadan fışkırması ve bütün beşeriyet muhitine amelî güzellikler saçması ve bu suretle tâ arşa kadar yükselmesi demektir. Bunun arş-ı ilâhiye yükselip de makbul ameller defterine yazılması ise, ancak güzel ibadetler ve güzel işlerle birlikte olması iledir.

اليه يصعد الكلم الطيب والعمل الصالح يرفعه .

= «Güzel kelimeler ona doğru yükselir. Onları da amel-i salih yükseltir» (Fatır : 10) âyet-i kerimesinden anlaşılıyor ki «Lâ ilâhe illallah» kelimei tayyibe'sinin medlülü olup, kalpte sabit olan imanı, kemâline eriştirip Allah'a yükselten ameli salihtir. İlâhî, ahlâkî ve beşerî bütün vazifelerini yapmak suretiyle Allah'a lâyık bir surette kulluğunu göstermektir. Binaenaleyh Allah'ın ve peygamberin emirlerine yapışmak ve yasak ettiklerinden sakınmak imanın aslına nazaran, suyun bir ağacı sulaması gibidir. Bir bahçıvan, zamanında su verilmesi icabeden ağacı veyahut diğer bir şeyi ihtiyacına göre suladığı zaman, ağacın büyümesi nasıl artar kuvvetleşir ve faydalı meyveler verir ve bunu yapmadığı zaman, nasıl zayıflar ve gittikçe kurumaya yüz tutar veya bakılmaya bakılmaya, nihayet nasıl kurursa, iman ve amel-i salih de böyledir. Kalbin derinliklerine iman ağacını dikmiş olan bir mümin, Şari'nin emirlerini vakti vaktinde yerine getirir ve yasak ettiklerinden sakınırsa imanın, kalbindeki

kökleri daha ziyade kuvvet bulur ve ondan fışkıran nur, vücudun her tarafını kaplayıp aydınlatır ve bu suretle daha ziyade semereler verir. Fakat Allah'ın emrettiklerini hiç yapmayan, yasak ettiklerinden sakınmayan bir mümin böyle devam ettikçe onun bu hali, kalpte parlamış olan imanın yavaş yavaş sönmesini ve nihayet haberi bile olmadan veyahut bilerekten kalpten büsbütün çıkıp, yerini başkasının işgal etmesini intac edebilir [1].

Görülüyor ki «İmanın hakikati kalben tasdikdir, amel imandan cüz değil, iman ziyade ve noksanı kabul etmez» diyen Ebû Hanîfe ve O'nun ashabı ile «İman; tasdık, ikrar ve amelin bir araya gelmesidir, amel îmandan cüzdür, îman ziyade ve noksanı kabul eder» diyen selef ve muhaddisîn arasındaki bu ihtilâf, esasa ait olmayıp, imanın tefsirine aittir. Aradaki niza ve ihtilâf sırf lafzî ve zahirîdir. Başka bir tabirle imanın tefsirine ait telâkki farkıdır.

BEŞİNCİ DERS

«İSLÂM»IN MANASI

19 — **İslâmın Şer'i ve Hakikî Manası :** Peygamberin haber verdiği ahkâm ve evamiri, vacibat-ı şer'iyeyi kabul ve iz'an, ona bütün varlığıyla teslim olmak, itaât etmek, boyun eğmek demektir ki kalben teslim ile beraber zâhiren de Allah'ın ve Resulünün emirlerine inkıyattır. Bu manaca her mümin müslim, her müslim de mümindir. Mümin ile müslim, ayrı ayrı hükümlere tabi değildir. İslâmsız iman, imansız İslâm olmaz. İman ruh, İslâm onun bedenidir.

20 — Tasdik ve inkâr bakımından insanlar evvelâ iki kısma ayrılır :

1—) İslâmın îtikat esaslarını tasdik ve kabul edenler,

2—) Bu esasları kabul etmeyenler.

Birinci kısım mümindir. İkinci kısım mümin değil, kâfirdir.

21 — Mümin de üç kısımdır :

1) İslâmın esaslarını kalbiyle tasdik ve kabul edip, dili ile de ikrar edenler. Bunlar hakikî mümin ve müslimdir. Hem Allah yanında, hem de insanlar yanında mümindir.

2) Allah'ın birliğini ve Muhammed (A.S.) ın Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olup, tebliğ eylediği şeylerin hak olduğunu tasdik

---

[1] İntac edebilir : Neticelendirebilir, doğurabilir. (Terc. Feyizli)

ettiği halde, dili ile ikrar ve itiraf etmemiş ve kimseye söylememiş olanlardır. Bu gibi adamlar, hakikatte (Allah yanında) mümin iseler de, insanlar nazarında mümin değillerdir. Çünkü kalbindeki tasdik ve imanını, ikrar ve şahadet gibi gözle görülen bir delil ile göstermedikçe bu adam, insanlar nazarında mümin sayılmaz ve insanlar ona mümin nazariyle bakmazlar.

3) Allah'ın birliğini ve Muhammed Aleyhisselâm'in peygamberliğini sade, dili ile ikrar edip de, kalbi ile tasdik ve iman etmemiş olanlar. Böyleleri, görünüşe hükmeden insanlar nazarında lûgat manasiyle mümin ve müslim sayılırlarsa da, hakikatte mümin ve müslim değildir. Bunlara münafık denir.

22 — Şu halde insanlar üç kısımdır :

Mümin, Kâfir, Münafık,

Münafık yalnız lûgat manasıyle İslâm'dır, şeriat bakımından İslâm değildir. Kur'an insanları bu suretle üç kısma ayırmıştır. İnsanlar bu üç kısmın birine dahildir.

İ Z A H

İman ile İslâm Arasındaki Nisbet :

«İman» bahsinde ikinci ve mühim bir mesele de «iman» mefhumu ile «İslâm» mefhumu arasındaki nisbetin neden ibaret olduğudur. «İman» ile «İslâm» aynı manaya mı gelir? Müslim ve İslâm demek «mümin» demek midir? Yoksa bunlar arasında bir fark var mıdır, varsa neden ibarettir? Bu bapta muhtelif mütalâalara tesadüf edilmektedir. Biz bunları birer birer gösterdikten sonra bir hülâsa yapacağız. Bunun için de her şeyden evvel İslâm'ın lûgat manasıyle şer'i örfteki kullanılışlarını, bir gözden geçirmek istiyoruz.

İslâm'ın Lûgat Manası :

İmanın lûgat manasiyle şer'i manaları yukarıda uzun uzadıya izah edilmişti. Şimdi İslâmın lûgat ve şer'î manalarını da izah ederek iman ile İslâm arasındaki nisbeti tayin edelim, İslâm kelimesi «silm» maddesindendir. İbn-i Düreyd'in Kitab-ı İştikakı, Cevherî'nin Sıhah'ı, Rağıb'ın Müfredatı, İbn-i Mansur'un Lisanu'l-arap adındaki Kitabı, Feyyumi'nin [1] El-Mısbahu'l Münîr'i, Fîrûz Abâdî'nin Kamusu'l-Muhit'i gibi meşhur ve muteber lûgat kitaplarına göre selâm ve silm lâfızları sert taş

[1] Ahmed bin Muhammed b. Ali (Öl. 477) (Keşfizzunun) (Terc. Feyizli)

demektir. Rehavet ve gevşeklikten salim olduğu için bu isim verilmiştir. Selem de; dikeni olan büyük ve kuvvetli bir ağacın adıdır. Meyvesi ile deri debağat olunur. Afetlerden salim olduğunu itikat ettiklerinden bu adı vermişlerdir. Demek ki bu maddenin aslında; kuvvetli olmak, rehavet ve gevşeklikten uzak bulunmak, her türlü afetlerden salim olmak manaları vardır. (s, l, m) maddesinin asıl manası bu olup bunlardan diğer bir takım manalar daha doğmuştur ki, bazıları şunlardır :

«Selim» barışmağa denir, sulh ve müsalemet manasınadır. İnkıyad (Boyun eğme) ve itaât etmek, imtisal eylemek, İslâm ve müslim olmaktır. «Selem» Allah Teâlâ'nın emirlerine ve hükmüne rıza ve boyun eğmek; Allah'ın hükmüne, kaza ve kaderine razı olup emrine boyun eğip, her ne zuhur ederse tam bir bağlılıkla kabul eylemektir.

Yine bu maddeden çıkmış olan «İstislâm» kelimesi de boyun eğme ve itaât etmek, hiç bir suretle şaşıp sapmayarak daima yolun ortasından gitmek manasında kullanılmaktadır.

Selm, Selem, Silm, Selâm, Selâmet maddelerinin bir manası da zahir ve batın her türlü ayıp ve şaibelerden salim, temiz ve halis demektir. Esma-i İlâhiyeden olan Selâm ile, tahiyye ve dua manasına olan selâm kelimelerini de lisancılar, hulus (halislik) âfât ve hoşa gitmeyen şeylerden selâmet manasına irca ediyorlar.

Hülâsa : Bu maddenin gerek aslında ve gerek o kökten çıkmış olan diğer feri'ler de maddi ve manevi her türlü lekeden temiz gevşeklikten ve eğrilip büğrülmekten salim olmak, sulh ve müsalemet, hakka taât ve boyun eğmek, halis ve salim olmak, doğrudan ayrılmamak manaları vardır. Aynı kökten gelen (İslâm) kelimesinde de bütün bu manaları mülâhaza etmek lâzımdır. Bu manaların bir çokları Kur'an'da da (lisandaki kullanışlarına göre) varid olmuştur. Bakara sûresinin 71. Şuara sûresinin 89. âyetlerinde : Hulus, zahiri ve batınî şaibelerden beri olmak manasınadır. Enfal sûresinin 61. Muhammed sûresinin 52. âyetlerinde sulh ve müsalemet manasına; Sâffât sûresinin 26. âyetinde : İnkıyad ve huzur manasına kullanılmıştır.

«İSLÂM»IN ŞER'Î MANASI VE İMAN İLE BİR MANAYA OLUP OLMADIĞI

Kur'an-ı Kerim'in bazı âyetlerinde İslâm kelimesi : Arab'ın kullanışlarına uygun olarak varid olduğu gibi yine aynı manalara muvafık, fakat ayrıca bir hususiyeti haiz bulunan diğer bir manada da varid olmuş ve İslâm kelimesinin, Kur'an'ın tahsis eylediği bu manada kullanılması şer'î

hakikat olmuştur. İşte İslâm'ın şer'î manasından bizim kasdettiğimiz de asıl budur. Gazâlî merhum İslâm kelimesinin, lûgatta ve şer'îdeki istimalleri ile iman ve İslâm mefhumları arasındaki nisbeti şu suretle beyan ediyor : Lûgatte iman tasdikten İslâm da teslim olmak, iz'an ve itaâtle inkıyad göstermekten ibarettir. Tasdikin mahalli kalp olup, lisan da onun tercümanıdır. Teslim ise kalp lisan ve azaların hepsine şamildir. Çünkü kalp ile olan her tasdik, aynı zamanda Allah'ın emirlerine ve iradelerine teslim olmak, isyan ve inkârı terketmektir. Lisan ile itiraf, aza ve cevarihle boyun eğme ve itaât de böyledir. Yani tasdik, teslim ve boyun eğme manasını ihtiva ettiği halde İslâm ve teslim mefhumunda, kalp ile tasdik manası yoktur. Bu sade dil veya diğer aza ve cevarihle de gösterilebilir. Binaenaleyh lûgat manasına göre İslâm mefhumu, daha umumi; iman da daha hususidir. İman, bu itibar ile İslâm'ın en şerefli eczasından ibarettir.

Şu halde her tasdik teslimdir. Yani tasdik etmek taât ve inkıyad ile teslim olmayı ve kabul etmeyi icabettirir. Fakat her teslim tasdik değildir. (Yani zahiren inkıyad ve teslimiyet, kalben de tasdik ve teslimiyeti gerektirmez.) Demek ki lûgat bakımından iman ile İslâm mefhumları farklı ve birbirlerinden ayrıdır, meşhur olan da budur. İşte «Her iman İslâmdır, fakat her İslâm iman değildir» diyenler İslâm'dan böyle mutlak inkıyad manasını murad etmişlerdir. Nasıl ki Zebidî merhum, İhya şerhinde şöyle diyor : «İmam Sûbkî'nin beyanı veçhile : İman ile İslâm arasında umum ve husus, mutlâk ile mugayeret olduğu meşhurdur. Binaenaleyh her iman, İslâm'dır. Lâkin her İslâm iman değildir. Kalbi ile iman etmiş ve Allah'a teslim olmuş olan zahiren de inkıyad ve itaât etmiş demektir. Fakat zahiren inkıyad ve itaâtten de kalben iman lâzım gelmez.» Bundan sonra Gazâlî merhum diyor ki : «Şeriatte iman ile islâm, bir manaya kullanıldıkları gibi muhtelif ve biri diğerinin yerine de kullanılmışlardır.»

فاخرجنا من كان فيها من المؤمنين فما وجدنا فيها غير بيت من المسلمين

«Orada olan müminleri çıkardık; fakat orada bir ev (halkın) dan başka müslümanda bulamadık» (Zariyet : 35, 36)

وقال موسى يا قوم ان كنتم امنتم بالله فعليه توكلوا ان كنتم مسلمين .

«Musa, ey kavmim; siz gerçekten Allah'a iman ettinizse ve O'nun birliğine ihlâs ile teslim olmuş müminlersiniz, artık Allah'a tevekkül edin» dedi. (Yunus : 84) âyetlerinde müteradif olarak varid olmuştur. Böyle İslâm ile imanın ittihadına delâlet eden yerlerde mefhumlarının ayrılmaması veya her iki lafzın müteradif olması, nazar-ı itibare alınmış olacağından o suretle anlamak lâzımdır. Bu gibi yerlerde iman ile İslâm, bir manaya

olup o da içi ve dışı ile teslim ve inkıyadden ibarettir. Bu ise İslâm'ın Şer'î manasıdır.

قالت الأعراب آمنا قل لم تؤمنوا ولكن قولوا أسلمنا ولما يدخل الإيمان في قلوبكم.

«Bedeviler; biz, gerçekten iman ettik, dediler. De ki : Siz (kalplerinizle) iman etmediniz. Ancak siz, müslüman olduk deyin. İman henüz kalplerinize girmemiştir» (Hucurat : 14) âyetinde kalplerinden iman ve tasdik nefyedildiği halde İslâm, yani lisan ve aza ile inkıyad isbat olunmuştur. Tahrim sûresinin 4. Ahzab'ın 34. Zuhrûf'un 68. âyetlerinde de İslâm, iman mukabili olarak varid olmuştur. Bunlarda İslâm ile iman arasında bir farklılık olduğu hissini verirse de hakikatte böyle değildir. Şeriat bazen İslâm kelimesini, lûgat manasına göre de kullanmıştır. Bu, şeriatte varid olmakla beraber, hakikati şer'iyye olmayıp lûgat manasınadır. Bunun içindir ki bazı âyet ve hadislerde İslâm ile iman, farklı ve yekdiğerinden ayrı gösterilmiştir. Binaenaleyh böyle ayrılığa delâlet edecek bir tarzda varid olunca bunun, asıl mefhumları itibariyle olduğuna hüküm etmek lâzımdır. Böyle olan yerde iman, İslâm'dan daha hususîdir. Çünkü bu âyetlerde İslâm; kalp, dil ve diğer a'za ile teslim olmak ve inkıyad göstermekten daha umumî bir manada kullanılmıştır. Bu ise İslâm'ın asıl lûgat manasıdır. Görülüyor ki: Gazâlî merhum, iman ile İslâm arasında dört nisbetten umum ve husus yönünden başkasını, muhtelif itibarlarla tecviz etmektedir. İman ile İslâm'ı tarif ve talim eden Cibril hadisinde de : İslâm Kavl ve amel ile olan beş haslet diye tabir olunmuştur. İman da kalben tasdikten ibaret gösterilmiştir. Şu hadisi şeriflerde ise İslâm ile iman mûtedahil, olarak varid olmuştur: «Amr bin Utbe (R.A.) den : Bir adam : «Ya Resulullah, İslâm nedir?» dedi. Efendimiz şöyle buyurdu: «Kalbini Allah Teâlâya teslim etmen ve müslümanların senin dilinden ve elinden salim olmasıdır» adam : «İslâm'ın hangisi afdaldir, deyince imandır, cevabını verdi.» «İman nedir?» sorusunu da «Allah'a meleklerine ve kitaplarına.. İman etmendir? diye cevaplandırdı» [1]. İşte bunlarda ihtilâf, biri diğerinin yerine kullanıldığına delildir. Lûgatteki istimallerin en muvafıkı biri diğerinin yerine kullanılmak üzere varid olmasıdır. Çünkü iman, amellerden en afdal bir ameldir. İslâm ise ya lisan ile veyahut a'za ve cevarihle Allah'ın emirlerine teslimiyet ve boyun eğmektir. Bunun efdalı de kalp ile olandır ki, iman namı verilen tasdikten ibarettir.

Bedreddin Aynî, Buharî şerhinde şöyle diyor : «İslâm'ın lûgat manası inkıyad ve itaâttir. Şeriat örfünde Allah'ın birliğini ve Muhammed Aleyhisselâm'ın Allah'ın kulu ve resulü olduğunu dil ile söylemek ve Hz. Muhammed (S.A.V.)'ın haber verdiği şeylerden vacip olanları yapmak, ha-

---

[1] İmam Ahmed ile Taberanî rivayet etmişlerdir. Ravileri mevsuktur. (Terc. Feyizli)

ram olanlardan sakınmak suretiyle Allah ve resulunu kabul ve onlara itaât etmek emirlerine teslim olmak, boyun eğmek demektir.» Nasıl «İslâm, Allah'a ibadet edip ona hiç bir şeyi ortak koşmamak namaz kılmak, farz olan zekâtı vermek Ramazan orucunu tutmak ve beyti tavaf etmektir [1]. «İslâm : Allah'dan başka ilâh olmadığına Muhammed (S.A.V.) ın Allah'ın Resulü olduğuna şahadet etmen, namaz kılıp zekât vermen ve gücün yeterse hacca gitmendir» [2]. hadisi şeriflerinde bu suretle tarif edilmiştir.

İslâm, Muhammed Aleyhisselâm'ın Allah'dan tebliğ eylediği din ve şeriate de itlak olunur : «İslâm dini» gibi.

«Allah indinde gerçek din İslâm'dır», âyet-i kerimesinde ve «Allah'ı Rab, İslâm'ı din ve Hz. Muhammed'i peygamber olarak tanıyanlar imanın tadını tadmışlardır,» [3] hadis-i şerifinde bu manayadır.

Fahreddin Razî, tefsirinde İslâm'ın lûgat manasını söyledikten sonra şöyle diyor : «Şer'î örfte İslâm ile iman bir manayadır. İman tasdikten ibaret olduğu gibi İslâm da imandan ibarettir.»

ان الدين عند الله الاسلام .
ومن يبتغ غير الاسلام دينا فلن يقبل منه .

«Allah katında gerçek din İslâm'dır,» «İslâm'dan başka din arayanın (çabası) makbul değildir,» âyetleri buna delildir.

Ragıp, Müfredat'ında şöyle diyor : İslâm, şer'î'de iki kısımdır : Birisi imanın durumundadır ki bu, lisan ile ikrar ve itiraftır. Beraberinde ister itikat bulunsun, isterse bulunmasın. Buna ahkâm-ı dünyeviye terettüp eder. «Bedevîler : Biz gerçekten iman ettik dediler. De ki : Siz kalp-

---

[1] Buharî, Ahmed ve İbn-i Maceh, (Terc. Feyizli)

الاسلام ان تعبد الله ولا تشرك به شيئا وتقيم الصلاة وتؤدى الزكاة المفروضة
وتصوم رمضان وتحج البيت .

[2] Müslim, Ebu Davud, Tirmizî ve Neseî (Terc. Feyizli)

الاسلام ان تشهد ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله وتقيم الصلاة وتؤتوا
الزكاة وتصوم رمضان وتحج البيت ان استطعت اليه سبيلا .

[3] Ahmed, Müslim, Tirmizî. (Terc. Feyizli)

ذاق طعم الايمان من رضى بالله ربا وبالاسلام دينا وبمحمد رسولا .

lerinizle iman etmediniz. Ancak biz müslüman olduk, deyiniz.» âyetinde bu mana kasdolunmuştur. Birisi de imanın fevkindedir ki bunda lisanen itiraf ile beraber hem kalben itikat, hem de Allah Teâlâ'ya bütün kaza ve kaderinde teslimiyet vardır. İbrahim (A.S.) hakkında :

اذ قال له ربه اسلم قال اسلمت لرب العالمين .

Rabbı ona : «Benim emrime teslim ol.» buyurduğu zaman, «Kendimi alemlerin Rabbine teslim ettim» buyurması bu manayadır. «Allah indinde gerçek din İslâm'dır...»

«Beni müslüman olarak öldür.» nazm-ı celilindeki İslâm ve müslim de bu manayadır. (Bu ihtimallerin birincisi, lûgatte muvafık olarak varid olmuştur. Bu mana İslâm'ın şer'î hakikatı değildir. İslâm'ın şer'î hakikatı yalnız ikinci manadır.)

Buharî'nin kıymetli şarihi Bedreddin Aynî merhum, iman ile İslâm arasındaki nisbeti uzun uzadıya tetkik ve izah ettikten sonra bahse şu suretle nihayet veriyor : «İman ile İslâm'ın vahdetini isbat etmekte güçlük ve zorluk vardır. Filhakika «Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, o istediği din asla kendisinden kabul olunmaz,» âyet-i kerimesi bunlar arasında mana birliği olduğunu gösterir. Çünkü iman, İslâm'ın gayrı olsaydı katiyen kabul olunmazdı. Şu halde aynı olduğu taayyün ediyor. İman dinden ibarettir, din de İslâm'dan başka değildir. «Allah indinde gerçek din İslâm'dır.» Âyet-i kerimesiyle de iman, İslâm'dan ibarettir.»

Diğer taraftan iman ile İslâm'ı tefsir eden cibril hadisi, bunların arasında değişiklik olduğuna delâlet etmektedir. (Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, müslüman erkeklerle müslüman kadınlar...) Âyet'i de aralarında değişiklik olduğunu isbat eder.

Hafız İbn-i Recep diyor ki : «İman ile İslâm'dan her birerleri ayrı ayrı zikir olunduklarında aralarında fark yoktur. Fakat bu iki kelime bir arada kullanılınca aralarında fark olur.»

Filhakika iman, kalbin tasdiki, kalbin marifet ve ikrarıdır. İslâm ise Allah'a teslimiyet, ona inkıyad ve huzu'dur. Bu ise amel ile olur. Ancak bunlardan hangisi yalnız olarak zikredilse, manası diğerinin manasını içine alır ve diğerinin, yalnız olarak, delâlet eylediği manaya delâlet eder.

Binaenaleyh iman, yalnız zikir edildiği zaman bâtını ve Zâhiri (içi ve dışı) ile inkıyad ve teslimiyeti ifade eder. Ayrıca (İslâm) kelimesi, zikir olunduğunda da bu mana murad olunur. Fakat iman ile İslâm bir arada zikir oldukları zaman imandan murad kalbin tasdiki, İslâm'dan murad

da dil ile ikrar ve şer'î vacipleri îfa demektir. Yukarıdaki hadislerde bu cihet sarihtir. Ancak şahadet ve şer'î vacipleri ifa etmek iki suretle olur: Bunların biri kalbin derinliklerinde bulunan tasdik ve tevhide tam bir tercüman olmaları, diğeri de sırf bir gösterişten ibaret olmalarıdır. Birinciye İslâm denilmesi şer'î ve hakikîdir. İkinciye İslâm denilmesi ise yalnız lûgat itibariyledir.

Hülâsa : Bu mütalâalardan ve bunların delillerini tahlil etmekten elde ettiğimiz netice şudur: Asıl lûgat bakımından iman ile İslâm arasında fark vardır. Bunların her ikisinin ayrı ayrı lûgat hakikatleri olduğu gibi şer'î hakikatleri de vardır. İmanın lûgat manası, ancak kalp ile tasdik ve teslimiyet demektir. İslâm'ın lûgat manası ise mutlak boyun eğme, tâbî olma ve teslimiyet demektir. Bu ise kalp ile olabileceği gibi söz ile veyahut bütün vücudu ile, işi ile de olur. Teslimiyeti boyun eğme ve tâbî olmayı bunlardan birisi ile (Sözü veya işi ile) gösterene de zahir ve lûgat manasiyle İslâm denilir. Bu itibar ile iman, İslâm arasında umum ve hususu mutlak vardır. İman daha hususi, İslâm daha umumîdir. Her tasdik, teslimiyet ve inkıyad demektir. Tasdikin bulunduğu yerde teslimiyet de vardır. Fakat her teslimiyet ve inkıyad, tasdik değildir. Sözü ile veyahut işi ile teslimiyet gösterdiği halde kalbiyle teslim olmamış ve kabul etmemiş olabilir. İşte iman ile İslâm bu noktadan bir değildir.

Şeriat bakımından : İslâm ile iman birdir. Aralarında fark yoktur. Çünkü tam ve kâmil iman; peygamberin haber verdiklerini tasdik ve kabul etmek ve bütün külliyeti ile (yani) kalbi, sözü, işi ile onun hak olduğunu itiraftır. Bunu yapana kâmil mümin denir. İslâm da, peygamberin haber verdiği hüküm ve emirleri kabul ve iz'an ve ona bütün varlığı ile teslim olmak, itaât etmek demektir ki kalben teslim ile beraber, teslim ve tasdik eylediğini, lisan ile de terceme ve ikrar ederek zahiren de ilâhi emirlere boyun eğme ve itaâte sarılmaktır. Bu ise tasdikin hakikatinden başka bir şey değildir. İşte iman ile İslâm'ın bir olmasının manası budur. Bu takdirde İslâm ile iman kelimeleri müteradif olmuş olur. Nasıl ki şimdi gösterdiğimiz âyet ve hadislerde İslâm'ın bu manasına ve her ikisi arasındaki birliğe işaret olunmuştur. Bu manaca, yani şer'i manasına göre, iman mefhumunda muteber olan şeylerin hepsini tasdik eden bir mümin, tam bir müslümandır. İslâm mefhumunda muteber olan şeyleri yapan bir müslim de tam bir mümindir. Her mümin müslim her müslim de mümindir. Mümin ile müslim ayrı ayrı hükümlere tabi değildir. Şerh-i Makasıd'da beyan olunduğuna göre Cumhurun mezhebi de budur. Ehli sünnet ve'l-cemaate göre mümin ile müslim birdir. Bunun içindir ki Nebiyy-i Ekrem Sallallahû Aleyhi ve Sellem zamanında insanlar, «mümin» «kâfir» «münafık» olmak üzere üç kısımdı ve bunların haricinde dördüncü bir kısım yoktu. Binaenaleyh iman-ı kâmil İslâm'dan, İslâm-ı

kâmil de imandan ayrılamaz. A'za ve cevarihle göstermiş olduğu teslimiyet, boyun eğme, kalben itaâtteki iman ve tasdikin gerektirdiği şeyler kendisinde olmayan kimselere, şer'î manasıyle İslâm ve müslüman denilemez. Öylelerine ancak lûgat manasıyle İslâm ve müslüman denilir.

Şu halde iman, (kalben tasdik) ile; İslâm, (a'za ve cevarihle) inkıyad ve (itaât) ruh ile beden gibidir. İman ruh, İslâm onun bedenidir. Yahut iman hakikat, İslâm onun suretidir. Şöyle de diyebiliriz. İman asıl ve köktür, İslâm ise onun dalları ve budaklarıdır. Ruhsuz beden, bedensiz ruh olmadığı gibi, iman olmadıkça İslâm, İslâm olmadıkça da iman bulunamaz. İmam A'zam Ebu Hanîfe Hazretleri bunu «el Alimu ve'l-Müteallim» de şöyle ifade etmiştir «İman; tasdik, yakîn, marifet, ikrar ve İslâm dedim (bunu) izah etmeliyim : Bunlar muhtelif isimlerdir ve hepsinin manası yalnız imandır. Şu suretle ki : Allah Teâlâ Rabbimdir diye tasdik eder. Allah Teâlâ Rabbimdir diye yakînen bilir. Allah Teâlâ Rabbimdir diyebilir, tanır ve Allah Teâlâ Rabbimdir diye kalbiyle ve lisaniyle teslimiyet arzeder. Hepsinin de manası birdir...» Fıkh-ı Ekber'de de şu suretle hülâsa edilmiştir : «İman; ikrar ve tasdiktir, İslâm da Allah'ın emirlerine, Allah'ın hükümlerine teslim ve inkıyaddır. Binaenaleyh lûgat bakımından iman ile İslâm arasında fark vardır. Lâkin şeriat bakımından İslâmsız iman, imansız İslâm olmaz. Bu ikisi bir şeyin zahiri ile batını, (sırtı ile karnı) yüzü ile astarı gibidir. Din ise; iman, İslâm ve şeriatin hepsine birden vaki olan isimdir...»

İşte bu meselenin de özü budur.

ALTINCI DERS

«İMAN» VE «İSLÂM»IN ŞER'Î HÜKÜMLERİ

23 — «İman» ve «İslâm» üzerine terettüp eden şer'î hüküm ikidir :

1) Dünyaya ait hüküm

2) Ahirete ait hüküm

24 — **Dünyaya Ait Hüküm :** Mümin olduğunu söyleyen bir adam hakkında, İslâmî hükümlerin icra olunmasıdır. Bunun için yalnız ikrar kâfidir. Binaenaleyh, Allah'a ve peygamberimize iman ettiğini dili ile ikrar eden bir kimse «İslâm» sayılır ve kendisine dünyada İslâm muamelesi yapılır. Böyle bir adam, imam olursa arkasında namaz kılınır, öldüğü vakit yıkanır, cenaze namazı kılınır, İslâm kabristanına gömülür, müslümanlara varis olur.

Hülâsa : İslâm olarak kabul edilir. Çünkü dünyevi hükümler, yalnız zâhire ve görünüşe göredir. Cemaatle namaz kılmak da dil ile ikrar makamındadır.

25 — **Ahirete Ait Hüküm** : Cennete girmek ve ebedî saadete kavuşmaktır. Bunun tahakkuk etmesi için yalnız ikrar kâfi olmayıp iman ve tasdik lâzımdır. Binaenaleyh, kalbiyle Allah'ın birliğini ve diğer kemâl sıfatlarını, Peygamber Efendimizi ve Allah'dan getirip tebliğ eylediği şeylerin hak olduğunu tasdik etmiş olan bir kimsenin bunu dili ile ikrar etmemiş bile olsa ahirette son yeri muhakkak cennettir. Çünkü böyle olan bir adam, Allah yanında mümindir. Şu kadar ki daima görünüşe göre hüküm veren insanlar yanında bunun hali, belli olmayacağından hakkında dünyevî hükümler icra olunamaz. Tasdik ile ikrarın her ikisi de bulunursa hem Allah yanında, hem de insanlar nazarında mümin sayılır.

İ Z A H

İMAN İLE İSLÂM'IN ŞER'Î HÜKÜMLERİ :

İman bahsinde en mühim meselelerden biri de, bunların üzerine terettüp edecek şer'î hükümdür. Yukarıda işaret ettiğimiz veçhile İslâm ve imanın hakikatindeki ihtilâfların semeresi bunda zahir olacaktır. Buraya kadar vermiş olduğumuz izahat ile kimlere sadece mümin, kimlere yalnız İslâm ve kimlere hem mümin hem de İslâm denileceği anlaşıldı. Şimdi bunlar üzerine ne gibi hüküm terettüp edeceğini de izah edelim ki asıl maksat da budur.

İman ile İslâm üzerine terettüp eden şer'î hüküm ikidir :

1) Dünyaya ait hüküm,

2) Ahirete taallük eden hüküm,

Dünyaya ait olan hüküm, İslâm-i hükümlerin icra olunması ve kendisine İslâm muamelesi yapılmasıdır. Bunun için yalnız ikrar kâfidir. İslâm dinini kabul ettiğini söyleyen bir adama, İslâm ve müslüman denir. İslâm'ın alâmetlerinden olan cemaatle namaz kılmak da ikrar yerine geçer. **Bunlardan biri bulunduktan sonra şer'an İslâm sayılır ve O'nun üzerine İslâm** ahkâmı icra olunur. İmam olursa arkasında namaz kılınır, öldüğü vakit yıkanır, cenaze namazı kılınır, İslâm kabristanına gömülür. Hülâsa, İslâm olarak kabul edilir. Ve öyle muamele yapılır. Ahirete ait olan hükümde yalnız ikrar kâfi olmayıp tasdik lâzımdır. Fakat kalbinde tasdik ve imanı olan diğer tabirle Allah yanında mümin sayılan bir adamın, beşeriyet muktezası yaptığı günahlar Allah'ın affına uğrayarak, ahirette cehenneme girse

bile, er - geç o iman sebebiyle oradan çıkması ve orada ebedi kalmaması iman üzerine terettüp eden hüküm ve semeredir. «Kalbinde zerre kadar iman olan cehennemden çıkar» [1]. «Kalbinde bir arpa ağırlığınca hayır (yani iman) olduğu halde (lâ ilâhe illallah) diyen cehennemden çıkar. Kalbinde buğday tanesi ağırlığınca hayır (yani iman) olduğu halde (lâ ilâhe illâllah) diyen de cehennemden çıkar. Kalbinde zerre kadar hayır (yani iman) olup da (lâ ilâhe illâllah) diyen cehennemden çıkar [2].» mealindeki hadis-i şeriflerden anlaşılıyor ki : Kalbinde zerre kadar iman bulunan bir kimse, cehennemde kalmayarak cennete girecektir. Çünkü böyle olan bir adam, nazar-ı ilâhide mümindir. Şimdi cennete girmeye sebep olduğu beyan olunan bu iman, neden ibarettir?

Yukarıda söylediğimiz gibi bunda da bazı nokta-i nazar farklarına tesadüf ediyoruz.

«İman, Hz. Muhamed (A.S.) ın tebliğ eylediği bizzarure malûm olan şeyleri kalbin tasdik ve kabul etmesinden ibaret bir kalbî fiildir. İkrar imanın rüknü olmayıp, dünyevi ahkâmın icrası için şarttır diyen» muhakkiklere göre cennete girmeye sebep olan iman, mücerred bir akid ve tasdiktir. Binaenaleyh kalbi ile bunları tasdik ve kabul etmiş olan kimse mümindir. Böyle olan bir mümin cehennemde kalmayarak cennete girecektir. Bizce muhtar olan mezhep de, yukarıda görüldüğü üzere budur.

«İman; ikrar ile beraber tasdiktir. Yani ikrar da tasdik gibi imanın rüknüdür,» diyenlere göre cennete girebilmek için sadece tasdik kâfi olmayıp her ikisinin bulunması lâzımdır. Ömründe bir kerre olsun ikrar etmeden ölmüş olanlar, Allah yanında mümin değildir. Bu kulun iltifata şayan olmadığını, Gazâlî merhumdan naklen yukarıda söylemiştik. Aynî'nin ve diğer

---

[1]

يخرج من النار في قلبه مثقال ذرة من الايمان

Bu hadisi, Tirmizî Ebu Said'den rivayet etmiştir. (Terc. Feyizli)

[2]

عن انس رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: يخرج من النار من قال
لا اله الا الله وفي قلبه وزن شعيرة من خير. ويخرج من النار من قال لا اله الا الله
وفي قلبه وزن برة من خير. ويخرج من النار من قال لا اله الا الله وفي قلبه وزن
ذرة من خير.

Buharî, Müslim, Ahmed, Tirmizî ve Nesaî Enes'den rivayet etmişlerdir. Lâfız Buhariye aittir. (Tecrid-i Sarih, hadis : 41). (Tahkîk : Feyizli)

muhakkiklerin mütalâaları da bu yolda idi. Aliyyül-Karî'nin Mişkât şerhindeki tevcihine göre de Allah yanında mümin olmamaları, talep vukuunda ikrar etmemesiyle şart kılınmıştır.

«İman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelin mecmuudur. Ve bunun her üçü de rükündur. Biri bulunmazsa iman tahakkuk etmez» diyenlere göre, kendisinde bunun üçü birden bulunmayanlar mümin değildir.

Binaenaleyh bunlar cennete giremezler. Şu halde burada altı mertebe mülahaza edebiliriz :

1 — İnanmakta esas olanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar edip bununla beraber Allah'ın emirlerini yapan ve nehiylerinden sakınan bütün külliyeti ile Allah'ın ahkâm ve emirlerine teslim olanlar, bunlar hakikaten mümin ve müslimdir. Hem insanlar nazarında, hem de Allah yanında mümindirler. Binaenaleyh bunların ahirette Allah'ın lütuflarına mazhar ve cennetlik olacaklarında hiç ihtilâf yoktur. Çünkü hangi manaya alınırsa alınsın bunlarda iman vardır.

2 — Peygamberin tebliğ eylediği şeylerin hak olduğunu kalbiyle tasdik dili ile ikrar ve memur oldukları amel kısmından bazılarını da yaptığı halde, insanlık iktizası büyük günahlardan birini veya birkaçını da irtikâp etmiş olanlar, «amel imanın tamamının değil kemâlinin şartı diyen» selef ile ehli sünnet ve'l-cemaate göre bunlar da mümindir. Şu kadar ki imanları kemâlini bulmamıştır. Bu gibilere tam ve olgun mümin denilemiyeceği gibi, mümin değildir de denilemez. Bunlar da şayet ilâhi affa uğramayıp günahlarının cezası olarak, ahirette cehenneme girseler bile, orada ebedi kalmayarak yine cennete gireceklerdir. Çünkü mümindirler [1].

---

[1] «Amel imandan rükün olarak cüzüdür» diyen mutezile ve havariç fırkalarına göre bu gibiler büyük günahları irtikab etmekle imandan çıkmıştır. Mu'tezile'ye göre bunlar kâfir de değillerdir, belki fasıktırlar. **Yani İslâm ile küfür arasında bir menzile vardır. Bununla beraber bunlar ebediyyen cehennemliktir. Havariç'e göre bu gibiler** imandan çıkmış ve kâfir olmuş, küfre girmiştir. Binaenaleyh ebediyyen cehennemliktir. **Mu'tezile ile Havariç'in bu fikirlerine İbn-i Teymiye'nin de beyanı veçhile ehl-i sün**netten kimse muvafakat etmemiştir. Çünkü kalbinde zerre kadar imanı olan bir ferdin; cennete gireceğinden sahabenin, tâbiînin ve diğer eimme-i müslîminin ittifakı vardır. **Binaenaleyh beşeriyet icabı büyük bir günah işlemiş olan müminin imandan çıkacağına** ve ebediyen cehennemlik olacağına dair Mutezile ile Havariç'in sözleri bid'attır. **Bunlar bu noktada müslümanlığı çok kısa bir gözlükle mütalâa etmişler ve ondaki kolaylık** ve genişliği anlayamamışlardır. Kalbinde zerre kadar imanı olan bir mümini, günah-ı kebâir, imandan çıkarmaz. Belki imanın kemâline tesir eder Günah-ı Kebâiri irtikap **etmesinden dolayı bir müslimi tekfir etmek; sahabe, tabiîn ve selef imamlarına muhalif olan çirkin bir şeydir. Hak olan, bunlar da mümindir. Fakat imanları kuvvetli kâmil ve olgun değildir. Bu gibiler imanlarından dolayı mümin, işledikleri büyük günahlardan dolayı da fâsıktır. İşte ehl-i sünnet mezhebi budur. Müslümanlık da bundan ibarettir.**

3 — İnanılması esas olan maddeleri kalp ile tasdik ve lisanı ile ikrar edip amel ve taâtında farz olduğunu kabul ettiği halde amel ve taâtı olmayanlar, yani amelî tatbikatı büsbütün ihmal edenlerdir. Bu gibiler hakkında ahirette taalluk eden hükm-i şer'îde ihtilâf vardır. Ebu Talib Mekkî de «âzâ ve cevarihle amel, imandan cüzdür; amel bulunmadıkça iman tam değildir,» demiş ve bunu isbat için kitap ve sünnetten birçok deliller getirmiş ise de, onlar bizzat kendi aleyhindedir. Çünkü «iman edip salih ameller işleyenler» gibi bu bapda delil olmak üzere sevkettiğimiz âyetler; amelin, imandan başka bir iş olup, nefs-i imandan olmadığına delildir. Hele onun icma olduğunu iddia etmesi çok gariptir. Çünkü o, bir taraftan buna dair icma iddia eder ve «inanılması esas olanların hepsine kalbiyle iman eden bir kul, amel kısmına ait olan şeyleri yapmazsa, ona mümin denmez» derken diğer taraftan da «hiç bir fert, ikrar ettiğini inkâr (etmesin) den başkasıyla tekfir edilemez» hadisini nakleder ve «büyük günahları işlemek sebebiyle müminin, ebedî cehennemlik olduğunu söyleyen Mu'tezile'yi reddeder. Halbuki amel olmadıkça iman tamam olmaz demek de aşağı yukarı Mu'tezile mezhebini kabul etmek ve onlar gibi itikat etmekten başka bir şey değildir.

Bu fikirde olanlara sorarız : Kalbiyle tasdik ve dili ile şahadet edip de şer'î amelleri yapmaksızın hemen ölmüş olan bir kimse hakkında hükm-ü uhrevî nedir? Bu adam cennetlik mi yoksa değil mi? Buna «evet cennetliktir» demesi lâzımdır. Çünkü bunda iman denilen şey bulunmuştur. Fakat aşikârdır ki : Bunda iman bulunduğu halde, amel bulunmamıştır. Eğer bu adam sağ kalıp da namaz vakti girmiş ve onu kılmamış ve kılmadan ölmüş, yahut zina gibi bir büyük günahı işledikten sonra ölmüş ise bu adamlardan birincisi, ameli terkettiğinden, ikincisi de büyük günahı işlemekten dolayı Nar'da ebedî kalıcımıdırlar? Eğer «evet» diyecek olursa Mu'tezile'nin muradı da budur. «Ebedi kalıcı değildir» diyecek olursa : Amelin; imandan rükün, vücudunda ve onunla cenneti haketmede şart olmadığını tasrih etmektir. Eğer «maksadımız, uzun müddet yaşadığı halde namaz kılmamış ve şer'i amellerden birini de yapmamış olanlardır» derse o zaman da şu sual varid olur : Uzunluk ile tavsif ettiğimiz o müddet miktarı nedir? Terkinden dolayı, iman bâtıl olan taâtın adedi; kezalik işlemesi ile, iman bâtıl olan büyük günahın adedi nedir? Bunu takdir ile tahakküm asla mümkün değildir. Alelıtlak böyle bir şeye de kimse zahip olmamıştır.

Binaenaleyh muhtar olan, bu gibiler de hem Allah yanında, hem insanlar nazarında mümindir. Çünkü amel bizzat imandan ne rükündür, ne imanın bulunmasında ve ne de onunla cennete müstehak olmasında şarttır. Amelin imandan cüz ve rükün olmadığı yukarıda uzun uzadıya izah edilmiştir.

4 — Allah ve Peygamberi kalbi ile kabul ve tasdik ettiği halde, lisan ile ikrar ve şahadetten, yahut şer'in vacip kıldığı şeyleri yapmadan evvel ölüverenler, ölmezden evvel ikrarda veyahut ibâdet ve taâtta bulunmamış olanlardır.

Şimdi bu gibiler hakkındaki şer'î hüküm nedir? Bunlar mümin olarak mı ölmüştür? Yoksa mümin olmadan mı ölmüştür? Bunlara «iman ile ölmüşlerdir, binaenaleyh nihayet cennetliktir» diyebilecek miyiz? «Lisan ile ikrar, imanın rüknü ve cüzü olmayıp yalnız dünyevî ahkâmın tatbik ve icrası için şarttır» diyenlere göre bu gibiler de mümin olarak ölmüştür.

İkrar, sadece dünyevî hükümlerin icrası için şart olmayıp, belki imanın tamamının rüknü ve şartı olduğunu söyleyenlere göre bu adam, mümin olmayarak ölmüştür. Mamafih böyle demek fâsittir ve itlakı üzere, iltifata şayan olmayan bir şeydir [1]. Çünkü sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz : «Allah'tan başka ilâh olmadığını bilerek ve tasdik ederek ölen muhakkak cennete girmeyi hak etmiştir» [2].

«Kalbinde zerre miktarı iman olan cehennemden çıkar buyurmuşlardır» [3].

Buradaki imandan murad, peygamber (S.A.V.) in haber verdiklerini tasdik etmektir. Madem ki bu böyledir: Kalbi iman ve tasdik ile dolu olan böyle bir adamın o imanını izhar etmediğinden dolayı mümin olamayarak öldüğüne ve bundan ötürü ebediyen cehennemde kalacağına kail bulunmak nasıl olur? Şer'î imanın neden ibaret olduğunu bildiren hadis-i şerifde de [4] mümin olmak için «Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini, ahiret gününü, kaza ve kaderi tasdik etmekten başka bir şart kılınmamıştır. Şu halde Hz. Muhammed (A.S.) ın Allah tarafından getirdiği ahkâm ve şeriati tasdik etmiş olanlar, bu tasdiklerini sözleri ve işleri ile izhar etmeden ölseler bile, yine uhrevî ahkâm bakımından

---

[1] Bunun tevcihi yukarıda geçti.

[2] Müslim ve Ahmed, Hz. Osman'dan rivayet etmişlerdir. Hadis şudur :

من مات وهو يعلم ان لا اله الا الله دخل الجنة .

[3]

يخرج من النار من كان في قلبه مثقال ذرة من الايمان

[4]

الايمان ان تؤمن بالله ....

mümin olmaları ile hüküm olunur. Bu gibiler isyanları yüzünden cehenneme girseler de Cenab-ı Hak'kın mağfireti, Hz. Peygamber'in şefaati ile cehennemden çıkarılarak cennete konulacakları, hadis-i şeriften anlaşılıyor. Hadis-i şerifde «Allah'dan başka hak bir ilâh olmadığını bilerek...» buyurulması Allah yanında mümin olmak için mücerret ikrarın kâfi olduğunu iddia eden Gulat-ı Mürcie'nin aleyhine bir delildir.

من شهد ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله حرم الله عليه النار.

«Her kim Allah'dan başka bir ilâh olmadığına ve Muhammed (A.S.)'ın Allah'ın resulü olduğuna şahadet ederse, Allah cehennemi ona haram eder.»

من كان اخر كلامه لا اله الا الله دخل الجنة.

«Her kimin son sözü (lâ ilâhe ilâllah) olursa cennete girer,» hadis-i şerifleri de kalbinde iman olmakla mukayyeddir. Esasen şahadet kelimesi de buna dellâet eder.

5 — Kalbi ile tasdik ve teslimden sonra dili ile ikrar ve şahadet için ömrü müsait olduğu ve bunun vacip olduğunu da bildiği halde tasdik ettiklerini ne ikrar, ne de inkâr etmemiş olanlar, yani kalbindeki imanı dili ile de gerek ilân suretiyle ve gerek kendi kendine söylememiş ve böylece ölmüş olanlardır.

İmam Gazâlî merhum diyor ki : «Bu gibilerin kalben tasdiklerini izhar etmeyip, bundan imtina etmeleri yani Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed (A.S.)'ın Allah'ın peygamberi ve onun şeriati hak olduğunu dilleri ile de söylememiş olmaları, ihtimal ki, beş vakit namazın farz olduğunu bilen ve (itikat eden) müslümanın namaz vakti girdikten sonra bile bile namazı kılmaması gibidir [1].

Bu gibiler nasıl mümin olup da ebedî cehennemlik değillerse ötekiler de böyledir. Bunda ikrarın bulunmaması bir özürden dolayı değilse de inkârından dolayı da olmayıp ihmalinden ötürüdür. Bunlarda iman mevcuttur [2]. Çünkü iman, Nebîy (S.A.S.) ın getirdiği mücerred ve halis

---

[1] Aliyyü'l-Kârî Mişkat şerhinde Gazâlî'nin bu fikrini, zahirine nazaran, icmaa muhalif görerek : Bunun ancak, talep vaki olmamakla kayıtlı olma manasına geldiğini söylüyor. Demek istiyor ki; Gazâlî'nin «dil ile ikrardan imtina etmek, namaz kılmamak gibidir» demesinden maksadı, iman ve ikrar etmesi kendisinden talep edilmeyen bir kimsenin kendiliğinden ikrarda bulunmamış olması demektir. İman ve ikrar etmesi kendisinden istenildiği halde bundan çekinen bu hükümden hariçtir. Çünkü hak olan ikrar, talep zamanında rükündür. Talep vuku bulmadıkça ahkâmın icrası için şart olup, rükün değildir. Mamafih Gazâlî'nin dediği hakikate uygundur.

[2] فمن صدق بقلبه ولم يقر بلسانه لا لعذر منعه ولا لإباء بل اتفق له ذلك فهو مؤمن عندالله، غير مؤمن فى احكام الشرع الدنيوية.

Her kim kalbi ile tasdik eder de bir özürden dolayı veya inattan dolayı olmıyarak (öyle

tasdikten ibaret olup, lisan onun tercümanı (ve vazifelerinden bir farz) gibidir. Binaenaleyh dil ile söylemeden evvel iman tamamiyle mevcut olmalı ki lisan onu terceme edebilsin.

Demek ki tasdik etmiş olan bir kimsede; ikrardan evvel iman tamamen mevcuttur ve böyle olmak daha zahirdir. Çünkü (bu gibi şeylerde) elfazın icabına uymaktan başka istinad edilecek bir şey yoktur. Lisanın vaz'ı bize gösterir ki iman, kalben tasdikten ibarettir. Aleyhisselâtü vesselâm Efendimiz «kalbinde zerre kadar imanı olan, cehennemde kalmaz» buyurmuştur. Dili ile söylemek vacip ise de, vacip olan nutuk (söz) dan sûkût etmek ile iman yok olmaz. Nasıl ki işlenmesi vacip olan bir şeyi yapmamakla da iman, gitmez [1].

6 — Dili ile «lâ ilâhe ilâlllah Muhammedün Resulullah : Allah'dan başka hak ilâh ve mabut yoktur. Muhammed (A.S.) O'nun Resulüdür,» diye ikrar ettiği halde söylediklerini kalpleri ile tasdik etmeyen ve buna inanmayanlara; böylece sözü özüne uymayanlara münafık denir. Bunlar lûgat manasıyle müslim olmayıp kâfir ve ebedî cehennemliktir. Bunlar hakkındaki şer'î hüküm budur. Çünkü bunların imanı yalnız dillerinde olup onu gönüllerine ve kalplerine indirmemişlerdir. Bunların dillerindeki ikrar, mümin olduklarından değil, belki dünyevî bir maksat içindir. Bundan ötürüdür ki : Bunlar yalnız dünyevî hükümlerin icrası noktasından müslüman sayılırlar. Dünyaya ait hükümler, zahire göre olacağından bunların zahiri olan boyun eğme ve imanlarına bakılarak o yolda muamele olunur ve kendilerine müslüman nazariyle bakılır. Biz zahire göre hüküm veririz ve bunlara da müslüman deriz. İçleri, bize değil, Allah Teâlâ'yı aittir, ona Allah'tan başka kimse muttali olamaz. Görülüyor

---

rast geldiği için) dili ile ikrar etmezse bu, Allah yanında mümin, dünya ile ilgili şer'î hükümlerde mümin olmadığında ittifak vardır. (Cevheret'et-Tevhid şerhi). (Terc. Feyizli)

[1] Şahadeteyni söylemek, kalpteki imanı haber vermek olmayıp, belki imandan rükün ve inşa-i akid olduğunu dili ile ikrarda bulunmayanların cennete giremeyeceklerini söyleyen Kerramiye'nin bu sözleri şayan-ı iltifat olmadığı gibi kalbinde tasdik bulunan bir mümin, dil ile ikrardan ne kadar imtina eder ve büyük günahları irtikap etmek suretiyle ne kadar âsi olursa olsun aslâ cehenneme girmez diyen Gulat-ı Mürcie'nin sözleri de iltifata değer bir şey değildir. İman bulunmakla ve şahadeteyni söylemekle cehenneme hiç girmemek lâzım gelmez. Belki orada ebedî kalmamak lâzım gelir. Peygamber'in hak ve söylediklerinin doğru olduğunu bildiği halde, tasdik etmeyenler de mümin değildir. Cehmiye bunların da mümin olduklarını söylüyorsa da âyât-ı Kur'aniye bunu reddeder. Çünkü yukarıda da söylediğimiz gibi iman, ulum ve maarif kabilinden olmayıp kelâm-ı nefsîdendir . Bir de insanlar iman ile mükelleftirler. Teklif ihtiyarî fiillere vakidir.

ki, İmam-ı Gazâî'ye göre : «Muhtar olan ve tercih edilen imanın, amel ve hatta ikrar bulunmaksızın mücerret tasdik ve kabul ile hasıl ve mevcut olmasıdır.» Çünkü iman mefhumunu inanılacak esasları, sadece kalp ile tasdikten, yahut kalp ile birlikte lisanın tasdikinden ibaret olarak almıştır. Bütün bunlardan şu neticeyi alıyoruz : Allah'a ve peygambere imanı olan bir kimse için, şer'an ve Allah yanında ikrar ve amel şart değildir.

YEDİNCİ DERS

İmanın Sahih Olmasının Şartları :

26 — «İman»ın makbul ve sahih olması için üç şart vardır.

1) Can hulkuma gelmezden ve öleceğini kat'î surette anlamadan evvel iman etmiş olmak;

2) Zarurat-ı diniyeden birini inkâr veyahut tekzip emarelerinden bir şeyi ihtiyar etmemek;

3) Peygamber Efendimizin tebliğ eylediği katî olan şeylerin hepsini kabul ile bunları güzel görmek ve yapılacakları yapmamak, yapılmayacakları yapmak için inat etmemek.

Bu üç şarttan biri bulunmazsa iman, «Sahih» değildir. Bununla beraber imanın ahirette faide vermesi ve sahibini ebedi saadede ulaştırması için ömrünün sonuna kadar muhafaza edilmesi de lazımdır. Hayatının sonuna kadar imanını muhafaza edemeyenlere evvelki imanları hiç faide vermez.

27 — İman; Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed (S.A.V.) in tebliğ eylediği katî olarak belli olan şeyleri kalp ile tasdikten ibarettir. Bu tasdikten ibarettir. Bu tasdikin ilim ve istidlal ile olması şart değildir. Taklid (yani başkalarına tâbî olmak ve onların dediklerini kabul etmek) suretiyle olan iman ve tasdik de sahih ve makbuldur. Binaenaleyh, imanın sahih olması için her halde marifet, yani nazar ve istidlâl suretiyle bilmiş olmak, şart değildir. Dört İmamdan meşhur olan da budur. Ancak gücü yettiği kadar nazar ve istidlâlde, fikir ve muhakemede bulunmak, her mükellef üzerine farz olduğundan, muktedir olup da bunu yapmamış olan bir mümin âsî ve günahkâr olur.

İ Z A H

İMANIN SAHİH VE MAKBUL OLMASININ ŞARTLARI :

Yukarıdan beri verdiğimiz izahat ile tamamen anlaşıldı ki İman şeksiz ve tereddütsüz kalbî bir tasdikten ibarettir. Kesinlikle ve yakînen Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed (A.S.) in Allah tarafından gönderilmiş, hak peygamber olduğunu, bu suretle tasdik etmiş olan bir insan mümin ve müslümandır. Fakat bu imanın sahih olması için şu şartların tahakkuk etmiş olması lâzımdır. Evvelâ bu iman, yeis halinde olmamalıdır. Meselâ.: sağlığında Allah'a ve peygambere iman etmemiş olan bir insanın; tam ölüm yaklaştığı, canı çıkmak üzere olduğu ve Allah'ın kendisi hakkındaki azabı gözlerinin önünde tecellî ettiği bir sırada iman etmesi sahih ve makbul değildir. Nasıl ki bu anda yapılan tevbe de kabul değildir. Çünkü bu iman, irade ve ihtiyar ile değil, gözlerinin önünde tecelî eden azap korkusuyle ve onun tazyiki iledir. Hayattan ümidini kesdikten sonra ve azabı gözleriyle gördükten sonra artık Gayb'a iman kalmamıştır. Halbuki hidayete ve saadete erişecekleri bildirilenler Gayb'a iman edenlerdir. Bu gibilerin imanı sahih ve tevbeleri makbul olmadığı

فلم يكن ينفعهم ايمانهم لما رأوا بأسنا.

«Fakat azabımızı gördükleri vakit, imanları kendilerine fayda verecek değildir.» (Mü'min : 85) nazm-ı celili ile sabittir.

ان الله تعالى يقبل التوبة مالم يغرغر.

«Allah kulun tevbesini gargara ve sekerat-ı mevt halinde olmadıkça kabul eder» [1] hadis-i şerifi de ibaresiyle; bu gibilerin tevbesinin, delâletiyle de; imanlarının makbul ve sahih olmayacağına delâlet etmektedir. Ölüm gelip çattıktan ve hayattan ümid kesildikten ve Allah'a ve Peygamber'e iman etmemiş olanlara karşı hazırlanmış olan azab-ı ilâhî'yi gözleriyle gördükten sonra «Aman Allah'ım, sana iman ettim peygamberlerin söylerini kabul ettim» demenin hiç faydası yoktur [2]. Onu evvelden kabul ve tasdik etmiş olmak lâzımdır.

Allah Teâlâ'nın birliğini ve bütün enbiyayı tasdik ettiği halde Hz. Muhammed'in bütün insanlara gönderilmiş bir peygamber olduğunu, ya-

---

[1] Bu hadisi : Ahmed, Tirmizî, İbn-i Mace, İbn-i Hibban, Hâkim ve Beyhakî Hz. Ömer'den rivayet etmişlerdir. (Terc. Feyizli)

[2] Buna İman-ı Yeis denir. Tevbe-i yeis ise : Eş'arîlere göre makbul değildir, (çünkü tevbeyi de imana atfederler) Maturidîlere göre iman değil tevbe makbuldür. (İzmirli İ. Hakkı, Yeni İlm-i Kelam S. 115) — Feyizli —

hut Allah tarafından tebliğ eylediği kat'î olarak belli olan bir hükmü inkâr etse veya kendisinde inkâra delâlet eden bir işaret görülse, onun imanı sahih değildir.

Namaz veya oruç gibi dinî emirlerden birini güzel görmemek veyahut Allah'ın emrine muhalif harekette bulunmak kasdiyle dinî ve şer'î bir hükmü terkeden veya Allah'ın men eylediği bir şeyi, bir haramı inad ederek işleyen bir kimsenin imanı da Allah yanında sahih ve makbul değildir.

İman denilen nurun kalpte daima parlaması için Allah'ın her emir ve nehyinin makul ve güzel olduğunu, her birerlerinde büyük hikmetler ve insanın kendisine ait maslahatlar bulunduğunu kabul ve ona göre hareket edip bu imanını can verinceye kadar böylece muhafaza etmesi lâzımdır. Son nefese kadar muhafaza edilmeyen bir iman, sahibini cennet ve saadete ulaştıramaz. Çünkü itibar sonadır.

Bütün günlerini küfür içinde geçirmiş olan bir insan **hayatının sonlarına doğru** her şeye tevbe ve istiğfar ederek Allah'ın birliğini ve Muhammed (S.A.) ın peygamberliğini kabul eder ve böylece ölürse evvelce işlemiş olduğu küfür ve isyan kendisine zarar vermez ve ebedî saadete mazhar olur. Bunun gibi; bütün ömrünü iman nuru ile geçirmekte olan bir kimse de, Allah göstermesin, hayatının sonlarında bu nuru söndürür ve dinden çıkarsa artık ebediyen küfür karanlığı içinde kalır : Vaktiyle yolunu aydınlatmış olan iman ve yapmış olduğu ibadetler kendisine hiç faide vermez. Binaenaleyh her mü'mine imanını muhafaza etmek, ona zarar verecek olan sözlerden ve işlerden çekinmek, Allah'ın ve peygamberin emirlerini hak bilmek ve onların hilâfına hareket etmekten sakınmak, ahkâm-ı diniyeden birini inkâr etmemek veyahut ehemmiyetsiz görmemek lâzımdır.

MUKALLİDİN İMANI SAHİHTİR

Ahkâm-ı Şer'iye ve itikadiyeyi taklit suretiyle tasdik ve kabul etmiş olan bir kimsenin imanı sahih midir, yoksa sahih değil midir?.. Bunda da ihtilâf vardır. İmanın katiyyet ve yakîn ile olan bir tasdik (hadis-i nefsî) demek olduğunu görmüştük. Bu itikad ve yakîn, ya delilden neş'et eder, (doğar), fikir ve muhakeme ile olur; yahut başkasının sözünden hasıl olur. Birinci kısım ilim ve marifetin neticesidir. İkinci kısım ise taklittir, yani eğri veya doğru olduğunu düşünmeden başkasının söylediğini kabul ve tasdik etmektir. Buradaki yakîn, ilimden neş'et etmiş olmayıp itimadı olan bir kimseyi taklit etmek suretiyle hasıl olmuştur. Ebu Hanife'ye, Sufyan-ı Sevrî'ye Malik, Evzâî, Şafiî ve Ahmed gibi ehl-i Sünnet

imamları ile fukahanın hepsine ve ehl-i hadise göre taklit ile olan iman da sahihtir. Çünkü bunlarda da itikat ve yakîn vardır. Şu kadar ki bu yakîn delilden değil, başkasının sözünden neş'et etmiştir. Ancak bunlar, nazar ve istidlâle muktedir iken bunu terketmişlerse, bundan ötürü günahkâr olurlar.

İmam Lakkânî'nin Cevhere şerhinde, Senûsî'nin Ümmü'l-Berahin şerhinde, Aliyyü'l-kârî'nin Emali ve Fıkhı Ekber şerhlerindeki beyanlarına göre Eş'arî, Kadı Ebu Bekir Bakillânî, Ebu İshak İsferaînî, İmamü'l Haremeyn ve Eş'arilerin ekserisi, dinin itikat, esaslarında taklit ile iktifa etmek caiz olmadığını söylemişlerdir. Hatta Abdü'lkahir Bağdâdî ile Nesefî'nin ve Aliyyü'l-Kârî'nin beyanlarına göre: «İtikat meselelerinden her birini katî ve aklî delil ile bilmek imanın sıhhatinin şartıdır» dediği Eş'arî'den naklolunmaktadır. İmamü'l-Haremeyn'in sözleri de buna yakındır. İbn-i Hümam diyor ki: «Eş'arî'nin ibaresinden anlaşıldığına göre tasdik, nefsin kelâmıdır ve marifetle şart kılınmıştır. Marifetin bulunmaması, tasdikin bulunmamasını gerektirir. Binaenaleyh Eş'ariye göre, tasdikin marifetle kelâm-ı nefsîden mürekkep olup her ikisi de rükün olması muhtemeldir.» Mamafih yine Ümmü'l Berahin şerhinde beyan olunduğuna göre Eş'arînin bundan maksadı marifet, mutlaka imanın sıhhatının şartı demek olmayıp kemâlinin şartı demektir. Şu halde, Eş'arî'de diğer imamlarla bu meselede mutabıktır.

Mamafih mukallidin imanı sahih olmadığına dair Eş'arîye'den naklolunulan kavlin ona bir isnattan ibaret olduğunu, İmam Kuşeyrî yazmaktadır. Esasen itikat meselelerinden her birinin delilini tetkik edip onları delili ile bilmek avam ve hatta umum için müşküldür ve bunda güçlük vardır. Peygamber Efendimizin İslâm olan bedevîlerden aklî delil istemeyerek şahadet getirmeleriyle iktifa etmesi de, icmalî imanın sahih olduğunu gösterir, Ebu Mansur Maturidî de: «Avamın Allah'ını bilir mümin olmalarında ashabımızın icmaı vardır» diyor. Hattâ itikat esaslarını, aklî delil ile bilmek lâzım olduğunu söyleyenlere göre de, yine bu avamın imânı sahihtir. Çünkü bunlarda da bir nevi istidlâl vardır. Bunlar kelâmcıların usulü veçhile Allah'ın birliğini, kıdemini ve şu varlığın, sonradan olduğunu isbat edemeseler de insan fıtratı bunu anlayacak şekilde yaratılmıştır. Esasen bütün mükellef üzerine bilmesi vacip olan delilden maksat, icmâlî delildir. Bu ise, bütün avamda da hasıldır. Binaenaleyh bunlar mukallid değildir. Bunun içindir ki, Allâme Sadeddin [1] ihtilâf mahalli bunlar olmayıp, dağ başında doğup büyüyen ve İslâm halkı ile hiç birlikte yaşamamış olanlar hakkında olduğunu söylüyor.

---

[1] Haftazanî (T. F.)

Filhakika mukallidin imanı sahih olup olmadığı hakkında imamlar arasında meşhur olan bu ihtilâfın, kelâmcıların usulü üzere, istidlâl yapmaktan mahrum bulunan avam hakkında olmadığı anlaşılmaktadır. İslâm memleketlerinde İslâm halkı arasında doğup büyümüş, Nebî (S.A.S.) in, halini işitmiş, yerlerin ve göklerin yaradılışlarını düşünmüş kimseler her ne kadar buna muktedir olmasalar da yine nazar ve istidlâl sahibi sayılırlar. Çünkü bunlarda da bir nevi istidlâl vardır. Binaenaleyh dağ başında, yahut mağaralarda veya ıssız çöllerde doğup büyümüş, müslümanlarla beraber yaşamamış, paygember geldiğini de duymamış ve dünyanın bir yaradıcısı olacağını aslâ düşünmemiş olan kimseler hakkındadır. Böyle olanlara; bir müslüman (ona) peygamber efendimizin tebligatını haber verir, müslümanlığa davet eder ve o da hiç düşünmeksizin yalnız onun sözü üzerine tasdik ederse cumhura ve dört imama göre, imanı sahihtir. Çünkü imanın tasdikten başka bir manası yoktur. Tasdik ise, bunda da mevcuttur. Eş'arî'ye göre nazar ve istidlâli terkettiğinden dolayı bunun imanı sahih değildir. Kadı Es-Sektanî ve Yûsî gibi bazı ilim ehli de şöyle diyor : «Hakikatı söylemek lâzım gelirse bugün avam tabakası arasında peygamberin tebliğ eylediği dinî esaslardan haberi olmayan, bu hususta fikir ve muhakeme yürütmek hatırına gelmemiş olan öyleleri vardır ki onların hali, dağ başında mevcudiyeti tasavvur edilenlerden daha geri ve daha kötüdür.»

Mamafih bunlarda da istidlâl yoktur denilemez. Bir müftünün sözü ile amel eden bir cahile soracak olursanız icmalî bir istidlâle sahip olduğunu görürsünüz. «Bu müftü, sorduğum mesele hakkındaki hükm-ü ilâhiyi bilir, bunun söylediği Allah'ın hükmüdür, binaenaleyh ben onun sözü ile amel etmekle Allah'ın hükmüne göre amel etmiş olurum» der. Bibinaenaleyh icmalî delil avamda da vardır, bu itibar ile onlara mukallid denemez.

Gazâlî merhumun şu sözleri ne kadar yerindedir : «Kelâmcılardan bazıları akaid-i diniyeyi mantıkî ve ilmî delillerle bilmeyenler mümin değildir diye, müslümanların umumunu tekfir ederek, israf etmişler ve Allah'ın çok geniş olan rahmetini daraltarak cenneti, kelâmcılardan az bir cemaate hasr ve tahsis etmişlerdir.»

Hakikat, Gazâlî'nin dediği gibidir. Rahmet-i İlâhiye kadar geniş hükümleri ihtiva eden, müslümanlığı, dar bir çerçeve içinde göstermek, İslâm'ın çok geniş olan mana ve hikmeti ile kabil-i telif değildir. Onun itikadı, bütün beşeriyeti içine alacak kadar geniştir.

SEKİZİNCİ DERS

ALLAH TAÂLÂYA İMAN :

1 — Müslümanlığın birinci temeli Allah'a imandır. Allah Taâlâ hazretlerini bilmek ve ona iman etmek her mükellef üzerine farzdır, ilk vecibedir [1]. Bu bilginin doğru yolu sahih nazardır. Yani bütün alemi ibret gözüyle temaşa ve bunlarda cereyan eden terbiye ve tekâmül nizamının cereyan şeklini tefekkür ederek Allah'ın varlığını ve birliğini anlamak ve tasdik etmektir. Çünkü kâinat ve onun her zerresinde cereyan eden her şey, Allah'ın vahdaniyetini dile getirir. Ve ona şahittir. Her eserin bir müessire, her sanatın bir yapıcıya muhtaç olduğunu bilen aklı başında bir insan için kendi varlığını ve şu kâinatı dikkatle düşünüp tahlil etmek, Halik Teâlâ'yı bilmek ve birliğini tasdik etmek için kâfidir. Binaenaleyh, kendi nefsini ve dış alemi ibretle düşünen akıllı bir adam, yapanı ve mucidi olan Allah Teâlâ'nın varlığını anlar ve ona iman eder. Allah'ın varlığı ve birliği mevcudatın her kısmında ve her zerrede bu derece açık olarak okunduğu içindir ki bir çok âlim ve filozoflar bunu isbat için delile lüzum olmadığını bunun apaçık ve her insanda fıtri olduğunu söylemişlerdir.

2 — Şu kadar ki : Allah Teâlâ'nın künhünü, zat-i ilâhisini bu dünyada görmek ve hakikatıyle bilmek insanlar için mümkün değildir. Aklımızla ve havas denilen duygu vasıtalarımızla bunu anlayamayız. Buna beşer kudreti kâfi değildir. Bizim gibi, maddiyat sahasında bile pek çok şeylerin hakikatını bilmekten acizlik gösteren insanlar, bütün maddiyat ve mümkinatin fevkinde ve onlara hiç bir suretle benzemeyen vacibu'l-vücudun hakikatını anlayamayacağı gayet tabiidir.

3 — İşte bunun içindir ki : Allah Teâlâ bizi bununla mükellef tutmamıştır. Biz ancak Allah'ın varlığını anlamak, O'nu isimleriyle, sıfatlariyle tanımak ve o suretle iman etmekle mükellefiz. Binaenaleyh Allah'a iman etmek demek, ona mahsus ve vacip olan yüksek sıfatları, onun hakkında caiz veya mümteni olan şeyleri bilip öylece tasdik etmek demektir. Allah'a iman, bunları bilip tasdik etmekle tahakkuk eder. Üzerimize farz olan da budur. Bu farz şer'an sabittir. Yani Allah'a imanın her mükellef üzerine vacip olması şeriat yoluyla sabit olmuştur. Bunda İslâm mezhepleri müttefiktir.

---

[1] İzah edileceği veçhile Ebu Mansur Matûridî ile ona uyan bir çok ulemaya göre akıllı sabî üzerine, velevki baliğ olmasa bile, Allah'a iman vaciptir.

4 — Fetret zamanında yaşayanlarla kendilerine muhitlerinin icabı bir nebînin daveti erişmemiş ve böyle bir şey duymamış olanlar da Allah'a iman ile mükelleftir [1]. Çünkü kuvve-i akliye ve fıtrat-ı selimeleri kendilerini bu âlemin bir yaradanı olduğunu düşünmeye ve anlamaya sevkedicidir. Fikir ve tecrübe müddetine malik olup da bu müddet zarfında tefekkür ile Allah'ı bilmemiş olanlar, mazur değildir [2].

Lâkin bu gibiler dînin diğer ahkâmı ile meselâ : Namaz, oruç, zekât, helâl ve haram gibi diğer şer'î hükümlerle mükellef ve bunlardan mes'ul değillerdir. Bunlar peygamberler tarafından tebliğ ve talim olunmadıkça akıl ile bilinemez.

ŞERH VE İZAH

İnsan için en büyük kemâl, eşyanın görünüşüne bağlanmayarak hakikatine nüfuz etmek ve bu suretle mutlak hakîkat olan Allah'ını bilmektir. Çünkü en büyük saadet bununla hasıl olur. Binaenaleyh, kendisini ve şu kâinatı yaratan, zabt ve idare eden Allah Teâlâ'ya iman etmek her mükellef için bir vecibedir. Hem de her şeyden önce gelen bir vecibedir. Bizi yaratan, bize akıl denilen bir alet vermiş, bizi düşünebilmek gördüklerimizden, göremediklerimize intikal etmek kudret ve istidadını da vermiştir. Akıl denilen bu alet sayesinde her şeyin illet ve sebeplerini araştırır ve onları öğrenmek isteriz. Uzak bir yerde görülen dumandan, orada bir ateş ve onu bir yakan olduğunu anlamakta gecikmeyiz. Ateşi görmese bile yine bunu anlamakta beşer aklı aciz değildir. Çünkü akıl; her varlığın bir illet ve sebebi, her hadisenin bir fail ve muhdisi, her sanat manzumesinin bir sanatkârı ve nâzımı olduğunu bilmemizi bize icap ettiren bir alettir. Şu halde bu kâinatın, şu varlık âleminin bir yaradını, bir idare edeni olduğunu araştırmakta ve onu bilmemekte akıllı bir insan mazur

---

[1] Eş'arî mezhebine göre böyleleri, hiç bir şey ile mükellef değildir. Çünkü mükellefiyet akıl ile değil, şer'î nakil ile sabittir. Binaenaleyh bunlar mazur sayılırlar. Aşağıda izah edilecektir.

[2]

Nûniye لاعذر من عاقل فى جهل خالقه — ان نال مدة فكر عند نعمان

âyet-i kerimede şöyle buyurulur :

اولم نعمركم مايتذكر فيه .

= Size düşünecek kimsenin düşüneceği kadar ömür vermedik mi?» (Fatır : 37)

sayılabilir mi?.. Asla. Filhakika, bu âlemin gerek heyeti mecmuası, gerek, âlemi teşkil eden zerreler ve gerek bunlar arasında cereyan eden nizam, bütün bunlar üzerinde ezelî bir varlığın hâkim olduğuna delâlet eden kat'i bir delil, şuun-u tevhid-i okunan yüksek bir kitaptır. Bu kitabın içinde bulunan her satırın ve her kelimenin nazarlara arzettiği melekût manzarası, onun tek bir sanii ve Haliki olduğuna, şahadet etmektedir. Binaenaleyh bunları düşünebilen her akıllı, görmekte olduğu muazzam ve şayan-ı hayret bu varlığı bir yaratan, bir idare eden ve bütün bunlar üzerinde dilediği gibi hükmünü yürüten bir kudret olduğuna hükmeder. Bunun içindir ki : Gözümüzün önüne açılmış olan bu kitaba ibretle bakmak, onu dikkatle okumak ve bunun nasıl bir tevhid alâmeti olduğunu düşünmek ve sahibini bulmaya çalışmak aklı başında olan insanlar için bir vecibe ve farizadır. Bu vecibe ise şer'an sabittir. Yani Allah'ın imanın her mükellef üzerine vacip olması, şeriat yoluyla sabit olmuştur. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetleri, gözümüzün önüne açılmış olan kâinat kitabını dikkatle okunmaya ve her sahifesini ibretle tetkik ve temaşaya teşvik ve bunu emretmektedir. Sade bu kadar da değil. Aynı zamanda bunu yapmayanlar hakkında, ikabı ihtiva eden âyât ve hadisler vardır [1]. Vaîd ve ceza ise vacibin terki üzerine terettüp eden bir şeydir. Demek ki Allah'ın varlığını ve birliğini anlamak için fikir ve muhakeme vaciptir. Bunu yapmamış olanlar, Peygamber lisaniyle varid olan cezayı hak etmiş sayılırlar. Bu cihet, İslâm mezhepleri arasında ittifakla kabul

---

[1] فاعلم انه لا اله الا الله.

«Bil ki Allah'dan başka bir ilâh yoktur...»

فاذكروني اذكركم واشكروا لي ولا تكفرون

«Beni zikrediniz; Ben de sizi anayım. Bana şükredin, küfretmeyin.» (Bakara : 152)

قل انظروا ماذا في السموات والارض.

De ki : Göklerde ve yerlerde ne var bir bakın» (Yunus : 101)

افلم ينظروا في ملكوت السموات والارض.

«Göklerin ve yerlerin melek»tuna bakmadılar mı?» (A'raf : 185)

وفي الارض آيات للموقنين وفي انفسكم افلا تبصرون.

«Yerde ve nefislerinizde iyice düşünenler için âyetler vardır, görmüyor musunuz?» (Zariyet : 20, 21)

ويل لمن لاكها ولم يتفكر في معانيها.

« Bunları okuyup da manalarını düşünmeyenlere yazıklar olsun.» (Hadis) (Terc. Feyizli)

edilmiş bir kaziyedir. Bunda Maturidiye, Eşariye, Mu'tezile ve diğer mezhepler birleşmişlerdir. Ancak bu nokta da ittifak eden bu mezheplerin imamları, diğer, bir cihette yekdiğerinden ayrılmışlardır ki o da şudur : «Şeriat yoluyla sabit olan bu hakikat, akıl yoluyla da sabit olabilirmi, olamaz mı?» Yani Cenab-ı Hak peygamberler gönderip de bildirmemiş olsaydı insan, aklıyla dîni vecibeleri idrak edebilir miydi, edemez miydi? Akıl bunları vacip kılar mıydı?

Eş'arî mezhebine göre akıl ne imanı, ne de ameli mucip değildir. Bunlar aklen vacip ve sabit olamaz. Çünkü iman ve küfre terettüp eden sevap ve ikap öyle aklî mukaddimeler ile anlaşılamaz. Bunun için her halde sadık bir habercinin haber vermesi lâzımdır ki, o da Peygamberdir. Binaenaleyh şeriat varid olmaksızın insanlar dînî teklifler ile mükellef olamazlar. Bundan ötürüdür ki peygamber gönderilmeden evvel iman vacip olmadığı gibi küfür de haram değildir.

Mu'tezile (akliye) mezhebine göre beşer fiillerindeki «hüsün ve kubh» [1] un mucibi yalnız akıldır. Şeriat gelmeksizin fiillerin hüsün ve kubhu aklen idrak olunur. Binaenaleyh insanlar, bütün şer'î fiillerle aklen mükeleftir. Cenab-ı Hak, Peygamber göndermemiş olsaydı yine akılları ile dinin emir veyahut nehyettiği şeylerle mükellef olmaları icabederdi. Aklı olan; hüsün, kubuh ve manat-ı hüküm olduğu cihetle, beşer fiillerinin hüsün ve kubuh ile vasıflanmasını, ahkâmın fiillere taâllukunu kabul eder. Hüsün ve kubhu gizli olup ta akıl ile idrak olunamayan işlere, peygamber gelmezden evvel, helal ve haram gibi ahkâm-ı ilâhîye taalluk etmezse de «hüsün ve kubh»u açık ve akıl ile belli olan işlere ahkâmı ilâhiye taalluk eder. Binaenaleyh akılla idrak edilemeyen meselelerde, peygamber gönderilmeden evvel, şer'î bir mükellefiyet yoksa da aklın idrak edebileceği şeylerde, şeriatten «kat-ı nazar eylediği» -yoksun kaldığı- takdirde de insanlar şer'î teklifler ile mükellefdirler. Maturidiye, yani Hanefî'ye mezhebine gelince; Kemâl İbn-i Hümam'ın tahkikine nazaran, Hanefî imamları evvelâ bu meselede ikiye ayrılmışlardır. Bir kısmı-ki Buhara cihetlerinde yetişen Hanefî imamlarıdır- esasda Eş'arîlerden ayrı oldukları yani Eş'arîlerin dedikleri gibi aklın, müstakilen fiillerin hüsün ve kubhu (güzellik ve çirkinliği) ni anlayamayacağı nazariyesini esas olarak kabul etmedikleri halde neticede yine onlarla birleşmişler ve ahkâmın ef'ale taalluku (meselâ bir insanın yapmış olduğu bir işin sevap veyahut günah olacağı) aklen anlaşılamaz demişlerdir. Binaenaleyh bunlara göre de Peygamber gelmezden evvel ahkâm-ı şer'iyye sabit olamaz. Peygamberin tebligatı olmadıkça şeri mükellefiyet yoktur. Meşhur muhakkik İbn-i Hümam da, bunu tercih ve ihtiyar etmiştir.

---

[1] Hüsün : Güzel ve iyi oluş. Bir şeyin tab'a uygun kemâl sıfatlarını haiz ve övülmeye lâyık olmasıdır. Zıddı : Kubuh. (Feyizli)

Hanefî imamlarının diğer kısmı da yalnız Allah'ı bilmesinin vacip olması meselesinde akliye mezhebi ile birleşmişlerse de diğer meselelerde yine Eş'arîlerle beraber olmuşlardır. Bunlara göre peygamber gönderilmeden Allah Teâlâ Hazretlerinin birliğine ve sıfat-ı kemâliyesine iman vacip; küfür, yalan, zulüm ve abes gibi çirkin işlerin Cenab-ı Hakk'a isnadı haramdır. Akıl bu vücup ve hürmeti idrak eder.

Hanefî imamlarından ve ehl-i sünnetin alemdarlarından olan Ebu Mansur Maturidî ile bir kısım ulema, bu meselede daha ileri giderek Allah'ı bilmenin mutlak surette ve her akıllı üzerine vacip olduğuna, aklı olan her ferdin, nasıl ve nerede olursa olsun, iman ile mükellef bulunduğuna kail olmuşlardır. Ancak, Mutezile ile bunların arasında fark vardır: Mutezile'ye göre akıl, binefsihi marifetul-lah'ı (Allah'ı bilmeyi) vacip kılar. Ebu Mansur Matüridî ve arkadaşlarına göre merifetu'l-lah'ı vacip kılan Cenab-ı Hak'tır. Akıl, hitab-ı şâri' gibi icab-ı ilâhiyi tanıtıcıdır. Bu itibar ile akıl, marifet'i ilâhiyenin vücubiyle hüküm ediyor.

Hanefî imamlarından ve her biri, fıkıh ilminin birer rükn-i aslîsi olan İmam Ebu Zeyd Debusî (430), Şemsu'l-eimme es-Serahsî ve Fahrul'-İslâm Pezdevî (482) bu meselede Ebu Mansur Matüridî'den ayrılmışlar ve Sadru'ş-Şeria (747), Şemseddin Fenarî (834), Molla Musrev (886), İbn-i Kemâl Paşa (940) gibi birçok hanefî uleması da bunlara tabi olmuşlardır. Bunlar diyorlar ki: «Allah'ı bilmek aklen vaciptir. Akıl yerlere ve göklere bakarak Allah'ın varlığını ve birliğini anlayabilir. Fakat marifet-i ilâhiyenin akıl ile vacip olması mutlak değildir.»

İHTİLÂFIN SEMERESİ : Marifetu'-llahın aklen vacip olup olmaması hususunda İslâm mezhepleri arasında vaki olan bu ihtilâfın semeresi ve bundan elde edilecek netice ve faide akıllı sabî (henüz çağını bulmamış olan çocuk) ile kendisine bir nebî'nin daveti vasıl olmamış ve bu suretle ölmüş olan şahsın imanında zahir olur [1].

Peygamber gelmezden evvel teklif yoktur diyen Eş'arîye göre, akıllı sabî mükellef olmadığı gibi, imanı da sahih değildir. İrtidadı da muteber olmaz. Çünkü onun aklına itibar yoktur. Mecnunun aklı nasıl ise o da öyledir. Dağ başlarında veyahut dar-ı harpte veya ıssız yerlerde bulunup da kendisine peygamberin daveti ulaşmamış kimselere de iman vacip değildir. Hatta bunlar şirki itikat etse bile yine mazur sayılırlar. Bun-

[1] İbn-i Hümam diyor ki : «İhtilâfın semeresi kendisine bir peygamberin daveti vasıl olmadan ölüp de iman etmiyen kimse hakkında zahir olur.» Bu Mu'tezile ile Hanefilerin birinci fırkasına göre ebediyen cehennemliktir. İkinci fırka ile Eş'arîlere göre değildir. (Aliyyü'l-Karî) (Terc. Feyizli)

lar için ahirette bir mes'uliyet yoktur. Çünkü akıl, kendi başına imanın güzel, şirkin de çirkin ve kötü olduğunu idrak edemez. İmam Şafiî'nin mezhebi de böyledir.

Mu'tezile ile Ebu Mansur Maturidi ve ona tabi olan bir çok ulemaya göre akıllı sabî, iman ile mükellef ve üzerine iman vacip olduğu gibi kendisine nebînin daveti vasıl olmayanlar da iman ile mükelleftir. Zira Allah'ı bilmesi vacip olduğuna hükmeden akıldır. Binaenaleyh iman ve şirkten gafil olarak ölenler ahirette mes'ul ve muazzeb olurlar.

Hanefî muhakkîklerin ihtiyar ettikleri mezhebe gelince : Bunlara göre marifetu'llah'ın aklen vacip olması mutlak olmadığından akıllı sabi üzerine iman vacip değildir. Fakat iman ederse imanı muteberdir. Çünkü hâkim değilse de müdriktir. Binaenaleyh baliğ olmadıkça iman vacip, küfür haram olamaz. Çünkü, diyorlar, akıllı sabînin iman ile mükellef tutulması, nasların ve rivayetlerin zahirlerine de muhaliftir. Buluğa erdiği halde, nebînin daveti kendisine baliğ olmayan kimse de, iman ile mükellef ve üzerine iman vacip değildir. Hatta şirk ve imandan hiç birini itikat etmeden ölse, ahirette mes'ul ve muazzeb olamaz. Bilmemek, bazen ibadetin sakıt olmasında sabîlik hükmündedir. Sabîden ibadet sakıt olduğu gibi dar-ı harpte müslim olan kimse hicret etmeyip, ibadetleri bilmese, ibâdât ondan da sakıt olur. Cehalet, ibâdâtın sukutunda sabîlik hükmünde olduğu gibi istidlâlîn vücubunun sakıt olmasında da ona mülhak olur. Çünkü akıl hâkim olmadığından üzerine bir şey vacip olmaz. Fakat akıl, imanın güzel ve şirkin çirkin olduğunu anladığından böylelerinin imanı muteber ve şer'î itikat etmesinden dolayı da, mes'ul ve muazzeb olur. Ancak yukarıda işaret edildiği veçhile, bunların mükellef ve mes'ul olmaları da mutlak değildir. Bunun için yalnız akıl kâfi olmayıp tecrübî akla malik olmaları lâzımdır. Yani mevcudat ve hadisâtın ahval ve evsafını tefekkür ve bunlardan istidlâl ile Cenab-ı Hak'kın vücut ve vahdaniyetini idrak edecek kadar bir tecrübe müddetinin geçmiş olması şarttır. Binaenaleyh bülûğ çağına erenler için de Allah'ı bilmenin aklen vacip olmasında böyle bir tecrübe müddetinin sabit olması lâzımdır. Bu tecrübe müddetinin geçmesi, nebînin gönderilme ve daveti yerine geçer. Büluğa erdikten sonra şu âlemin ve burada cereyan eden hadisat ve ahvali tetkik ve tefekkür ederek bunun Hâlikini anlayacak kadar bir zaman yaşamış olan insan için, artık, Allah'ı bilmemek ve ona iman etmemekte bir mazeret kalmaz. Mamafih aklı başında bir insanın marifet-i ilâhiyeyi istidlâl etmeğe muktedir olduğu zamandan ibaret olan bu müddet, bir miktar ile muayyen ve sınırlı değildir. Bunun beyanı hakkında kat-i bir delil de yoktur. Zira insanların akılları birbirinden farklı olduğundan şahsa ve zekânın derecesine göre değişir. Bazı şahısta baliğ olduktan sonra ve hatta baliğ olmadan hasıl olur. Bazı şahısta ise kırk yaşından sonra hasıl

olur. Bu müddet geçtikten sonra küfür ve şirki itikat ederek ölenler küfür üzerine ölmüş ve uhrevî mes'uliyet ve ikabı hak etmişlerdir. Bunun için küfür ve şirki vasfa muktedir olması da lâzım değildir. Çünkü küfür, kalbine bir nevi Allah fikrinin gelmesini gerektirir. Madem ki bu fikir gelmiştir, şu halde bu yolda bir istidlâl ve muhakemeye sahip demektir. Doğru düşünmeyerek Allah Teâlâ'yı bilmemesi onun için mazeret sayılamaz.

Hanefî mezhebinin müessisi olan büyük müçtehid Ebu Hanife Hazretlerinden bu mesele hakkında nakledilen ibareler çok mühimdir. Müşaru'n ileyh'in «semavat ve arzda ve insanın kendisinde Allah'ın vücuduna delâlet eden bu kadar âyat ve alâmatı görüp dururken insan Hâlikini bilmemekte mazur sayılamaz.» «Cenab-ı Hak peygamber göndermemiş bile olsaydı, kendi akılları ile Allah'ı marifet, insanlar üzerine vacip olurdu,» dediğini imam Ebu Yusuf'dan naklen Hakim-i Şehid «Münteka»da rivayet etmektedir.

Aynı sözleri Natik-ı Ecnas'da, Ebu Zeyd; Takvim'de, Nureddin Neccarî, Kifaye'de tasrih etmişlerdir. Ebu Mansur Matüridî'nin «tevilât»ından anlaşılan da budur. Ekmelü'-ddin Babertî vasiyet şerhinde ve İşaretü'-l Meram'da bu yolda tasrih eylemiştir. Şu halde Cumhur-u Hanefiye'ye göre Allah'a iman akil ile vaciptir.

Enfüs ve afâkta herşey Allah'ın varlığına delâlet ve şahadet edip dururken, Allah'ını bilmemekte insan mazur olamaz. Fakat hüccet kaim oluncaya kadar ahkâm-ı şer'iyyede mazurdur.

İmam A'zam Ebu Hanife'den rivayet edilen bu ibareyi Eş'arîler ile birlikte olan Hanefî imamları bi'setten sonraya hamlediyorlarsa da bu haml yerinde değildir. Meşhur muhakkik İbn-i Hümam, birinci ibarede : Bunun, vücubu lâyık olurdu manasına almak suretiyle mümkün, fakat ikincide mümkün olmadığını söylüyor. Lâkin ibarelerin zahir manası böyle bir ihtimale manidir.

Hangi mezhebi tercih etmeliyiz? Mu'tezile (Akliye) mezhebi akla çok kıymet verdiği cihetle ilk bakışta pek cazip ve şayan-ı tercih gibi görülür. Fakat netice itibariyle bu mezhep, hem şeriati büsbütün iskat ederek tefrite (hataya) düşüyor, hem de insanlığı dar bir çerçeve içinde tazyik ediyor ve insanı takatinin fevkinde birtakım ahkâm ile mükellef kılıyor, din dairesini ve müslümanlığın geniş hududunu tamamiyle darlaştırıyor. Çünkü bunlara göre akıllı sabî üzerine iman vaciptir. İman etmemiş olan akıllı sabî ebediyen cehennemde muazzebdir. Kendisine Nebî'nin tebliği ulaşmayan kimse üzerine de akıllı sabî gibi iman vaciptir. Mu'tezile mezhebi bir taraftan ifrata, diğer bakımdan tefrite düştüğü cihetle heyet-i umumiyesiyle, kabule şayan değildir .

Eş'ariye mezhebine gelince : Bu mezhep de akliye mezhebinin tamamiyle aksine olarak, aklı büsbütün kıymetten düşürüyor ve ona itibar etmiyor. Bu bakımdan ifrata düşüyor. Diğer cihetten bunlara göre, akıllı sabînin imanı sahih ve muteber değildir.. İrtidat eder (dinden döner) se bundan dolayı da mazur sayılıyor, ahirette mes'ul ve muazzeb olmuyor. Kendisine peygamber daveti ulaşmayan şahıs, şirki itikat ederse yine mazur görülüyor. Halbuki iman, şirk ve irtidat bir nevi istidlâl ve tefekkür neticesi olduğu şüphesizdir. Binaenaleyh böyle bir istidlâle sahip olanın imanı sahih olmak, şirk ve irtidadından dolayı da mazur sayılmamak lâzımdır.

Görülüyor ki : Eş'arî mezhebi de ifrat ve tefritten hali değildir.

Mamafih delilleri zayıf, maslahatının neticeleri insanlara muvafık olmayan ve aklı heder eden bu mezhep, bu bakımdan muteber olmamakla beraber, marifetu-llah'daki neticesi itibariyle akliye mezhebinden daha geniş ve daha müsamahakârdır.

Ebu Mansur Maturidî ile Irak meşayıkının bir çoğunun kabul ettiği Maturidiye mezhebine gelince : Bunlar akıl ile marifet-i ilâhiyenin mutlak surette vacip olmasında, Mu'tezileye muvafakat etmişlerdir. Diğer meselelerde ise Eş'arîlerle beraberdir. Mamafih sahib-i keşf, akıllı sabînin imanı vacip kılmak, nasların zahirine muhalif olduğu cihetle Maturidî'lerin marifet-i ilâhiye hususundaki mezheplerinin sahih olmadığını söylüyor. Biz de metinde bu ciheti almadık.

Hanefî muhakkiklerinin ihtiyar eylediği mezhebe gelince : Bu mezhebe göre akıllı sabî üzerine iman vacip olmadığı gibi, kendisine nebînin daveti vasıl olmayan kimseye de tefekkür müddetini geçirmedikçe iman vacip değildir. Fakat aklı başında bulunan sabî, iman ederse bu imanı sahihtir. Kezalik irtidat ederse bu da muteberdir. Kendisine peygamberî tebliğ ulaşmıyan fakat teemmül ve tefekkür müddetini geçirmiş bulunan şahsa iman vaciptir. Böyle olan bir kimse şirk yaparsa, bundan dolayı mazur olmayıp mes'ul ve muazzebdir. Görülüyor ki : Yukarıdan beri izah etmekte olduğumuz İslâm mezhepleri içinde ifrat ve tefritten uzak ve itidal dairesinde bulunan yegâne mezhep budur. İşte bunun içindir ki biz de bu mezhebi tercih ediyoruz.

Molla Hüsrev'in Mir'at'taki beyanına göre bu mezhebin bahsimize dair fikirlerini şu suretle hülâsa edebiliriz : Akıl; «Hüsün ve kubuh»ta hâkim değilse de, peygamber gönderilmeksizin bazı eşyanın «hüsün ve kubhu»nu müdriktir. Mücerret akıl, «hüsün ve kubhu» idrake kâfi olmayıp, bunun için bir tecrübe zamanı geçmek lâzımdır. Kendilerine peygamber tebliği ulaşmayan kimselere, bu müddet geçmedikçe iman vacip değildir. Fakat iman ederse sahihtir, şirk itikadından dolayı da mazur sayıla-

maz. Akıllı sabî de iman ile mükellef değildir. Lâkin imanı sahih, irtidadı muteberdir. Tecrübe müddeti bir had ile mahdud, bir miktar ile muayyen değildir. Akıl, şeriatlerin hüsnünü idrakte kâfi değildir. Belki beyan lâzımdır.

Fetret Ne Demektir ve Ehl-i Fetret Hakkındaki Hüküm :

Fetret, inkıta manasınadır. Fetret zamanı iki peygamber arasındaki zamana itlak olunur ki, vahy ve semavî hükümlerin inkıtaa uğrayarak sükûn bulduğu zaman demektir. Bunun Peygamber Efendimiz'le Hz. İsa arasındaki zamana itlâkı maruf ve meşhurdur. Alelitlak fetret ehli, iki peygamber arasında olup; evvelki kendilerine gönderilmemiş, ikinciye de kendileri yetişmemiş olanlar demektir.

Hz. Musa ile Hz. İsa arasında geçen; Beni İsrail ile, Hz. İsmail Aleyhi's-selâtu vesselâm efendimiz arasında geçen, araplar gibi. Çünkü Hz. İsmail'den sonra peygamberimize kadar araplara başka bir nebî gönderilmemiştir. Binaenaleyh arap, Beni İsrail Nebîleri zamanında da ehl-i fetrettir. Beni İsrail enbiyası onlara gönderilmiş değillerdi ve Arapları Allah'a davet etmemişlerdir. Bu nebilerin bütün risaletleri de kendi hayatlariyledir.

İmam Buharî'nin rivayetine göre : Peygamber Efendimiz'le Hz. İsa arasındaki zaman, altıyüz senedir. Bu zamanda geçen fetret ehli üç kısımdır :

1 — Akıl ve basiretle Allah'ın varlığını idrak ve onu tevhid etmiş olanlar [1].

2 — Allah'a iman etmeyen ve bununla beraber putlara ibadet suretiyle Allah Teâlâ'ya şirk ve şeriatleri değiştirip, bir din icad edenler [2].

3 — Akıllariyle Cenab-ı Hak'kı ne tevhid, ne de Allah'a şerik isbat etmeyip iman ve küfürden tamamiyle gafil olarak yaşayan ve böylece ölenlerdir.

Birinci kısmın mümin ve ehl-i necat, ikinci kısmın kâfir ve cehennemlik olmasında din imamlarının ihtilâfları yok gibidir. Üçüncü kısmın, ehl-i necat olup olmamasında ihtilâf vardır.

Bundan önceki bahiste verdiğimiz izahat ile de anlaşıldığı veçhile Mu'tezileye ve ehl-i sünnet imamlarından Ebu Mansur Maturidî ve meşayih-i Irak'tan bir çoğuna göre; kendilerine nebînin daveti ulaşmıyan kimse de Allah'a iman ile mükelleftir. Allah'ı marifet ve Allah'a iman etmek

---

[1] Kus Bin Saide ve emsali gibi

[2] Amr bin Luhay ve emsali gibi

onların üzerine de vaciptir. Hatta böyleleri, iman ve şirkten tamamiyle gafil olsalar yine ahirette muazzebtir. Binaenaleyh bunlara göre fetret ehlinin bu üçüncü kısmı mü'min olmayıp kâfir ve ebedî cehennemliktir.

Esasen Ebu Mansur Maturidi'ye göre akaid bütün resuller arasında müşterek olduğundan, akaidde fetret yoktur. Akaid ile mükellef olmak için insanlara herhangi bir nebînin gönderilmiş olması kâfi olup, ilk resulden sonra davet şart değildir. Fetret, yalnız şer'î hükümlerdedir. Bunun içindir ki fetret zamanında yaşayıp da aklı ile Allah'ın varlığını ve birliğini düşünüp ona iman etmemiş olanlar mü'min değillerdir [1].

Her âkil üzerine Allah'a iman aklen vaciptir, fetret ehli de Allah'a iman ile mükellef ve muhataptır. Bunların içinden akıllariyle istidlâl ile Allah Teâlâ'ya iman ve onu tasdik etmemiş ve böylece ölmüş olanlar ehl-i necat ve cennet değillerdir.

Marifetu'-llah için sadece akıl kâfi olmayıp tecrübî aklın lüzumunu ileri süren hanefî muhakkiklerine göre bu gibiler, tecrübe müddetini geçirmemiş iseler mazur ve ehl-i necattır. Hatta şirk ve imanı itikat etmese yine ahirette azap görmez. Fakat şirki itikat etse mazur değildir. Çünkü akıl hâkim olmadığından üzerine bir şey vacip olmaz. Lâkin imanın güzelliğini şirkin çirkinliğini müdrik olduğundan imanı muteber ve şirkten dolayı da mes'ul olur. Düşünme ve tecrübe müddetini geçirdikten sonra iman ve imansızlık hususunda gafil olmak özür değildir. Bu müddetin ne demek olduğunu yukarıda görmüştük. Eş'arî mezhebine göre diğer ahkâmda olduğu gibi, marifetu'-llah'da da akıl kâfi olmayıp, enbîyanın davetine ihtiyaç vardır. Davetsiz iman vacip değildir. Binaenaleyh kendilerine Allah'a davet eden bir nebî gelmemiş olan fetret ehli ve bunların emsali Allah'ı marifet ve Allah'a iman ile de mükellef ve muhatap olmayıp sabî ve mecnun gibi bunlar da mazur ve ahirette ehl-i necattır. Allah'a iman akıl ile değil, semi' ve nakıl ile vaciptir. Hatta bir kısmı daha ileri giderek diyorlar ki : Fetret ehli mutlak olarak ehl-i necattır. Hatta dini tağyir ve tebdil edip asnam ve evsana tapmış olsalar bile!.. Çünkü peygamber gönderilmeden evvel iman güzel, şirkin de çirkin olduğunu akıl müdrik değildir. Fetret ehlinden bazıları hakkında : «Ehl-i Nar diye pey-

---

[1] Akaidle mükellef olmak için herhangi bir nebînin daveti kâfi midir, yoksa o zamanın nebîsinin davetimi gereklidir diye ihtilâf vaki olmuştur. Bunda iki kavil vardır: Birinci kavil : Akaidde fetret yoktur, fetret furu'da olur. İkinci kavil : Furu'da olduğu gibi akaidde de fetret olur (Ümmü'l-Berahîn Haşiyesi-Dusukî) (Terc. Feyizli)

«Maturidiler şöyle diyorlar : İlk Peygamberden sonra davet şart değildir. Binaenaleyh bunlara göre ilk peygamberin gönderilmesi, akaidle mükellef olmak için kâfidir. İlk Peygamber de Hz. Âdem'dir. Çünkü akaid bütün peygamberler arasında müşterektir. Fetret ancak fer'î hükümlerde vaki olur. (Şerkavî : 39) (Terc. Feyizli).

gamberimizin verdiği haberler, onların putlara ibadet ettiklerinden değil, belki onlara mahsus olup Cenab-ı Hak'ça malûm olan bir manadan ötürüdür.» Binaenaleyh birkaç şahsın cehennemlik olması, hepsinin ehl-i necat olmamaları ile hüküm üzerine delâlet etmez. Çünkü hepsinin ehl-i Nar olduğuna dair haber-i resul vaki olmamıştır [1]. Diğer ahkâmı bilip anlamakta aklın kâfi olmadığında Resulun gönderilmesi ve kitapların indirilmesindeki hikmetin, akıl ile bulunamayan rusum-u ibadât ve cezalar gibi şer'î hükümleri beyan ve talim olduğunda ittifak vardır. Nebînin daveti kendilerine baliğ ve vasıl olmamış kimselere, nebiye iman etmenin vacip olmaması zarurî bir şeydir.

Risaleti, bütün beşeriyete şamil olan Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.S.) e gelince : Böyle bir peygamber gelip de beşeriyeti hak dine davet ettiğini işitmemiş olanlar iman ile mükellef değillerdir. Çünkü akıl ile böyle bir nebînin gelmiş olduğunu anlamaya imkân yoktur. İmam Gazâli merhumun şu mütalâası çok mühimdir : Peygamberimizin gönderilmesinden sonraki insanlar da bu bakımdan, üç sınıfa ayrılırlar :

1) Peygamberimizin gönderildiğini ve insanları Allah'ın din ve şeriatine davet etmiş olduğunu duymamış olanlar. Bunların cennet ehli olduklarında şüphe yoktur.

2) Peygamber Efendimizin davetini, Allah tarafından getirdiği, kitabı, ayât-ı beyyinatını yani mucizelerini yüksek siyret ve ahlâkını işittikleri ve bildikleri halde ona iman etmeyenler, bunların da cehennem ve azap ehlinden olduğu şüphesizdir.

3) Peygamber Efendimizin davetini duymuş ve ona ait bazı haberleri işitmiş, fakat bu haberleri, hâşâ bir sihirbazın vermiş olduğu haberi dinler gibi dinleyip bunları tahkik ve derinlemesine araştırmaya yol bula-

---

[1] Hak olan şudur ki : Fetret ehli necata kavuşacaklardır. İmamlar bunu mutlak olarak söylüyorlar. İsterse dini tağyir ve tebdil etsinler, putlara tapsınlar. Nitekim Mevlevî haşiyesinde mukayyeddir. Bazılarının azap edileceğine dair varid olan haberler ise âhâddir. Naslarla çatışmaz. Yahutta o gibilerin muazzeb olması Allah Teâlâ'nın bildiği manadan dolayı olup onlara mahsustur. (Şerhu'l-imam Abdîs-selâm Ale'l-Cevhere haşiyesi) (Terc. Feyizli).

Şafiî şeyhlerimizden bazıları da fetret ehlinin necat bulacaklarını tercih etmişlerdir. İsterse bunlar, dini tebdil ve tağyir etsinler puta tapsınlar. Çünkü mazurdurlar. Bazılarının cehennemlik olduklarına dair peygamberimizin verdiği haberler, Allah Teâlâ'nın onlar hakkında bildiği bir manadan ötürüdür yoksa putlara taptıkları için değildir. Öyle ise hepsinin cehennemlik olduklarına dair hüküm vermek doğru olmaz. Çünkü fetret ehlinin hepsinin cehennemlik olduklarına dair peygamberimizden bir haber varid olmamıştır. Nitekim durum İmam Allâme Hüdhüdî'nin, Senûsî'nin Suğrası üzerine yazdığı şerhin Şerkâvî haşiyesinde de kayıtlıdır. (Terc. Feyizli)

mamış olanlardır. Gazâlî merhum bunlar hakkında verilecek olan hükmün de ümid-i necat olduğunu söylüyor. Çünkü diyor, bunlar kendilerini imana terğib ve teşvik eden bir şey işitmediler [1].

Alûsî merhum bundan sonra şunu da ilâve ediyor : Birinci sınıfın katî surette cennetlik, üçüncülerin de cennetlik olmasının ümid edilmesi Allah'a iman etmiş olmak şartiyledir. Şayet böyle değillerse, yukarıdaki ihtilâf bunlar hakkında da caridir.

Gazâlî'den naklolunan şu tahkik, insanlar arasında deveran eden birçok «kîylü kal»ı kaldırıp halledeceği cihetle bizce de çok mühimdir.

Mühim Bir Mesele ve Bunun Halli : Yukarıdan beri vermiş olduğumuz izâhat, birtakım münevverlerin zihinlerini işgal eden bir meselenin hallini kolaylaştırmıştır, zannediyorum. Deniliyor ki : «Amerika hicretin 891'inci senesinde keşfedilmiştir. Gerek burada ve gerek bundan sonra keşfedilmiş olan Grönland kıtalarında da insanlar yaşamakta idi. Buralarda yaşayan insanların değil Hz. Muhammed (S.A.V.) den, hatta dünyaya peygamber gelmiş ve insanlara ahkâmı şer'iyyeyi tebliğ etmiş olduklarından haberleri bile yoktur. Bununla beraber oralara kadar gidip de bunlar hak dine davet eden de olmamıştır. Bugün dahi «Bahr-i muhit»de, kutup noktalarındaki adaların birinde sakin olup peygamberden ve getirmiş olduğu dinden hiç haberi olmayan insanlar bulunabilir. Coğrafi vaziyetlerinin icabı olarak peygamberden ve dinî hükümlerden gafil ve habersiz yaşamış olan bu adamlar, uhrevî mes'uliyet ve azaba müstahak olacaklar mıdır? Bu suale birkaç suretle cevap verebiliriz :

1) Şimdiye kadar bu kıtalarda tesadüf edilen kavimler, iptidaî halde iseler de bunlara Allah'ın daveti erişmemiş olduğu hakkında kat'i bir hüküm verilemez. Çünkü Cenab-ı Hak'kın insanları doğru yola ve hak dine davet için birçok peygamber gönderdiği ve hiç bir kavmi peygambersiz bırakmadığı, vahye dayanan eserler ile malûm ve isbat edilmiştir. Şu kadar ki bu peygamberlerin adetleri ile mensup oldukları ırklar ve gönderilmiş oldukları kavimler tamamen malûm ve mazbut değildir. Bununla beraber semavî kitapların da ifade ettiği veçhile umum insanların bir asla dayandıkları ve hepsinin bir asıldan türeyip çoğaldıkları ve hatta insaniyet ve medeniyetin ilk beşiği altay dağları olduğu ve dünyaya oradan yayıldıkları hemen hemen muhakkak bir keyfiyettir. Bunların başlangıçta ilâhî bir irşada sahip oldukları da yine semavî kitapların haber verdikleri bir hakikattir. Bu kavimlerde görülen vahşet ve cehaletin, ilk cedlerin bulunduğu zamana ait olduğuna dair elde hiç bir vesika ve delil yoktur. Binaenaleyh beşeriyetin beşiği, enbîyasının çokluğu ile şöhret bulanın, Asya

---

[1] Ruhu'l-Meanî Cilt : 4 Sa : 497.

olması ve insanların Amerika ve diğer kıt'alara da buradan muhaceret ederek oralarda yerleşmiş olmaları ve vahşî kavimler diye tanıdığımız bu insanların da kendilerine ecdattan intikal eden haberlerle ilâhi davete vasıl olduktan sonra hak dinden dönmüş olmaları çok mümkündür. Esasen bazı yerlerde çıkan birçok kalıntılar da oralarda vaktiyle bir nev'i din mevcut olduğuna delâlet etmektedir. Şu halde bunlara da herhangi bir nebînin gönderilmemiş olduğu iddiası yerinde olamaz.

Şayet iddia edildiği gibi oralarda yaşayan halkın bir dinin vücudundan, bir peygamber gelip de insanları, Allah'a ve hak dine davet etmiş olduğundan, bilhassa Hz. Peygamber'in dünyaya geldiğinden ve bir din tebliğ eylediğinden hiç haberleri yoksa ve onlara hakikaten bir peygamber gönderilmemiş ise, o zaman da yine bunlar hakkında fetret ehlinin hükmü carîdir. Yani bu adamların bir peygamberin davetinden haberdar olmamaları ve kendilerine böyle bir haberin ulaşmamış olması, behemehal ahirette mes'ul ve muazzeb olmalarını icabettirmez.

Yukarıda da görüldüğü üzere böyle çöl gibi, dağ başları gibi haber olma vasıtalarından tamamiyle mahrum yerlerde doğarak, hiç bir süretle peygamberlerin davetini duymamış olan ve fakat aklı başında bulunan kimselerin akibeti hakkında ehl-i sünnet ulemasının muhtelif kavilleri vardır :

Ebû Mansur Maturidî ile o'na tabi birçok ulemaya göre bunlar, eğer akıllarıyle Allah Teâlâ hazretlerini bilmiş, vücud ve vahdetini tasdik etmişlerse ehl-i necat ve cennettir. Ef'al ve hareketlerinde doğruyu bulamamış olmalarından mes'ul değillerdir.

Eğer Allah'ın vücudunu ve vahdetini anlayıp tasdik etmemişler ise, bâtıl itikatta bulunmamış ve putlara tapmamış olsalar -bile- cehennemliktir. Çünkü, diyorlar, Cenab-ı Allah'a iman vaciptir. Allah Teâlâ Hazretleri kullarına vacip kıldığı şeylerin vücuplarını birtakım sebeplere bağlamış ve onları hükmün dayanağı kılmıştır. «Menat-ı hüküm» bulunduğu yerde hüküm de bulunur. Helâl ve haram gibi şer'î işlerin vücubuna sebep nakildir, sahih haberdir. Binaenaleyh doğru bir haberci tarafından tebliğ edilmedikçe ne bir şeyin edası, ne de bir şeyden çekinmek, mükellef için vacip değildir. Allah'a imanın vacip olmasının sebebi ise akıldır.

Binaenaleyh her mükellef için bu âleme dikkat ve ibretle bakarak Allah'ın varlığını ve birliğini isbat etmesi vâciptir. Akıl denilen bu âlete sahip olan bir insan, kendinin ve diğer mevcudatın varlığını anlayınca bunlardan istidlâl ederek bütün mahlûkatın bir hâlıkı olduğunu anlar. Çünkü bunlar birer eserdir, her eser bir müessirin varlığına delâlet eder.

Uzakta görülen bir dumandan orada bir ateş olduğunu anlayan insan, kâinatın vücudunu tefekkür ile onun müessir ve haliki olan Allah Teâlâ'nın vücudunu ve vahdetini tasavvur ve tasdikten hiç de âciz değildir. Bunu yapmayanlar, akıl denilen kudsî âleti yerinde kullanmamış olduklarından, ahirette mes'ul ve ebedî cehennemliktir. Eş'arî mezhebine göre ahkâm-ı şer'iyye gibi îmanın vacip olmasının sebebi de nakildir. Bunda aklın hâkimiyeti yoktur. Şeriat gelmezden evvel beşer hiçbir şeyle mükellef değildir. Binaenaleyh kendisine bir peygamberin daveti vasıl olmayan şahıs, Allah'ın varlığını ve birliğini araştırmamış ve tasdik etmemiş veya şirki itikat ederek ölmüş ise yine mazûrdur. Hakkında çocuklar ve mecnunların hükmü caridir. Amerika ve kutuplarda varlığı farz olunan kimseler de bunlardandır.

Maturidî ve Hanefî imamlarının muhakkikleri, meseleyi daha geniş düşünüyor ve diyorlar ki : «Akıl kıymetsiz ve heder değildir. Bununla beraber aklın vücudu yalnız olarak kâfidir denilemez de. Tasavvur edilen bu şerait içinde bir insanın, Allah'ın varlığını ve birliğini anlayıp tasdik edebilmesi için tecrübeden mücerred bir aklın bulunması kâfi olamaz. Bunun için tecrübî aklın bulunması lâzımdır. Başka bir tabir ile, insan için bir düşünme ve tecrübe müddeti vardır. O zaman gelip çatmadıkça insan aklı, acz içinde kıvranır, durur. Bu zaman gelmedikçe, insan için bir hakikatı düşünebilmek, anlayabilmek iktidarı yok demektir. Binaenaleyh peygamberlerden tamamiyle habersiz olan insan, düşünme ve tecrübe zamanını idrak etmeyerek ne imanı, ne de küfrü düşünmemiş ve bunlardan hiç birini tasdik eylememiş ve böylece ölmüş ise ma'zurdur, ahirette mes'ul ve cezalandırılacak değildir. Eğer bu zamanı idrak ederek Allah'ın varlığını ve birliğini anlamış ise itikat etmemiş de olsa, inadından dolayı iman etmeyen bir münkir gibi mes'ul olup cezalandırılarak cehenneme atılacaktır. Çünkü bir şeyi tasavvur, yahut hem tasavvur hem de itikat etmek fikir ve istidlâlsiz kâbil olamayacağından, bu gibiler muhakemelerini doğruyu bulmada kullanmıyarak bâtılı teyid için kullanmışlardır.

Hanefî imamlarına göre, bu düşünme ve tecrübe zamanının ne kadar olduğu malûm ve muayyen değildir. Bunun tayin ve tahdidi ilm-i ilâhiye bırakılmıştır. Birinin uzun zaman akıl erdiremediği bir işe, diğer bir adamın az bir zaman içinde akıl erdirdiğini görüyoruz. Bu ise insan aklının farklılığından ileri gelen bir haldir. Binaenaleyh bir nebînin daveti durumunda olan bu zamanın miktarını, tayin ve tahdid etmek insan için mümkün değildir.

Maturidî muhakkiklerinin bu nazariyeleri, çok mühimdir. Bununla birçok müşkillerin halli ve pek mühim ukdelerin çözülmesi kolaylaşmaktadır. Bu, İslâm dinindeki müsamahanın ne kadar hudutsuz olduğunu gösterir.

KÜFÜR VEYA İMANSIZLIK

Küfrün lûgat mânâsı bir şeyi örtmektir. Şahısları ve eşyayı örttüğü için geceye, tohumları yere gömerek örttüğü için çiftçiye de bu mânâca kâfir denir. Nîmete küfür; şükrünü edâ etmemek suretiyle onu örtmek ve göstermemektir.

Şer'î ıstılâha göre KÜFR küfür, küfran; İman karşılığıdır, yani imansızlık demektir. İMAN EDEBİLECEK BİR HALDE OLAN KİMSENİN İMAN ETMEMESİDİR. Bu ise imân edebilecek şeyi yalanlamaya veyahut inkâr etmeye şâmildir.

İmân; kalp yahut dil veyahut fiil ile tasdîke şâmil olduğu gibi, küfür de bunlardan biri ile olan tekzîb ve inkâra denir. İman edilmesi lâzım olan şeylerden birini veya hepsini kalben inkâr nasıl küfür ise, bir mecburiyet olmadığı halde kendi ihtiyariyle bunlardan birini dili ile tekzîb ve inkâr'da böyledir. Bunlardan birini fiilen tahkir ve tezyif de küfürdür.

Küfrün en büyüğü Allah'ın vahdâniyetini veya nübüvveti veya peygamberlerin getirdiklerini inkâr etmektir. Küfran, daha çok nîmeti inkâr etmektir, yani nankörlüktür. Küfür ise, her ikisinde kullanılır.

Bunları inkâr edenlere kâfir denilmesi, hakkı örttüklerindendir.

Küfür ve küfran, nîmet verenin nîmetini göstermemek ve şükrünü edâ etmemek suretiyle inkâr etmek mânâsınadır ki zıddı şükürdür. Mutlak olarak kâfir denildiği zaman ilk akla gelen Allah'ın birliğini, yahut Hz. Muhammed'in Peygamberliğini veyahut din ve şeriâti veya bunların her üçünü inkâr eden kimse demektir.

İyi ve güzel olan her iş imândan sayıldığından kötü ve çirkin olan her iş de, küfürden bir parça sayılmıştır. İbn-i Esîr (meşhur hadîs kitabı olan) Nihâye'de şöyleder : «Küfr, iki sınıftır : Biri imânın aslını, yani imân ve itikat edilecek olan esas prensipleri inkâr etmektir. Bu, imânın zıddıdır, imânsızlıktır. Diğeri de feri'lerinden - İslâm'ın dallarından - bir tanesini terketmektir. Bununla insan, dinden çıkmış olmaz.»

Bazı otoritelere göre imânın esas prensiplerini inkârda, dört şekil vardır :

1 — Küfrü inkârî : Allah Teâlâ'yı ve O'nun Bir'liğini hiç bilmeyip, ne kalbiyle ne de diliyle, ikrar ve itiraf eylememektir.

2 — Küfr-ü cehûdî : Allah Teâlâ'yı kalbiyle bildiği halde, inadından dolayı, dili ile ikrar etmeyip inkâr etmektir. İblis'in küfrü gibi.

3 — Küfr-ü inâdî : Allah Teâlâ'yı kalbiyle bildiği ve dili ile ikrar etti-

ği halde, hasedinden ve azgınlığından dolayı Allah'ın Peygamberlerine inanmamaktır. Allah'ın şeriatini ve müslümanlığı din olarak kabul etmemektir. Ebû Cehil'in ve benzerlerinin küfrü gibi.

4 — Küfr-ü nifâkî; Allah ve Peygamberi diliyle ikrâr ettiği halde, kalbiyle inanmamaktır. Ubey İbn-i Selûl ve benzerleri gibi.

Küfür bu dört yerde isim olarak kullanılır. Bu dört küfürden biri kendisinde bulunan, müslüman değildir. Bunlardan biri ile ölen kimseyi Allah mağfiret etmez.

Biraz evvel de işaret ettiğimiz gibi, bu dört türlü küfürden başka da küfür vardır. Allah'ın Birliği'ni ve Hz. Muhammed (S.A.V.)'in Allah'ın Resûlü olduğunu ikrar ve tasdik eden bir adam, adam öldürmek, yeryüzünde fesat çıkartmak, zinâ etmek, hırsızlık yapmak, anaya - babaya âsi olmak gibi büyük günahlardan birini yapmış olabilir. Şâri' bunlara da küfür kelimesini ıtlak etmiştir; fakat bunlarla yukarıdaki dört çeşit küfür arasında fark vardır.

Nasıl ki İmam Buhârî de Sahîhinde : «Bâb-u küfrâni'-l Aşir ve küfrün dûne küfrin» diye bir bâb açmakla küfrün derece derece olduğuna ve yukarıda sayılan kebirden birini işlemek de birer küfür olduğu halde Allah'ı, Âhireti, Hz. Muhammed'in nübüvvetini inkâr etmek mânâsına olan küfür ile, büyük günâhlardan birini veya birkaçını işlemek mânâsına olan küfür arasında fark bulunduğuna işâret etmiştir [1].

Kur'ân ve hadisde imânın esasına taallük eden ve yukarıda izah olunan dört çeşit küfürden başkalarına da küfür denilmiştir ki, onlar da hakları ve nîmetleri inkâr etmek ve bunlara kıymet vermemek mânâsına bir küfürdür. İmam Buhârî'nin İmân bahsi biter bitmez açmış olduğu ve o bâb'dan anlaşıldığına göre, tâatin hepsine imân denildiği gibi, maasî ve günahların hepsine de küfr denir. Fakat bundan maksat insanı dinden çıkaran kür-i inkârî değil, nîmete küfretmek mânâsına ve mecâzen küfürdür. Binaenaleyh bu küfürden birini irtikâb eden, bununla dinden ve müslümanlıktan çıkmış sayılmaz. Yeter ki Allah'ı ve Muhammed (A.S.)'ın nübüvvetini inkâr etmemiş olsun.

---

[1]

عن عبدالله بن عباس رضى الله عنهما ان النبى صلى الله عليه وسلم قال سباب المسلم فسوق وقتاله كفر.

Abdullah b. Mes'ud (R.A.)'dan : Resûlullah (S.A.V.) şöyle demiştir : «Müslümana sövmek (onu küçük görüp tahkir etmek) fısk (günah)tır. Fakat onunla çarpışmak küfürdür.» (Buhâri, 2 : 36, (Tecrid 2 : 45. Hadîs. (Tahkîk ve Terc. Feyizli).

İZAH:

Bir müslümanla kâfiri ayırdeden set, Allah'ın varlığını, Bir'liğini ve Muhammed (A.S.)'ın Peygamberliğini ikrar etmektir. «Lâ İlâhe İllâllah Muhammedün Resûlullah» diyerek bunu kabullenip ikrar eden kimse, müslüman olur ve bu imânı kaybetmedikçe de isterse dinî bir meselede değişik fikirlere sahip olsun, müslüman kalır; ona kâfir denilemez. Böylece Ehl-i Kıble'den hiç kimseye kâfir denilemez. Bütün mezhepler bunda müttefiktir. Buna binâen müslüman kardeşine görüşleri kendilerininkine uymadığı için kâfir diyerek İslâmiyette ilk defa tefrika ve mezhepsizliği getirenler Havâriç (Hariciler) olmuştur.

Ancak hiçbir ikrarda bulunmayan bir kimse de, birçok iyi hareketlerine rağmen bir bakımdan müslüman olmayıp kâfirdir.

ومن يكفر بالايمان فقد حبط عمله.

«Kim, imânı [1] tanımayıp kâfir olursa bütün yaptığı boşa gitmiştir» (Maide : 5) âyeti bunu ifâde eder.

PEYGAMBERLERİ İNKÂR

Yukarıda «Küfr-ü inadî» de söylendiği gibi bir kimse : «Ben Allah'ın varlığına, Birliğine inanıyorum, fakat peygamberlere inanmıyorum.» derse kâfir olur.

Ebu Hanîfe Hz. nin de beyân ettiği veçhile, «Biz ona kâfir der, Allah'a inancından şüphe ederiz. Çünkü Hz. Muhammed (S.A.V.)'in peygamberliğini kabul etmeyen kimse Allah'ı da inkâr eder. Hz. Muhammed'e inanmayan Allah'a da iman etmemiş demektir.»

Allah'ı inkâr etmesi, Muhammed (S.A.V.)'i inkâr ettiğinden dolayı değil, bilâkis Allah'ı inkâr ettiği içindir ki, Muhammed (S.A.V.)'i de inkâr etmiştir.

Her Allah'a inanan kimse Cenab-ı Hakk'ın :

من يطع الرسول فقد اطاع الله.

«Kim Peygambere itâat ederse muhakkak Allah'a itâat etmiştir» [2] beyânı veçhile ve diğer bir âyet-i kerîmedeki :

وما اتيكم الرسول فخذوه وما نهيكم عنه فانتهوا.

«Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasak ettiyse ondan da

---

[1] Allah'ı, Kelime-i şahadeti, İslâm şeriâtini. (Meân.i-Kur'an - İ. Hakkı) (Aynı âyetin dipnotu.) (Terc. Feyizli)

[2] Nîsâ sûresi, âyet : 80.

sakının.» [1] emri uyarınca bütün mahlûkatın eşrefi ve peygamberi olan Hz. Muhammed (S.A.V.)'i kabul etmeyen veya onu ayıplayıp kötülemeye çalışan kimse kâfirdir.

Yine böylece Allah'ın şeriatını ve müslümanlığı din olarak kabul etmeyenler de bu hükme dahildir.

Bu Bahsin Hülâsası :

Küfür ile imân karşı karşıyadır. Biri gidince diğeri onun yerine gelir. İmanın bir aslı bir de şubeleri, kolları ve dalları vardır ki, onlara da imân denir. Meselâ : Namaz, imândandır; Zekât, Hac, Oruc gibi bedenî ve malî ibâdetlerle haya, tevekkül, Allah'tan korkmak, Allah ve Peygamber sevgisi gibi iç ameller de imandandır. Yoldan geçenleri rahatsız edecek şeyleri bir kenara kaldırıvermek de imânın dallarından biridir. Fakat bunlar derece derecedir. İmanın bir dalı olan Allah'ın Birliği'ni dili ile ikrar etmekle yoldan geçenlere eziyet verecek bir şeyi kaldırıp bir tarafa atmak bir değildir. Birincinin gitmesiyle imânın aslı gider; ikincisini yapmayan bir müslüman ise dinden çıkmış sayılmaz.

Küfrün de aslı ve dalları vardır. İmânın her dalı imân sayıldığı gibi, küfrün dallarına da küfür denir. Doğruluk ve haya imândan; yalancılık, hayasızlık küfürdür. Namaz, Zekât, Oruç ve Hac imânın, bunları terketmek de, küfrün dallarındandır. İbâdet ve tâatın hepsi imânın, mâsiyetler de küfrün şubelerindendir.

İmân, söz ve işle ilgili olmak üzere ikiye ayrıldığı gibi küfür de böyledir. Küfür olan bir sözü, kendi ihtiyâriyle söyleyen adama kâfir denileceği gibi, puta tapmak, Mushâf-ı Şerîfi tahkir ve tezyif eylemek gibi küfrün dallarından birini işleyen de kâfir olur.

İmân gibi küfür de ikidir : Amel bakımından küfür, inkâr ve inat ile küfür. İkincisi, Allah'ın isimleri ve sıfatlariyle ef'al ve ahkâmına dair peygamberlerin getirdiği şeylerin doğruluğunu bildiği halde inâdından dolayı inkâr etmektir. Bu kabil küfür, imân ile birleşemez. Amelî küfür; putlara secde, Mushâf-ı Şerîfi tahkir, peygamber ve şeriâte sövmek gibi imânın aslı ile birleşmeyen fiillerdir [2].

İbâdeti terketmek, hırsızlık, zinâ, müslümanın müslümana silâh çekmesi, katillik gibi şeyler de birer amelî küfürdür. Fakat bunlar, sahibini iman ve İslâm dairesinden çıkarmaz.

---

[1] Haşr sûresi, âyet : 7

[2] ومن يكفر بالايمان فقد حبط عمله . «Kim imânı (Allah'ı, Kelime-i şahâdeti ve İslâm şeriâtini) tanımayıp kâfir olursa bütün yaptığı boşa gitmiştir.» (Maide : 5) Âyet-i Kur'âniyye bunu ifade buyurmaktadır. (Feyizli)

İmân ve küfrü bu suretle derecelere ayırmak, Allah'ın kitabını, imân ve İslâmı ve bunların levâzımını en ziyâde bilen eshâbın usûlü ve onların sözleridir. Bu meseleler doğru olarak ancak onlardan telâkki olunabilir. Dolayısıyla büyük günahlardan olan bir mâsiyeti yapmış olanların ebedî olarak cehennemde kalacaklarını, yahut bunların da kâmil imân sahibi olduklarını söylemek, eshabdan telâkki olunan esaslara aykırıdır.

Doğrusu imanın dereceleri olduğu gibi, şirk, küfür, nifak, fısk, zulüm ve cehalet gibi şeylerin de dereceleri vardır. Bunların insanı İslâm'dan uzaklaştıran, İslâm'dan çıkaran kısımları olduğu gibi, İslâm'dan uzaklaştırmayan kısımları da vardır. Sahabe ve tâbiînin sözleri ve ehl-i sûnnetin mezhebi budur.

Bir adamda küfür ve iman, şirk ve tevhîd, takvâ ve fücûr birleşebilir mi? Bu cihet ehl-i sünnet mezhebinin en büyük usûllerinden biridir. Ehl-i sünnete göre birleşir.

Hâriciler, Mu'tezile, Kaderiyye gibi bid'at ehline göre birleşemez. Büyük günahlardan birini işliyenin cehennemde ebedî olarak kalıp kalmıyacağı meselesi bu esasa istinat eder.

Yukarıda söylediğimiz gibi, tâatin hepsi imanın dallarından olduğu gibi, günah ve mâsiyetin hepsi de küfrün dallarındandır. Binaenaleyh bir kimsede imanın dallarından biri veya daha fazlası bulunsa bile ona kâfir denebilir. İşi, kendisinin şirk ve küfür ile vasıflandığını gösteren, bununla beraber İslâmî ve İslâmın şeriatını iltizam eden bir kimse, hem küfür, hem de İslâm ile vasıflanmış, kendisinde şirk ve tevhîd toplanmış sayılır.

Bir adamda imanın aslı olmadığı halde dallarından biri bulunmakla ona mü'min denilmesi lâzım gelmez. Bu nasıl böyle ise, imanın aslı mevcut olduğu halde küfrün dallarından birinin bulunması ile de «Dinden çıktı» mânasına, «KÂFİR» demek icap etmez; nefse'l-emirde o şey küfür de olsa. Mamafih bu, «İMANIN DALINA İMAN; NİFAKIN DALINA NİFAK; KÜFRÜN DALINA KÜFÜR» denilmesine de bir mâni teşkil etmez.

İmam Gazalî der ki : «LÂ İLAHE İLLALLAH MUHAMMEDUN RESÛLULLAH» demekte devam ettikçe ve peygambere inanmadığını gösteren bir söz veya işte bulunmadıkça, «Ehl-i Kıble» yi tekfir (kafirlikle itham) dan sakın. Şu kanunu da bil ki : İMANIN ASLI ÜÇTÜR :

1 — ALLAH'A İMAN,

2 — ALLAH'IN RESULÜ Hz. MUHAMMED'E İMAN,

3 — ÂHİRET GÜNÜNE İMAN.

Bundan başkaları imânın feri'leri (dalları) dir. Şunu da bil ki : İmâ-

nın feri'lerinden ötürü bir kimse tekfir edilemez. Yeter ki Peygamber (S.A.V.)'in tebliğ eylediği tevatür yoluyla belli ve onu inkâr etmekle peygambere inanmak mânası olan dinî bir aslı inkâr etmemiş olsun.

Yukarıdan beri vermiş olduğumuz izahattan anlaşılıyor ki İslâm'da tekfir ve afaroz kolay bir şey olmadığı gibi kimsenin hakkı da değildir.

DİNSİZLİK

Dinsizlik, din hissinden sıyrılıp Allah'a ve âhirete inanmamak ve inkâr etmektir. En büyük gayesi de tabiatta her şeyin insanlara mübah ve insanlar arasında müşterek olmasıdır. Dinsizlik, aile ve cemiyet hayâtı için bir sebeb-i felâkettir ki bunun neticelerini şöyle hülâsa edelim :

1 — Dinsizlere göre, bütün din ve şeriatler, evham ve hayal mahsulüdür. İnsanın bunlara dayanarak kendinin, başkalarından daha ziyade bir şeref ve meziyeti hâiz olduğunu iddia etmesi doğru değildir. İnsanın hayatı nebâtâtın hayatı gibidir. Binaenaleyh insan için en büyük sâadet, tabiatın kendisine bahşettiği zevk ve lezzetlerden istifade etmesidir. İnsan din, şeriat, edeb, haya gibi şeylerle bağlı olup kendini nefsinin zevklerinden mahrum etmesi doğru değildir.

Milattan dört asır önce bazan felsefî meslek, bazan da ictimâî bir şekilde zuhur eden dinsizlik, insanlık uğruna, mutlak müsavat ve hürriyet müdafaası uğruna Allah'ı ve âhiret hayatını inkâr etmiş, bu yolda maddeyi kabul etmekle, âlemin bir tesadüfün eseri olarak vücuda geldiğini tasdik etmiş kâinatın dışında bir fâil-i muhtarı reddetmiştir.

2 — Dinsizlikle ahlâk birleşemez. Çünkü ahlâkın menbaı ve dayanağı DİN'dir. Din gidince her türlü faziletlerin yerini her nevi rezâletler alır. Allah'ı ve âhiret mes'uliyetini kabul etmeyen bir adama göre hayatının gayesi, hissî zevkleri olup, ahlâksız olması gayet tabiî bir haldir. Dinsizlikte, emânet ve doğruluk da olamaz. Çünkü bütün arzulara ulaşmak her ne suretle olursa olsun onun için bir haktır. İman ve haya kalbinden silinmiş bir insanı, bu gibi rezâletlerden hangi kuvvet men edecektir?

3 — Dinsizlik, cemiyet ve hürriyet fikirlerini de mahveder. Ahlâkın kaybolması, hukuk fikrinin kaybına, bu ise cemiyet fikrinin sönmesine sebep olur. Aynı zamanda Ulûhiyet ve mes'uliyet fikirleri aradan çıktığı takdirde fertleri, hayatta hodgâmlıktan başka bir şey, sevk ve idare edici olamaz. Dinsizlerde cemiyet gayesi yerine mefkûre kaim olacaktır. Mukaddesat namına hiçbir esasa imanı olmayan dinsiz bir anarşistin bomba ile binlerce adamı telef ettiği halde zerre kadar vicdan azabı hissetmemesi de bunun içindir.

Dinsizlik, insanlara mutlak hürriyet bahşedeceği gayesiyle onları, hayvanlar gibi başıboş bırakacağı cihetle, hakikî hürriyeti de mahveder.

4 — Dinsizlik, aile fertlerini de yıkar. Çünkü dinsiz için en büyük vazife tabiatı taklittir; tabiatta ise aile yoktur. Binaenaleyh bir dinsizi ailesine bağlıyan bağ ancak menfaattır. Bu menfaat sarsıldığı veya daha kârlı menfaatlerle karşılaştığı zaman aile bağlarının kopması kadar gayet tabiî bir şey olamaz.

5 — Dinsizlierin, ahlâklı görünmelerinde bazı sebepler vardır : Din terbiyesi telkin eden bir muhitte büyümüş olması, kanun korkusu, muhitin fenâlık yapmasına tahammül etmemesi, ahmaklık v.s. gibi. Bu sebepler olmadığı veya kaybolduğu zaman hakikî bir dinsizin fazilet sahibi olmasında hiç bir sebep düşünülemez.

Hülâsa : İnsanlar; kalp, vicdan, hikmet, tefekkür, ahlâk, siyaset ve ictimaiyyat noktasından dine muhtaçtır.

Nihayet deriz ki :

Allah'a, O'nun Peygamberlerine ve Şeriatın esaslarına imanı olan muvahhitlerden, işledikleri günahları dolayısiyle, cehenneme girmiş olanlar, cezaları kadar azab çektikten sonra oradan çıkıp yine Cennet'e gireceklerdir. Kalbinde hardal tanesi kadar imanı olan, Cehennem'de kalmaz.

İMANSIZ KÂFİRLERE GELİNCE : Onlar, ebediyyen Cehennem'de kalacaklardır. Ehl-i Sünnetten meşhur olan mezhep ve itikat budur.

ALLAH'IN KİTAPLARINA İMAN

Müslümanlığın üçüncü temeli Allah Teâlâ'nın Kitaplarına (bütün Kütüb-ü Münzele'ye) iman etmek, inanmaktır.

Kitaplara iman şu suretle olur : «Allah Teâlâ Hazretleri, Kelâm sıfatiyle muttasıftır, bazan doğrudan doğruya, bazan melek vasıtasiyle peygamberlerine söylemiştir. Enbiyasından bir kısmına : İtikad, faraiz ve ibâdât, ahlâkiyât ve ictimaiyat, sünnet ve hadlere taalluk eden birçok hükümler ve hakikatler tebliğ buyurmuş; Kitaplar inzâl eylemiş, din ve şeriat öğretmiştir.

Allah Telâ'nın peygamberlerine vahy suretiyle tebliğ buyurmuş olduğu bu ahkâm ve hakikatlerin ve bunları ifade eden lâfızların topuna birden «İlâhî veya Semâvî Kitaplar» denir ki «Allah tarafından inzâl olunan kitaplar» demektir.

Bu kitaplar; Allah'ın kelâmıdır, Allah sözüdür. Hz. Muhammed (S.A.S.)'e inzâl olunan Kur'ân'a imân ettiği gibi, ondan evvel diğer peygamberlere Allah tarafından vahy ve inzâl buyurulmuş olan Tevrat, Zebur, İncil, Suhuf gibi İlâhî kitapların hepsine iman etmek, onların da Allah kelâmı olduklarını tasdik eylemek her mü'min üzerine farzdır [1].

Ancak Kur'ân-ı Kerîm'den önce diğer peygamberlere inzâl buyurulmuş olan kitaplar, aradan zaman geçtikçe birçok tahrifata uğramışlar ve hattâ asıl nüshaları mahvolup gitmiştir. Bugün yahudilerle hıristiyanların elinde bulunan ve Kitab-ı Mukaddes nâmını alan ve geçen peygamberlerin kitapları sanılan kitapların hiçbirine İlâhî ve Semâvî Kitaplar nazariyle bakılamaz. Biz bütün peygamberlere Allah tarafından gönderilmiş olana iman ederiz. Bununla beraber bugün Kur'ân'dan başka aslını muhafaza edebilmiş İlâhî ve Semâvî bir Kitap olmadığını da biliriz.

Semâvî Kitapların büyükleri dörttür : Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm. Tevrat Musa (A.S.)'a; Zebur, Davud (A.S.)'a; İncil İsâ (A.S.)'a; Kur'ân-ı Kerîm bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed (A.S.)'a nâzil olmuştur.

Bunlardan başka Hz. Âdem ile Hz. İbrahim'e on'ar sahife, Hz. Şit'e elli sahife, Hz. İdris'e otuz sahife nâzil olmuştur.

Bu kitaplar, bu peygamberlere melek vasıtasiyle inzâl ve tebliğ buyurulmuştur. Peygamberlere inzâl olunan bu kitaplarda Allah Teâlâ Hazretleri, insanların din ve dünyalarına ait hükümleri beyan buyurmuş, hayır ve şerri, iyiyi ve kötüyü, helâl ve haramı bildirmiş, va'd ve vaîdde bulunmuştur.

---

[1] والذين يؤمنون بما انزل اليك وما انزل من قبلك . «Onlar ki sana indirilene ve senden önce indirilenlere iman ederler...»

كل امن بالله وملئكته وكتبه ورسله : «Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine imân ettiler.» (Bakara sûresi, âyet : 4, 285).

Allah tarafından peygamberlerine tebliğ buyurulan Kitapların aslına imân ederiz. Allah Teâlâ'nın peygamberlerine gönderdiği kitapların hepsi Hak'tır. Fakat onlar, Allah tarafından inzâl olunduğu gibi, hiç bozulmadan kalmamışlardır. Bunların içinde hiç bozulmadan kalan yalnız Kur'ân-ı Kerim'dir. Başkaları sonradan bozulmuş ve İlâhî mahiyetlerini kaybetmişlerdir.

Tevrat; Allah Teâlâ tarafından Hz. Musa'ya, kavmine tebliğ ve onları irşad eylemek üzere inzâl buyurulmuş olan İlâhî bir Kitap olup, vaktinde onunla amel olunurdu. Hz. Musa'nın vefatından bir müddet sonra bazı sebep ve âmillerin de tesiriyle Tevrat'ın aslı zayi' oldu. Bugün Yahudi'lerin ve Hıristiyan'ların elinde bulunan Tevrat, Hz. Musa'dan asırlarca sonra şunun bunun tarafından yazılmış bir kitaptır!

İncil'e gelince; bugün onun da asıl ve sahih bir nüshası yoktur. Hıristiyanların elinde bulunan Ahd-i Cedid denilen kitaplar, Hz. İsa'ya Allah tarafından inzâl buyurulmuş olan İncil değildir. Bunlar, İsa'dan çok sonra başka başka insanlar tarafından yazılmış birer kitaptır.

ŞERH VE İZAH

Semavî Kitaplar demek, Allah tarafından peygamberlere inzâl buyurulan kitaplar demektir.

Allah Teâlâ, yeryüzünde kullarının dünya ve âhiret saadetleri için tutacakları işleri, gidecekleri yolları peygamberlerine vahy ve ilham ile bildirmiş, peygamberler de Allah'dan aldıklarını insanlara tebliğ etmişler, öğretmişlerdir. Bu hükümlerin ve talimlerin Hey'et-i mecmuası Kitap'tır. Bunların bazısı büyük, bazısı da ufaktır. Büyük Kitaplar : Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân-ı Kerim'dir. Şimdi bunları birer birer izah edelim :

TEVRAT = AHD-İ ATİK :

Tevrat, İbrânî bir kelime olup şeriat ve kanun demektir. Bu şeriat, Hz. Musa'ya Allah tarafından vahiy ve ilham ile bildirilmiş ve kavmine tebliğ etmesi Musâ'ya emrolunmuştur. Hz. Musâ, şeriatı ve bu kanunu, kavmine hem anlatmış, hem de yazıp teslim etmiştir.

İşte biz müslümanların, ilâhî ve semâvî bir Kitap diye imân ettiğimiz «Tevrat» budur. Cenâb-ı Allah tarafından Hz. Musâ'ya inzâl buyurulmuş olan «Şeriat ve ahkâm» dır.

Biz, Hz. Musâ'ya böyle bir kitap inzâl buyurulmuş olduğuna iman ederiz. Bununla beraber, bugün elde bulunan ve Ahd-i Atik adını alan mecmuanın, vaktiyle Hz. Musâ'ya Allah tarafından vahiy olunan Tevrat olduğunu kabul edemeyiz. Çünkü bunların bugünkü şekilleriyle ne Hz. Musâ'ya, ne

de herhangi bir peygambere nâzil ve onun tarafından insanlara tebliğ edilmiş bir Kitap olduğu muttasıl senet ile sabit değildir. Herhangi bir kitabın itikadı vacip, semavî bir kitap olabilmesi için, Peygambere kadar dayanan bir muttasıl senetle sâbit olması lâzımdır; yani tevâtüren sabit olmalıdır. Bir zan ve vehim ile «Bu kitap falan peygamberindir» demek, hakikaten onun olduğunu isbat edemez.

Halbuki: Hıristiyanlar tarafından hepsine birden Ahd-i Atik nâmı verilen ve otuz dokuz sifr (cüz veya kitap, yahut risale) den mürekkep olan mecmua şöyle dursun; Yahudiler tarafından bizzat Hz. Musâ'ya nisbet ve ona nâzil olan Tevrat diye kabul olunan ve hatta bunların içinden sifr-i tesniye dahi, Hz. Musâ'nın Cenâb-ı Hak tarafından tebliğ ettiği ve ayrıca yazmış olduğu Tevrat değildir. Bunların Musâ (A.S.) dan asırlarca sonra yazıldıkları Yahudi ve Hıristiyan âlimlerince de kabul edilmiş bir hakikattır.

AHD-İ ATİK VE TEVRAT :

Asıl Tevrat ne idi, sonra ne oldu, bugünkü Tevrat kim tarafından ne suretle yazıldı?..

Ahd-i Atik, otuz dokuz cüzdür; bunlara esfar (sifrler) denir. Bunların bir kısmı Musâ (A.S.)'a, diğer kısmı Benî İsrâil peygamberlerine nisbet olunmaktadır. Bir kısmı da mektuplardır. Musâ (A.S.)'a nisbet edilen bunlardan ilk beş sifr (kitap) olup şunlardır : Tekvin, Huruç (Çıkış), Levilîler, Sayılar, Tevrat el-Müsenna veya Tesniye. Tevrat işte bunlardır. Bu otuz dokuz sifirden başka Makabin sifri, Bâruh sifri gibi dokuz sifr daha varsa da bunlar, ancak katoliklerce mukaddes olup Protestanlar ve Yahudilerce mukaddes değildir.

Yukarıda söylediğimiz gibi kavmini irşad eylemek üzere Cenâb-ı Hak tarafından Musâ (S.A.)'a Tevrat ve şeriat inzâl olundu. Biz müslümanlar Kur'ân-ı Kerîm'in haber verdiği ve imân edilmesini zaruri kıldığı hakikate inanırız.

Musâ Aleyhisselâm, Tevrat'ı kavmine tebliğ ettiği gibi -Ahd-i Atik'in beyânına göre- Hz. Musâ tarafından taşlara yazılmış olan Tevrat nüshası, **Ahbar**'a [1] ve diğer Benî İsrâil büyüklerine teslim ve onun Sanduk-u Şehade (Tâbût-u Sekîne, Tâbut-u Ahd, Tâbut-u Şehade)'ye koyarak muhafazasına ihtimam olunmasını ve her yedi senede diğer bir rivayete göre üç senede bir kere Gufran Bayramı günü çıkarılıp halka okunmasını ve için-

[1] Yahudi bilginleri, hahamları (Lügat - Devellioğlu)

deki ahkâmın Benî İsrâil'e duyurulmasını kendilerine tavsiye etti. Bu nüsha Sandık'ın içine konmuştu. Bir asır kadar burada muhafaza edildi.

Musâ (A.S.)'ın vefatından sonra bir müddet daha Ruhânî Reis Hz. Hârun yanında kaldı. Hârun (A.S.)ın vefatiyle vesâyet Yuşa'a geçmiş ise de Ruhânî Reislik, Levî kolundan olan Hârun sülâlesinde kaldı. Çünkü Hârun (A.S.), Mûsa (A.S.)'ın vâsîsi ve Peygamberlikte müşterek idi. Fakat ilk tabaka ortadan kalktıktan sonra Tevrat, aslî şekliyle muhafaza edilemeyip birçok tahrifata uğradığı ve hatta aslı tamamen mahvolduğu da tarihen sâbit bir hakikattir. Bunun nasıl olduğunu ve sebeplerini izah edelim :

1) O zaman ilâhî ve semâvî kitapları ibaresiyle ezberlemek şöyle dursun, yüzünden okumak bile pek az kimselere nasip olurdu. Ezberlemekte dinî bir mecburiyet de yoktu. Onun için Tevrat nüshaları, herkesin elinde bulunmazdı. Onun bir nüshası Hz. Mûsa tarafından taşlara yazılarak «Sanduk-u Şehade»nin içinde muhafaza olunması ve muayyen sene ve günde çıkarılıp halka okunması, kavminin ileri gelenlerine vasiyet olunmuştu.

2) Mûsa (A.S.)'ın vasiyeti mucibine Tevrat, yalnız «Tabut-u Şehade»nin içinde ve ancak Hârun sûlâlesine mensup en büyük kâhinin muhafazasında bulunacaktı. Çünkü yine kendi kitaplarından anlaşıldığına göre; Benî İsrâil mâbette toplandıkları zaman, Tevrat'ı onlara Haruni Kâhin, Tabutu'l-Ahid'den çıkarıp okuyacak ve onlar da dinleyeceklerdi. Bu toplanma ise üç (diğer bir rivayete göre yedi) senede bir kere vuku bulacaktı.

Binaenaleyh Tevrat, her tarafa yayılmış olmayıp yalnız Tabutu'l-Ahid'de ve Harunî Kâhin'in muhafazası altında bulunuyordu.

3) Hz. Mûsa'nın vefatından sonra Yûşâ (A.S.) otuz bir sene Benî İsrâil'in içinde bulundu. Bu müddet içinde Harun (A.S)'ın oğlu El-Âzâr, Yuşâ ile beraberdi ve Tevrat da onun yanında idi, başka kimsenin yanında değildi. Bundan sonra Âzâr'ın oğlu Fenhas (Penhas) Benî İsrâil'in başına geçti, yirmi beş sene Benî İsrâil'i idare etti; Tevrat da yalnız bunun yanında bulunuyordu. Bunların devirlerinde Tevrat ile amel olundu ve Tevrat muhafaza edildi. Fakat bundan sonra vaziyet değişti. Benî İsrâil dinden dönerek açıktan açığa putlara taptılar.

Hz. Dâvud'un, Benî İsrâil saltanatını eline aldığı tarihe kadar devam eden beş asır içinde, Benî İsrâil'in başına yirmi dört hükümdar geçmiş ve bu arada yedi kere dinden dönme vukua gelmiştir [1]. Hükümdarlar değiştikçe zaman zaman başgösteren ve bir buçuk asra ulaşan bu dinden dönme devirlerinde Benî İsrâil, Hz. Mûsa'nın dinini bırakıp küfürlerini ilân etmiş-

---

[1] el-Milel ve'n-Nihal - Nücûmu'l-Mühtedîn.

ler, putlara tapmışlardır. Bir aralık, yeni Kâhin-i Ekber Âlî zamanında, «Tâbut-u Şehade» Filistinlilerin eline geçti, yedi ay ellerinde kaldıktan sonra iade olundu.

Şimdi insafla düşünelim : Mûsa (A.S.)'ın sağlığında bile ikide bir Hak Din'den yüz çevirmek ve altundan buzağı yaparak ona tapınmak istidadını gösteren bu adamlar, başlarındaki Melik ve Emir'lerin tesiriyle Tevrat'ın gösterdiği yolu bırakıp ilân-ı küfür ettikten ve putlara tapındıktan sonra, artık bunlardan Tevrat'a hürmet beklenir mi? Bunlar, kudsiyetine inanmadıkları bir kitabın muhafazasına ihtimam ederler mi?. İçlerinde muhafaza etmek isteyen bulunsa bile, böyle bir memlekette bunun muhafazası kolay olabilir mi? Bu kadar dar ve mahdud bir memlekette «Sanduk-u Şehade» ve onun içindeki Tevrat muhafaza edilebilir mi? Elbette edilemezdi ve edilemedi. Nasıl ki Hz. Süleyman, Beni İsrâil saltanatını eline aldığı zaman Tabut-u Şehade açılmış ve içinde «Evâmir-i Âşere = On Emir» yazılı iki levhadan başka bir şey bulunmamıştı [2]. Demek ki evvelki inkılâp ve dinden dönme sırasında Tevrat zâyi' olmuş ve «Tabut-ı Ahd»in içinde Tevrat kalmamıştı, fakat bu zâyi' ne zaman?.. Orası yakînen belli değildir.

Hz. Dâvud'la Hz. Süleyman Benî İsrâil idaresini ellerinde tuttukları müddetçe, Hz. Mûsa'nın şeriatiyle amel ve onun dinine hürmet olundu. Çünkü bunlar da peygamber idiler. Fakat Süleyman (A.S.)'dan sonra, Benî İsrâil yine dinden döndü ve devlet ikiye ayrıldı. YAHUDA ve BÜNYAMİN kolları, Kudüs ve havalisinde hükümran olup, buna Yahudi devleti deniyordu. Diğer On Kabile de Nablus ve havalisinde idi; bunlara İsrâil devleti denirdi. İsrâil devleti M. Ö. 962'den 706'ye kadar devam etti. İki buçuk asırdan ziyade süren bu devletin başına geçen yirmi bir hükümdarın hepsi dinden dönüp açıktan açığa putperestlik ilân ettiler. Halk da bunlarla beraber olup Hz. Mûsa'nın dinini bıraktılar. Artık Tevrat'ın ismi bile anılmıyordu. Hz. Süleyman'dan sonra ibâdet için Beyt-i Makdis'e bir kere bile girmediler ve orada toplanmadılar. Bunlar ne peygamber, ne şeriat hiç bir şey tanımıyorlardı. İçlerinde Tevrat'ı tanıyan ve ona imânı olan bazı kâhinler, Yahuda devletinin merkezi olan Kudüs'e hicret ediyorlardı. Arasıra zuhur eden ve kendilerini Hak Dine dâvet eyleyen peygamberleri de türlü türlü işkence ile öldürüyorlardı. İki kere Kudüs'e hücum ve oradakilerle muharebe ederek Beyt-i Makdis'de ne varsa hepsini yağma ettiler. En sonra Musul hükümdarı Süleyman el A'ser (Salamansar) İsrâil devletini tamamiyle ezip halkın çoğunu kılınçtan geçirdi, sağ kalanları da esir edip Amid ve Cezîre'ye götürdü ve bu devletin merkezi olan Nablus ve havalisine de Amid ve Cezîre ahalisini yerleştirdi. Bu yerlerin ahalisi Sâmirî olduklarından orada Sâmirîliği ilân ettiler. İşte o tarihten itibaren İsrâil devletinin vücudu yeryüzünden kaldırıldı.

---

[2] Sifr-i Mülûk, Bab : 8, âyet : 9.

Kudüs'teki Yahudi devletine gelince : Bu devlet 400 sene kadar devam etti ve yirmi bir hükümdar geldi. Bunların beşi hariç olmak üzere hepsi mürted ve kâfir idi. Bunlar da Hz. Mûsa'nın dinini bırakıp en koyu putperestlik ilân ettiler. Bunların zamanında tapınmak için her tarafa putlar konuldu, Beyt-i Makdis'in kapıları kapandı, oraya ibâdet için kimse gitmez oldu. İlk defa Mısır Meliki tarafından bunlarla harp yapıldı ve Beyt-i Makdis alınarak içinde ne varsa yağma edildi. İki defa da İsrâil devleti tarafından yağma olundu. Onbeşinci hükümdar Yuşa bin Amun [1] da evvelâ ilân-ı küfür etmiş iken üç sene sonra tevbe ve istiğfar edip Mûsa (A.S.)'ın dinine döndü. Putperestliği yıktı. Hz. Mûsa'nın şeriâtini yeniden ihyâ etmek istedi, halk da bununla beraber oldu. Mamafih seneler geçtiği halde kimse ne Tevrat'tan bahsediyor, ne de böyle bir kitap gördüklerini söylüyorlardı. Demek ki Tevrat hakkındaki tevatür, bundan evvel kesilmişti. Nihayet hükümdarlığının on sekizinci yılında Hılkiya nâmında bir kâhin, Beyt-i Makdis'te Tevrat nüshasını (yani Tesniye Kitabını) bulduğunu ilân etti. Bunu Yuşa'ya okudukları zaman bu kitapta yazılanları icra etmediklerinden ötürü, Benî İsrâil'in başına gelen felâketlerden pek ziyâde mahzûn ve mükedder olmuştu [2].

Mamafih eğer böyle bir şey vaki idiyse, ne bu nüshanın Tevrat olduğuna, ne de Büyük Kâhin Hılkiya'nın sözüne katiyyen itimat edilemez. Bir kere Beyt-i Makdis'te Hılkiya'nın Tevrat nüshasını bulmuş olmasına hiçbir suretle ihtimal verilemez. Çünkü Beyt-i Makdis bundan önce iki üç kere yağma olunmuş ve ondan sonra da putlara mahsus yer olmuştu. Her gün putların hizmetçileri girip çıktıkları halde kimse, öyle bir şey söylemediği gibi Yuşa'nın saltanının 17. yılına kadar da Tevrat ismini kimse ne işitmiş, ne de böyle bir kitap gördüğünü söylemişti. Halbuki hükümdar, Hz. Mûsa'nın şeriâtine tâbi olmaya son derece **harîs** idi. Hükümdarlığının üçüncü senesinde putperestlik izlerini mahvederek herkesi Hz. Mûsa'nın dinine çevirmişti. Buna rağmen onbeş sene hiç bir kimseye Tevrat'tan bahsetmedi. Beyt-i Makdis'e her gün girip çıkan kâhinler de böyle bir şey görmemişlerdi. Orada böyle bir nüsha olduğu halde, onu kimsenin görmemesi şâyan-ı hayret değil midir?.. Nasıl olur da onbeş sene böyle bir şey görülmez?..

İşin doğrusu şudur: Hılkiya; hükümdarın, son derece mü'min ve Hz. Mûsâ'nın şeriatine sadık olduğunu görünce, o zamana kadar ağızdan ağıza dolaşan rivâletlerden duyabildiklerini, doğru-eğri toplayarak bu onbeş sene içinde onları te'lif ve tensik ettikten sonra onu, Hz. Mûsa'ya nisbet etti. Çünkü böyle iyilik için olan yalan ve iftiralar, sonra gelen yahudiler ve ilk

---

[1] M. Ö. 629 — 598 civarları (hazırlayan)

[2] Ahd-i Atik : Mülûk-u Rabi', Bap : 22.

hıristiyanlarca dînen müstahap idi. Hılkiya; milleti, Hz. Mûsa'nın şeriâti etrafında toplamak için bunları toplayıp Tevrat diye ilân etmeyi muvafık buldu ve yaptı [1].

Haydi farz edelim ki : Hakikaten Tevrat nüshası Hılkiya tarafından Beyt-i Mukaddes'de bulundu ve Yuşa hükümdarlığının bakiyesi olan on üç sene Tevrat ile amel olundu. Fakat Yuşa ölür ölmez vaziyet yine değişti, onun yerine geçen Yehohar tekrar putperestliği ilân etti. Harunî kâhinden, Tevrat'ı alarak nerede Allah ismi bulmuş ise onu çıkardı. Bundan sonra hükümdar olan **Elyakîm** ise, Hak Din ile alâkasını büsbütün kesti, memlekette puthaneler yaptı ve Tevrat'ı Harûnî Kâhinden alarak yaktı ve büsbütün mahvetti. Bundan sonra gelenler de, hep bunun yolunda yürüdüler. Nihayet Bâbil hükümdarı Buhtunnâsır, **Hadikya**'nın hükümdarlığına tesadüf eden en son harpte Kudüs'ü tamamen zaptedip yahudilerin çoklarını kılınçtan geçirdi, sağ kalanları da esir edip Bâbil'e götürdü. Kudüs'ü ve surlarını baştan başa yıktı, yaktı. Tâbut-u Ahdi ve onun konulduğu mukaddes mahalli, mâbed ve mukaddes heykeli de yaktı. Artık orada hiçbir yahudi kalmadı (M. Ö. 587/588) Yahudilerin bu esâreti tam yetmiş sene sürdü. Bu hâdisede hem Tevrat'ın, hem de bu hâdiseden önce mevcut bulunup da diğer enbiyaya nisbet olunan kitapların -eğer var idiyse- tamamen mahvedilip yeryüzünden kaldırılmış olduğu ehl-i kitap ulemâsınca da kabul edilen bir hakikattır.

Milâttan Önce 526'da İran Şahı meşhur Keyhüsrev, Bâbil'i zaptederek orada bulunan yahudilerin Kudüs'e dönmelerine müsaade etti. Bunun üze-

---

[1] Tesniye kitabının neşir hususuna dair mühim bir metin vardır : «Yuşiya (Yosias)'nın zaman-ı hükümetinde vaktiyle zayi' edilmiş çok eski bir eserin (Tesniye kitabının) Süleyman Mâbedi'nde keşfedildiği iddia ve debdebe ile ilân olundu. Bu yolda Ahd-i Atik nüshalarının keşfedildiği hakkındaki rivayet tarihleri daima şüphelidir. Binaenaleyh mezkûr sifr'in (kitabın) evvelâ zayi' edilmiş iken sonradan keşfedilmiş olması değil, belki herhangi bir devirde sonradan yazılmış olması daha ziyade muhtemeldir. Volter, bu kitaba «Yeremya (Yeremie)»nin yardım etmiş olduğunu farzediyor ki Dinler Tarihi erbâbınca bu, tamamen atılacak bir fikir değildir. Çünkü Ermiya (Yeremya)'nın kitabında ve bilhassa kölelerin azâdına ve bu tedbirin zenginler arasında husûle getirdiği kötü tesire ait fıkralarda müteaddid işâretler vardır. (Tarih-i Edyân - Mahmud Es'ad).

Araştırıcıların bu husustaki görüşleri şudur: Hılkiya Yuşa'nın Tevratla amel etmeye meyletmesini fırsat bilerek bu onyedi sene zarfında Tevrat'ın sefirleri dediği şeyi yazmıştır. Bunlar onun kendi uydurmalarından ve halkın ağzından duyduklarından başka bir şey değildir. Bu mevzuu büyük araştırıcı W. Durant'ın şu sözüyle bitirelim: «Bugün Mûsa'nın şeriatından bize, «On emir» den başka bir şey kalmamıştır.»

Prof. Dr. Ahmet Çelebi «Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik» terc. İst. 1978 s. 262 (Kısastu'l-Hadâra - 2/371 den) — Feyizli —

rine Yahuda ve Bünyamin sıbtları [1] tekrar Kudüs'e geldiler. Beyt-i Mukaddes'i, Süleyman Mâbedi'ni ve şehri yeniden yaptılar, imar ettiler. Yahudilerin dönmelerine müsaade edildikten 69 sene sonra Bâbil'de yahudi sülâlesinden Nehemya adında salih bir zât doğdu. Bu adam mü'min idi. Nehamya, Bâbil meliki tarafından Kudüs'e hâkim ve vali tayin olundu. Kudüs'te yahudileri islâh etti. İşte bunun zamanında (M.Ö. 445), yahudilerle hıristiyanların iddialarına göre, Azra, Hz. Mûsa'nın şeriatini tedvin ve halka tâlim etmeye başladı ve Tevrat'ı yeniden yazdı ve bugün elde bulunan Tevrat da Azra tarafından yazılmış olan Tevrat'ın nüshalarıdır.

Yahudi devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar geçirdiği tarihî seyir dikkatle takip edilirse, yakînen anlaşılır ki, Hz. Mûsa'ya nâzil olan Tevrat, kat'iyyen muhafaza edilemiyerek daha Bâbil esâretinde yeryüzünde onun bir nüshası bile kalmamıştı. Bu cihet, yahudi ve hıristiyan ulemasınca da kabul edilmiş bir hakikattir. Onlar Tevrat kaybolduktan sonra Azra'nın yeniden ilham ile yazmış olduğunu kabul ederler. Binaenaleyh Azra'nın yazdığı idida edilen Tevrat'ın, yazıldığı şekilde bugüne kadar kalmış olduğunu kabul edersek, bugün elde bulunan Tevrat'ın Hz. Mûsa'ya nâzil olan Tevrat olmayıp en az Bâbil esâretinden sonra, yani Mûsa (A.S.)'ın vefatından takriben on bir asır sonra yazılmış bir kitap olduğunu kabul etmek zarûreti vardır.

AZRA (ÜZEYİR ALEYHİSSELÂM) TARAFINDAN YAZILDIĞI İDDİA EDİLEN TEVRAT'IN İLMÎ KIYMETİ :

Tevrat tamamen zâyi' olup sonra Azra (A.S.) tarafından yazıldığını yahudi ve hıristiyan uleması müttefikân kabul ettikten sonra, bunun nasıl ve suretle yazıldığında muhtelif rivayetler vardır. Meselenin iyice tenevvür etmesi, aydınlığa kavuşması için onları da burada hülâsa etmek faydalı olacaktır :

1) Tevrat'ın asıl nüshası yakılmıştı ve Tevrat'ı kimse bilmiyordu. Sonradan Azra onun içindekileri Ruhu'l-Kudüs yardımıyla tekrar topladı (yazdı).

2) Semâvî kitaplar zâyi' olmuştu, onları tekrar yazması Azra'ya ilham olundu.

3) Mukaddes kitaplar tamamen mahvedildikten sonra Azra ilham ile tekrar onları meydana çıkardı.

---

[1] Diğer kabileler, komşu bulundukları ahâli ile karıştılar.

4) Tevrat'ın asıl nüshası ile Ahd-i Atîk kitaplarının nüshaları Buhtunnasır askerî tarafından mahvedilmişti, sonra Azra vasıtasiyle bunların sahih ve doğru nakilleri ortaya çıkarılmış ise de Enitokes hâdisesinde tekrar o nakiller zayi' oldu. Bunda ilim ehlinin ittifakı vardır.

5) Azra, Tevrat'ı Beyt-i Makdis'te buldu, birçok yerleri eksik ve yanlıştı, onları islâh ederek yeniden yazdı.

6) Azra, kendisine ilham olunan Tevrat'ı ezberden yahudi cemâati huzurunda okudu. Ne ondan evvel, ne de ondan sonra Tevrat'ı ezberden okuyan bir fert bulunmadığı için Azra'ya (Üzeyr'e) Allah'ın oğlu! dediler ve ona ibâdet ettiler. Azra ölürken onu, Benî İsrâil'e okuması için tilmizine (talebesine) verdi. Benî İsrâil ondan aldılar.

Acaba birbirini tutmayan şu rivayetlerde doğru ve hakikate yakın olan var mıdır? Varsa hangisidir?.. Onu, Allah'dan başka kimse katiyetle bilemez. Yalnız bütün bunlarda müşterek bir nokta var : «Tevrat'ın asıl nüshası muhafaza edilememiştir.» Azra'dan evvel yeryüzünde Tevrat'ın sağlam bir nüshası kalmamıştı. Kudüs'ün mükerreren zaptedilmesi, Tevrat'ın saklı bulunduğu «Tabut-ı Şehade»nin bazen başka yerlere götürülmesi, bazen tahrip olunması ve nihayet yakılması, yahudilerin tekrar tekrar dinden dönme ve esâretleri dolayısiyle Tevrat da zâyi' olmuştu. Nihayet yetmiş sene süren esâretten geldikten kırk sene sonra Azra (Üzeyr A. S.) tarafından yazıldı. Fakat biz Azra'nın bunu ilham ile yazdığını ve yazdıkları aynen Hz. Mûsa'ya nâzil ve itikadı vâcip olan Tevrat olduğunu yine kabul edemeyiz. Çünkü böyle olduğuna dair bir sahih ve muttasıl senet yoktur. Şu halde bunun ilham ile yazılmış asıl Tevrat olduğu ilmen sâbit değildir. Bu hususta zan, hiçbir şey ifâde etmez [1]. Bunları Azra'nın yazdığı sabit olsa bile sonrakilere intikal ettiği sâbit değildir. Nihayet o da duyduklarını yazmış ve okumuş diyebiliriz.

Ahd-i Atik, bugünkü şekliyle, Bâbil esâretinden evvel mevcut ve malûm olmadığı gibi, vaktiyle Hz. Mûsa tarafından yazılıp «Sanduk-ı şehade» de muhafaza edilmek üzere kavmine teslim ettiği iddia edilen «Es-Far-ı Hamse» [2] de malûm değildi. Bu, yahudi ulemasınca da muhakkaktır [3].

---

[1] Zan ise hak olan ilmin yerini tutmaz : ان الظن لا يغنى من الحق شيئا .

(Necm : 28).

[2] Hz. Mûsa'ya nisbet edilen Tevrat'ın beş kitabına «Esfâr-ı Hamse» denmesi meşhurdur. (Feyizli)

[3] Dinullahi fî Kütübi Enbiyâ'ihi, Doktor Sıdkı.
Kitâb-ı Mukaddes Kamusu, Bost, C. I, s. 559.

Haydi Azra'nın herhangi bir suretle Tevrat'ı Hz. Mûsa'dan onbir asır sonra ezberden okumuş ve yazmış olduğunu kabul edelim. Fakat böyle de olsa yine bugün elde bulunan Tevrat'ı Hz. Mûsa'ya nâzil olan Tevrat olmadığı kat'iyetle sâbittir. Çünkü ondan sonra yine mühim hâdiseler meydana geldi. Bilhassa Enitokes hâdisesi zikre şâyandır. Filhakika Milâttan 161 sene evvel Enitokes Kudüs'ü fethettiği zaman ele geçirdiği Ahd-i Atik kitaplarını parça parça ettikten sonra şöyle bir emir verdi : «Her kimde Ahd-i Atik nüshalarından bir nüsha bulunur veyahut şeriatin merasimlerinden birini yaparsa derhal ölüm cezâsına mahkûm olacaktır!» Bu emrin hükmü, bütün memlekette tahakkuk ettirilmiş ve her kimin yanında Ahd-i Atik nüshası bulunmuş, yahut Hz. Mûsa'nın şeriatine ait merasim ve ibâdetten birini yaptığı sâbit olmuş ise hemen idam edilmiş ve bulunan nüsha da yakılmıştı. Bu tazyik tam üç buçuk sene devam etti. Binaenaleyh Azra tarafından yazılmış olan Tevrat'ın bu hâdisede imha edildiği muhakkaktır. Bu cihet, bizzat yahudi tarihlerinde uzun uzadıya anlatılmaktadır. Bundan sonra birkaç hâdise daha vukua gelerek herbirinde yüzlerce yahudi kılıçtan geçirilmiş, esaret ve hakaretle oradan oraya sürülmüşlerdir.

Şimdi kat'iyetle hükmedebiliriz ki : Bugün elde bulunan Tevrat, Hz. Mûsa'ya nâzil olup da Benî İsrâil'e teslim olunan Tevrat olmadığı gibi, Azra tarafından ilham ile yazıldığı veya keşfedildiği söylenen kitap da değildir.

DİĞER BİR DELİL :

Halen elde bulunan Tevrat'ın Azra tarafından ilham ile yazıldığı iddia olunan Tevrat olmadığına diğer bir delil daha vardır ki; o da Azra tarafından ayrıca ilâve edilmiş olan kitap ile «Esfâr-ı Hamse» arasındaki zıddiyettir. Eğer bunlar vaktiyle Hz. Mûsa'ya nâzil olup sonra Azra'nın ilham ile yazdığı Tevrat olsaydı, Azra sonraki faslı yazarken onlara müracaat ve o suretle naklederek aradaki muhalefeti kaldırırdı.

ELDE BULUNAN MUHTELİF LİSANLARDAKİ TEVRAT NÜSHALARI VE BUNLARIN İLMÎ KIYMETİ :

Bugün Tevrat'ın üç meşhur nüshası vardır : İbranice, Yunanca, Samirîce.

İbrânî Nüsha : İbrânî nüsha, Tevratın asıl nüshası (kabul edildiğinden) [1] Yahudiler ve protestanlarca muteberdir.

---

[1] (Sayfa 119/1'deki tarife uygundur.) (Hazırlayan)

Samîrî Nüsha : Yukarıda görüldüğü gibi İsrâil devleti yıkıldıktan sonra, onların yerini Samîrîler almış ve orada bulunan Benî İsrâil de artık tamamen onlarla karışmıştı. Bunlar esâsen vesenî (puta tapar) olduklarından, Tevrat'a da ihtimam etmiyorlardı. Mamafih bunlar da kendileri için bir Tevrat nüshası vücuda getirmişlerdi. Bu nüsha «Esfâr-ı Hamse» ile birlikte Yuşa ve Hakimler sifr'lerini de ihtiva ediyor ve birçok noktalarda yahudilerin elinde bulunan İbrânîce nüshaya aykırı bulunuyordu. Bunlar Ahd-i Atik'te bulunan diğer sifr'leri kabul etmezler. Bu nüshaları yahudilerin hususî bir maksatla tahrif ettiklerini Hıristiyan Katolik ve Protestan uleması da itiraf ediyorlar.

Yunanca Nüsha : Milat'tan 285 yıl önce yahudi ulemasından mürekkep 72 kişilik bir heyet, İskenderiye'de toplanıp ellerinde bulunan İbrânîce kitapları İbrânîceyi bilmeyen Mısır yahudileri için Yunanca'ya çevirmişlerdi. Yetmiş kişi tarafından yapıldığı için buna Seb'înîye de denir. Bu heyet İskenderiye'de Batlamyus hükümdarlarından Filadelfiya tarafından toplanmıştı. Bir rivayete göre bunlar yahudi ulemasından, diğer bir rivayete göre Putperest idiler. Bu terceme Garp'ta yayılmıştı. Kudüs, Afrika, Girit ve Roma'daki yahudiler yalnız Yunanca bilirlerdi. Onun için yahudiler Milattan evvel bu tercemeye pek çok ehemmiyet veriyorlardı. İskender'in fethettiği yerlerde, Yunan müstemlekelerinde, yahudilerin yerleştirdikleri şehirlerde hep bu terceme muteber idi. Milâdî Onbeşinci asra kadar bütün hıristiyanlarca bu muteber idi. Yunan ve Şark kiliselerinde hâlâ bu terceme muteberdir. Bununla beraber Protestanlarla yahudiler, bunun içinde olanlardan bir kısmını kabul etmezler.

Yunanca nüshadan Lâtinceye de terceme olundu. Roma Kilisesinde muteber olan Lâtince Tevrat'tır. Bu, diğer tercemelerden ayrıdır. İbranice nüsha ile Yunanca nüsha arasında sayısız değişiklikler de vardır. Bu tahrifin sebeplerini Protestan ve Katolik ulemasının en muteberleri uzun uzadıya izah etmişlerdir. Horn, Yunanca terceme üzerine yazdığı tefsirin ikinci cildinde bunu şu şekilde izah eder : «Bu terceme çok eskidir. Gerek yahudilerce ve gerek İlk Hıristiyanlarca da fevkalâde muteber idi ve her iki milletin ibâdethânelerinde daima okunurdu. Birçok lisanlara da bundan terceme ve nakil edilmiştir. Bu terceme, Milâttan 150/285 sene evvel yapılmıştır. Bu terceme; Yunan ve Lâtin kiliselerinde onbeşinci asra kadar muteberdi ve senedler de bundan alınıyordu. Hıristiyanlığın birinci asır başlarında yahudi havralarınca da muteber idi. Fakat Hıristiyanlar bunlarla, yahudiler aleyhine istidlâle kalkınca; yahudiler de bu tercemenin ibrânî metne muvafık olmadığını iddiaya kalkıştılar ve ikinci asır başlarında bu tercemeden bir çok fıkraları çıkardılar, sonra da büsbütün terkedip Eylüela'nın tercemesini ihtiyar ettiler. Fakat Milâdî asrın ilk başlarında, yahudilerce ve daha sonraları hıristiyanlarca kullanıldığı cihetle nakilleri çoğaldı ve gerek

husûsî bir maksatla yahudiler tarafından vukua getirilen tahrif, gerekse yazanların cehaleti ve şerh ile hâşiyenin metne karışması dolayısiyle birçok galat ve yanlışlık vukua geldi... Yahudiler, Tûfan'dan evvel ve Tûfan'dan sonra Mûsa (A.S.) zamanına kadar geçen büyüklerin zamanlarını beyan ederken de «İbrânî Nüsha» yı tahrif ettiler. Bunu, Yunanca olan tercemenin gayri muteber olduğunu isbat için yapıyorlardı. Yahudilerin Milâttan 130 sene sonra da Tevrat'ı tahrif ettiklerini, ilk hıristiyan uleması da söylemektedir...»

Madem ki Tevrat'ın Yunanca nüshasını Yahudilerin hususî maksatlarla tahrif ettikleri Katolik ve Protestan ulemasının muhakkiklerince de itiraf edilmektedir, şu halde İbrânîce olan nüshayı da tahrif etmiş olduklarında şüphe etmemek lâzımdır. Çünkü dört yüz sene kadar bütün Yahudi mâbedlerinde ve Şark ile Garb bütün hıristiyan kiliselerinde meşhur ve muteber olan bir nüshayı sırf Hıristiyanlığa husumetlerinden dolayı tahrif ederler ve bu hususta Allah'tan ve insanların ayıplama ve kötülemesinden korkmazlarsa, kendi ellerinde bulunan ve ikinci asra kadar Hıristiyanlar arasında yayılmamış İbrânîce nüshayı da tahrif etmiş olacaklarında şüphe edilir mi?

Yahudilerin Yunanca ve Sâmirîce nüshaların asıl İbrânî olan nüshaya mugayir olduklarını ileri sürmek için İbrânîce tercemede de bir çok tahrifat yaptıklarını Adam Clark ve Horn gibi mutaassıplar bile itiraf etmektedirler.

Bugün Elde Dolaşan Ahd-i Atik Kitapları Ne Zaman Yazılmıştır?

Milâdın yedi ile sekizinci yüzyılları arasında yazılmış olan Tevrat nüshalarının hepsi, yahudilerin teşkil ettikleri bir şûra tarafından, kendilerince mûtemet olan nüshaya birçok noktada muhalif görülerek imha edilmişti.

Bugün elde mütedavil olan nüshalar, bin ile bin dörtyüz seneleri arasında yazılmıştır. Demek ki son Peygamber Hz. Muhammed (S.A.S.)'in zuhurundan iki yüz sene sonra dahi, bütün Tevrat nüshaları bir kere daha bozulmuştur. Peygamberimizin zuhurundan sonra Tevrat'ta ona ait bulunan fıkralar da tamamen çıkarılmıştır. Protestanlarca bu tahrif, matbaacılıktan sonra bile mütemadiyen devam etmektedir.

Tevrat Nüshaları Arasında Görülen Değişikliklerden Bazıları :

Yukarıdanberi izah etmekte olduğumuz -tarihî olan- bu hakikatten bir an sarf-ı nazar etsek, yine, bugün elde bulunan Tevrat nüshalarında göze çarpan tebdil, tahrif, yekdiğerine nisbetle olan ziyâdelik ve noksanlık, şeksiz ve şüphesiz bir suretle isbat eder ki; bugün elde bulunan Tevrat, Hz. Mûsa'ya Allah tarafından inzal edilmiş olan Tevrat değildir. Ahd-i Atik kitaplarında birbirini tutmayan birçok satırları gören Hıristiyan ulemasından

bazı insaflı muhakkikler : «Bunları düzeltmeye çalışmaktansa tahrif olduğunu kabul etmek lâzımdır» diyorlar. Hıristiyan ulemasının büyüklerinden Papaz Fender ile Papaz Frenc, Hindistan'ın Ekberâbâd şehrinde meşhur Izhâru'l-hak müellifi Rahmetullah Hindî ile olan münakaşada, tahrifi kabul etmişlerdir.

Meşhur İbni Hazm, «el-Fasl» ünvanlı mühim kitabında ve Hindli Rahmettullah Efendi «Izhâru'l-Hak» adındaki muazzam eserinde; Tevrat ve İncil'de olan bu tahrifâtı ve bunların sonradan yazılmış bir tarih kitabı olduklarını, yine Avrupa mütefekkirlerinin itiraf ve şehâdetleriyle, uzun uzadıya, madde ve bahis tayiniyle isbat etmişlerdir. Onların yazdıkları yüzlerce misâlleri burada zikretmek birkaç ciltlik eser yazmak demek olacağından, biz yalnız çocukların da anlayabilecekleri birkaç misâl ile iktifa edeceğiz.

TEVRAT'IN MEŞHUR NÜSHALARI VE BUNLARIN BİRBİRİNE UYMAMALARI :

Buraya kadar Tevrat'ın tarihî seyrini takip ederek bugün elde bulunan Ahd-i Atik kitaplarının Hz. Mûsa'ya nâzil olan ilâhî ve semâvî kitap ile alâkaları olmadığı neticesine ulaştık. Şimdi bir de elde bulunan nüshalar arasındaki farkları tetkik etmek istiyoruz.

Kat'î bir hakikattır ki: Cenab-ı Allah tarafından Hz. Mûsa'ya inzal buyurulmuş olan Tevrat, bir Kitaptır. Bunda ne çoğalma, ne de değişiklik yoktur. Ve olmaması da lâzımdır. Halbuki bugün yukarıdanberi izah ettiğimiz veçhile Yahudi ve Hıristiyanlarca Tevrat'ın meşhur ve muteber üç nüshası vardır :

1) Yahudiler ve Protestanların ekseriyeti yanında makbul ve muteber olan ve İbrâni dilinde yazılmış bulunan nüsha.

2) Yunanca Nüsha : Bu nüshaya «seb'îniye» dahi denir. Milâttan 150 sene evvel İbrâniceyi bilmeyen Mısır yahudileri için, İskenderiye'de yetmişiki yahudi âliminden mürekkep bir heyet tarafından yapılmıştır. Bu nüsha, Milâttan bir asır sonraya kadar yahudilerce muteber olduğu gibi, Milâdın 15. Asrına kadar hıristiyanlarca da muteber idi. Bu zamana kadar hıristiyanlar İbranî nüshanın tahrif edilmiş, Yunanca nüshanın sahih olduğuna itikat ediyorlardı. Bu nüsha, Roma ve Şark Kiliselerince hâlâ muteberdir.

3) Sâmirîlerce muteber ve Sâmirî dilinde yazılmış olan Sâmirî nüsha :

Bu nüsha, ibrani nüshadan ibaret demektir. Şu kadar ki Ahd-i Atik'den yalnız yedi kitabı, yani yahudilerin Mûsa (A.S.)'a nisbet ettikleri beş kitap

ile Yuşa ve Kudat kitaplarını da ihtiva eder. Çünkü Sâmirîler, Ahd-i Atik'in bundan başka olan aksamını kabul etmezler. Bunlardan her biri, kendi ellerinde bulunanı kabul ederek diğerlerini red ve inkâr ederler.

Yahudilere göre Sâmirî ve Yunanca nüshalar muharreftir. Diğerleri de, aynı şekilde iddialarda bulunurlar. Bunlar, Tevrat'ın en muteber ve meşhur nüshaları olduğu halde birinde yekdiğerindekine benzemiyen pekçok şeyler vardır. Bir mesele, birinde bir türlü yazıldığı halde diğerinde aynı mesele başka suretle yazılmıştır. Meselâ :

1 — İbrâni olan nüshada Hz. Âdem'in yaratılmasından Nuh Tufanı'na kadar geçen müddet 1656 diye gösterildiği halde Yunanca nüshada 2262; sâmirî nüshada 1307 olarak tesbit edilmektedir.

2 — Tufandan İbrahim (A.S.)'ın doğmasına kadar geçen zaman; İbrânî nüshaya göre 292, Yunancada 1072, sâmirî nüshada 942 senedir.

3 — Hz. Âdem'in yaratılışından Hz. İsâ'nın doğumuna kadar geçen müddet, ibrânî nüshaya göre 4040, sâmirî nüshaya göre 4700, Yunanca nüshada 5872 yıl olarak gösterilmektedir.

Üç nüsha arasında görülen yüzlerce muhalefetten biz burada çocukların bile anlayabilecekleri kadar açık olan üç misal zikrettik.

Acaba bunların doğru olanı var mıdır? Varsa hangisi doğrudur?.. Onu biz bilmediğimiz gibi, başkaları da katiyetle bilirim diyemez. Onu ancak Allah bilir. Ancak burada bir hakikat vardır: Allah tarafından Hz. Mûsa'ya nâzil olan Tevrat birdir. Binaenaleyh bu nüshaların biri doğru ise diğerleri yanlıştır ve sonradan bozulmuştur. Halbuki her fırka kendilerinin elindeki nüshanın doğru olup diğerleri bozulmuş olduğunu iddia ediyorlar.

İşin doğrusu şudur: Elde bulunan Tevrat nüshalarının hepsi tahrif olunmuş ve sonradan yazılmıştır. Bunun için hem lafzen, hem de mânen tashih edilemeyecek derecede yanlışlar vardır.

Tevrat'ta mânevî tahrîfin vukûunda hıristiyan uleması da bizimle beraberdir, onlar da bu tahrîfi kabul ediyorlar. Çünkü onlar da kendi (bâtıl) zanlarına göre Tevrat'ta, Hz. Mesih'e işaret olunan âyetlerin, Yahudiler yanında ebediyyetine inanılan ahkâmın tefsîrinde, Yahudiler tarafından tahrîf vukûbulduğunu tasdik ediyorlar.

Protestanlar; Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd kitaplarında Katolikler tarafından tahrifat yapıldığını itiraf ettikleri gibi, Katolikler de hakikaten bu kitaplarda tahrifat olduğunu fakat bunları, Protestanların yaptığını iddia ederler. Demek ki bunların muharref ve şunun bunun tarafından yazılmış şeyler olduğunda ittifak vardır.

Diğer bir delil : — Allah tarafından peygamberlere inzâl buyurulmuş olan semâvî kitaplar, bütün peygamberlerden bir lîsan-ı hürmet ve ta'zim

ile bahsetmesi lazımdır. Çünkü Allah'ın kitabı, Allah'ın peygamberinden başka suretle bahsetmez. Halbuki Ahd-i Atik ve Tevrat adını alan bu kitaplarda, enbiyadan bazılarına, alelâde bir insan için bile yüz kızartıcı birçok işler isnad edilmekte olduğunu görüyoruz ki biz, onları misal olarak bile buraya nakletmekten hayâ eder ve sıkılırız.

Allah'ın peygamberi olduğu tasdik edilen o mümtaz insanlara, yine Allah kelâmı olduğu kabul edilen kitaplarda bu gibi çirkin isnatlara yer verilmesi de açıktan açığa gösterir ki: Bu kitaplar ne Hz. Mûsa'ya ne de herhangi bir peygambere nazil olan kitaplar olmayıp asırlarca sonra ne oldukları belirsiz insanlar tarafından toplanmış ve tertip edilmişlerdir. Bunu yazanlar herhalde, ulûhiyet ve nübüvvet makamının ne demek olduğunu takdirden büsbütün âciz ve hatta müşrik, putperest insanlardır.

Putperestler tarafından yazılmış olan bu kitaplar, vakit vakit yahudiler tarafından bazan genişletilmiş, bazan da imhâ edilmiştir.

«Esfar-ı Hamse» den başka Hz. Mûsa'ya nisbet edilen «Müşehedat Kitabı», «Tekvin-i Sağîr», «Miraç Kitabı», «Esrar», «İkrar» kitapları gibi birtakım kitaplar daha vardır.

«Tekvin-i Sağîr» ibrani dilinde yazılmıştı. Milâdın dördüncü asrına kadar mevcut olup ilk hıristiyan ulemasından bazıları bunları delil ve örnek kabul edip bununla istişhad erlerdi. Tercemesi 16. asra kadar mevcut idi. Ondan sonra bırakılmış ve ortadan kayıp olmuştur.

Âdât (sayılar) kitabının 21. babının ondördüncü âyetinde : «Rablerin harfleri» adında bir kitap daha Mûsa'ya nisbet ediliyorsa da bugün o da mevcut değildir. Hz. Mûsa'nın öldükten sonra dirilmeye ait tebliğleri de, bunlarda yoktur. Halbuki bu akîde, bütün ilâhi dinlerin esasını teşkil etmektedir. Bittabi bu kitaplarda «Evamir-i Aşere (10 Emir)» gibi Hz. Mûsa'nın şeriatına ait güzel hükümler de vardır.

Hülâsa : Biz, Hz. Mûsa'ya Allah'dan vahiy geldiğine, Tevrat ve Şeriat verildiğine iman ederiz. Kitabımız Kur'an-ı Kerîm, bu yolda emir ve talim eder [1]. Bununla beraber bugün ellerde bulunan Ahd-i Atik'in ve «Esfar-ı

---

[1] والذين يؤمنون بما انزل اليك وما انزل من قبلك .

Onlar ki sana indirilene, senden önce indirilenlere ve ahirete yakînen iman ederler... (Bakara : 4)

امن الرسول بما انزل اليه من ربه والمؤمنون كل امن بالله وملئكته وكتبه ورسله
لانفرق بين احد من رسله .

Peygamber ve mü'minler, Rabbinden kendine indirilen (Kur'an)'a iman ettiler. Hepsi de Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına ve Resullerine iman ettiler. Allah'ın resulleri arasında fark gözetmeyiz, derler. (Bakara/285)

Hamse»nin Hz. Mûsa'ya nazil olan Tevrat olmayıp sonradan muhtelif insanlar tarafından toplanmış ve yazılmış ve bu suretle birçok hurafeleri ve hatta peygamberler hakkında asla caiz olmayan çirkin iftiraları da içine almış bir esatir diye kabul ederiz.

İçinde bulunan ve sonra gelen peygamberler tarafından da teyit edilmiş olan iyi hükümlerle, müslümanlığın zuhuruna kadar amel edilmiş ise de, Kur'ân-ı Kerim nâzil olduktan sonra onlar da neshedilmiştir.

Binaenaleyh elde bulunan Ahd-i Atik'in dinî ve ilmî bir kıymeti yoktur. Onların aynen, gerek Hz. Mûsa'ya ve gerek diğer peygamberlere nâzil olan ilâhî kitaplar olduklarını itikad etmek kat'iyen câiz değildir.

Biz, müslümanlar Mûsa'ya nâzil olan Tevrat'ın ilâhî bir kitap olduğuna iman ederiz; fakat bugün elde bulunan Tevrat'ın ve Ahd-i Atik'in, Hz. Mûsa'ya ve diğer peygamberlere Allah tarafından nâzil olmuş ilâhî ve mukaddes bir kitap olduğunu kabul etmeyiz. İşte müslümanın itikadı budur.

İ N C İ L

İncil'e gelince : Onun da aslı ve doğru bir nüshası yoktur. Bugün hıristiyanların elinde bulunan ve «Ahd-i Cedîd» adını taşıyan kitaplar, muhtelif bahislerde ayrı ayrı muharrirler tarafından yazılmış yirmi yedi sifr (kitap)'tır. Bunların hiç birisi de Hz. İsâ'ya Allah tarafından nâzil buyurulmuş olan hakikî İncil değildir. Bunlar, Kilise'nin sonradan sonraya verdiği bir hüküm ve karar ile «Ahd-i Cedîd» adını almış ve içlerinden dört tanesi yine Kilisenin kararı ile İncil olarak kabul edilmiştir.

Sekiz muharrir tarafından yazılmış olan şu yirmi yedi eserin mahiyetlerini anlamak için, bunları üç kısma ayırıp o suretle mütalâa etmek lâzımdır :

1) Birinci Cüz; İncil adını taşıyan dört kitaptır .Bunların her birine, Mesih (A.S.)'dan rivayet suretiyle yazdığı sanılan kimselerin isimleri verilerek o suretle anılır ve Matta İncili, Markos İncili, Luka İncili, Yuhanna İncili denir. ki; Matta'nın yazmış olduğu, Markos'un yazmış olduğu İncil... demektir. İngilizcede yalnız müelliflerinin isimleriyle iktifa edilerek Matta, Markos... denir.

Süryânî nüshalarda İncil yerine (Mev'ize) kullanılır. Bu dört kitapta Mesih (İsâ) Aleyhisselâm'a ait olan hâller ve sözler zikir olunmaktadır.

2) İkinci Cüz; husûsî mektuplarla tedrisât-ı umûmiye [1] şeklinde yazılmış risâlelerden ibarettir. Bunlardan birincisi «Resûllerin İşleri»dir.

---

(1) ta'mim = genelge (Hazırlayan).

On dördü, Pavlos, Resûlün muhtelif memleketlere gönderdiği risâle ve mektuplardır. On beşincisi, İbrânîlere gönderilmiş olan risâledir.

Bunu yazan belli değildir. Bazan Pavlos'a da nisbet olunur. Onaltıncı risâle, Yakub'a, Onyedinci ve Onsekizinci Petrus'a, Ondokuzuncu, Yirminci ve Yirmibeşinci risâleler Yuhanna'ya, Yirmi ikinci risâle Yahuzâ'ya nisbet edilmektedir.

Bu risâlelerin hepsi de Ortodoks ve Katolik Kiliselerince muteber ve mukaddestir; vahy suretiyle Allah tarafından indirilmiş olduğuna itikat edilir. Fakat Protestanlar; Yakub'a mensup olan risâle ile Petrus'un ikinci risâlesini, Yuhanna'nın risaleleri ile Yehuzâ'nın risâlesini red ve inkâr ve bunların mukaddes kitaplardan olmadığını iddia ederler.

3) Üçüncü Cüz ise; Yuhanna'nın görmüş olduğu rüyâlardan ibarettir. Bu rüyâlara Ahd-i Cedid'de, Yuhanna'nın lâhûtî rüyâları denir. Maamafih bu rüyâları Protestanlar inkâr ederler. Proestanların bu rüyaları ilâhî bir şey diye kabul etmemeleridir ki Katolikler tarafından tekfir edilmelerini ve aralarındaki meşhur muharebe ve Sen-Bartelmi'ler gibi azim ve tüyleri ürperten hâdise ve facialarını doğurmuştur.

AHD-İ CEDÎD DENİLEN BU KİTAPLARIN İLMÎ VE DÎNÎ MAHİYETLERİ

Hıristiyanların Hz. İsâ'ya Allah tarafından vahyolunan İncil diye kabul ettikleri bu kitapların hiç birisi, ne sened-i muttasıl ve hatta ne sened-i munkatı ile Hz. İsâ'ya vâsıl olmamaktadır. Bunlar, en ufak bir ilmî tenkîde bile tahammüllü değillerdir.

Evvelâ, bugün elde bulunan şu dört İncil'den hiçbirisi hakkında Mesih'in söylemiş yahut yazdırmış olduğuna hükmedilemiyeceği gibi, bunların vahy-i ilâhî olduklarına hükmetmek imkânı da yoktur. Çünkü; bir insanın dostlarından birine işittiği kıssaları veya kendisine rivayet suretiyle gelen haberleri ihtiva eden bir risaleye, bir mektuba, bir kitaba; ona vahyolunmuş, yahut kendisine başkası yazdırmış demek için kat'î bir sebep yoktur. Zira bu, o kâtibin kendi yazısı olduğu açıktır.

Şimdi bu bakımdan tetkik edilince Luka'nın İncili, aziz dostu «Teofiles»a göndermiş olduğu bir hitap, bir kitaptır. Luka, bu kitapta, Mesih denilen bir kimseden işittiklerini, kitaplarını bozmuş ve peygamberlerinin talimlerini bırakmış olan yahudileri, hidayet yoluna götürmek için Allah'ın, Mesih'i göndermiş olduğunu Teofilos'a hikâye ediyor. Burada Mesih'in mu-

cizelerinden de bahseder. Şüphe yok ki bu, ne İsâ (A.S.)'ın yazdığı, ne de yazdırdığı bir şey değildir. Bu, doğrudan doğruya Luka'nın şundan bundan duymuş olduğu hikâye ve haberlerin naklidir.

Luka, İnciline şöyle başlar : «Ey faziletli Teofilos, iptidadan görenlerin ve kelâmın hademesi olanların; aramızda yakînen müsellem olan nesneleri, bize nakletmiş olduklarına göre; nice kimseler onların tertibiyle te'lifine başlamış oldukları, ben dahi en evvelinden her şeyi kemâl-i dikkatle araştırdığımdan ta'lim olunan şeylerin hakikatini bilmek için, sana, hepsini sırasiyle yazmak bana münasip göründü.

Şimdi Luka'nın şu sözlerini tahlil ederek akıl ve mantık terazisiyle bir tartalım :

1) Bu ifadelerden anlaşıldığına göre, Luka'dan evvel de birçok kimseler İncil yazmışlardır. Demek ki bundan evvel de birçok İnciller varmış.

2) Luka, dostu Teofilos için bir kıssayı te'lif ediyor, bir tarihi rivayet etmiyor.

3) Bu yazılar, sırf kendisinin olup ne Mesih'in kelâmıdır, ne de vahy eseridir.

4) Luka'nın bunu yazdığı tarih, mazbut değildir. Hıristiyan tarihçilerin zannettikleri gibi, Milâd'ın 60 ile 70 seneleri arasında yani Matta, Markos ve Yuhanna İncilleri yazılmazdan evvel yazıldığını farz edersek, o zaman da halen mevcut bulunan şu dört İncil'den başka ve bunlar yazılmazdan evvel daha birçok ve sahih İncil bulunması lâzımdır. Acaba onlar ne oldu?..

5) Luka'ya bunları bizzat Mesih'i gören ve onun yanında bulunan havârîleri nakletmişlerse, bunların râvîleri olan Havârîler'in isimlerini ve hâllerini zikretmesi lâzım gelirdi. Luka'nın bunları zikretmemesi ve dört İncil'in en birincisi olması ve Nasârâ'nın zannettiklerine nazaran dört İncil'den daha kıdemli bir İncil olmaması ve Luka'ya nisbet olunan İncil'in, aslî nüshası da bulunmaması gösterir ki : Bu cümle, Luka'nın İnciline sonradan girmiştir ve bu kıssa kendisine, itimada şayân insanlar tarafından söylenmemiştir.

6) «Ben dahi en evvelinden her şeyi kemâl-i dikkatle araştırdığımdan» demesi de kabûle şayân değildir. Çünkü Luka Havâriyyûndan değildir, bunda Hıristiyan ulemasının da ittifakı vardır. Hz. İsâ'nın arkadaşlarından olduğu veyahut onu gördüğü de hiçbir suretle sabit değildir. Eğer tetkik ile yazmış olsaydı hiç olmazsa (havârîlerden oldukları söylenen) Matta ile Yuhanna'nın İncillerine muhalif olmaması lâzım gelirdi. Halbuki bu İncillerin yazıları birbirine muhaliftir.

7) «Ta'lim olunan şeylerin hakikatini anlaman için sana, hepsini yazdım» demesinde hiç mantık yoktur. Çünkü söylediklerinin hakikat olduğunu isbat için kat'î bir delil lâzımdır, hikâye ve rivayet buna kâfi değildir. Bununla beraber Mesih'in tabîleri için mucize göstermek ve hatta bizzat Hz. İsâ'nın mucizelerinden daha büyüğünü getirmek lâzımdır. (Markos; 11 : 23; Yuhanna : 14 : 12).

Halbuki Luka'dan bir tek mucize bile rivayet edilmemiştir. Şilayer maher [1], «Luka'nın İncilinden Bahisler» adındaki kitabında şöyle diyor : «Luka'nın İncili gayri muayyen zamanlarda meçhul insanlar tarafından yazılmış muhtelif kitaplardan ibarettir.» Artık daha çok uzatmak lâzım değildir. Luka'nın İncili hakkında söylediklerimiz aşağı yukarı diğerleri hakkında da aynıdır. Onlar da İncil değil, sahih ve yalan her türlü söz ve hikâyeleri toplamış olan birer tarih; Hz. İsâ'nın tarihini ve nesebini anlatan birer siyerdir.

Bunların yekdiğerine uymaması, birinin yazdığını diğerinin yalanlaması da isbat ediyor ki elde bulunan bu İncilleri bizzat Hz. İsâ yazdırmadığı gibi, O'nun hayatında yazılmış kitaplar da değildir. Hz. İsâ'dan hayli zaman sonra birçok İnciller meydana geldi. (Luka : I; 1-3). Bunlar Hz. İsâ'nın söz ve fiillerine ait yalan ve yanlış, eksik ve ziyade birçoklarını ihtiva ediyordu. Nasârâ, bunlardan dört tanesini seçti.

Bunların da ne zaman ve kimin tarafından yazıldıkları yakînen belli değildir.

Şimdi bir de bunların yazıldıkları tarihleri tetkik edelim :

MATTA İNCİLİ : — Matta İncili Milâttan 41 sene sonra, Filistin'de İbranîce olarak yazılmış, sonradan Yunanca'ya tercüme edilerek birçok tahrifat yapılmış ve daha sonra da aslı tamamen zayi olmuştur.

Bazılarına göre de 56 ile 65 seneleri arasında yazılmıştır.

Dido'nun (Mesih'in) Hayatı adındaki kitabında yazdığına göre bu tercemenin ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı da malûm değildir. Bunun Matta'ya nisbeti de doğru değildir.

İlk Hıristiyan ulemasına göre Matta böyle bir İncil yazmış değildir. O, yalnız Mesih'in bazı sözlerini İbrânî diliyle yazmış ve sonradan mütercimler bu cümleleri anlayabildikleri kadar terceme etmişlerdir.

MARKOS İNCİLİ : — Markos, nesebce değil, millet itibariyle İbrânî ve Batrus'un da tilmizi idi. Batrus onu evlâtlığa almıştı. Markos, yazmış

[1] F. Schleiermacher (1768-1839).

olduğu İncil'i, Matta'nın İncili ile Batrus'un kitabelerinden iktibas etmişti. Müteahhirîn'den bazılarının fikrine göre Matta ile Markos'dan evvel iki İncil vardı, bunlar kendi İncillerini, onlardan iktibas ettiler.

LUKA İNCİLİ : — Bu İncili yazan muharririn Antakyalı olduğu ve İncilini Yunanca yazdığı söyleniyor. Bazılarına göre aslı Rum olup sonradan Yahudi olmuştur. Tahkik ehlinden birçoklarının beyânına göre Luka, İncilini Mesih'ten 53, yahut 51 sene sonra yazmıştır. 58 veyahut 60 sene sonra yazdığı rivayeti de vardır. Hatta bu İncili bizzat Pavlos'un yazdığı ve Luka'nın bunun yanında kâtip olarak bulunduğu da rivayet edilmektedir.

YUHANNA İNCİLİ : — Hıristiyanlar, dört İncilden birinin muharriri olan Yuhanna'nın, Mesih'in havârîlerinden olduğunu iddia ederlerse de, serbest tarihçiler bunu başka sûrette yazıyorlar. Bazıları da bunun, Pavlos'un talebelerinden olduğunu tercih ediyorlar.

Yuhanna İncilinin yazıldığı tarih hakkında dört rivayet vardır :

1) Hz. İsâ'dan 64 sene sonra yazılmıştır.

2) » » 94 » » »

3) » » 97 » » »

4) » » 70-95 senesi arasında ve Efesus (Efes)'da yazılmıştır. Yunanca olarak yazılmıştır. Kendisine Mesih'in ulûhiyetini isbat için, namını ebedîleştirecek böyle bir şey yazması, gerek Kilise ve gerek diğerleri tarafından israr ve cebredilmesi üzerine yazılmıştır [1].

Hıristiyan müelliflerinden bazılarının ısrarlı olarak iddia ettiklerine göre Yuhanna'nın İncili, İskenderiye talebelerinden bazılarının yazmış oldukları bir kitaptır.

BARNABA İNCİLİ : — Bir de Mesih'in talebesi ve havârîlerinden olan Barnaba'nın İncili vardır. Bu İncili, Hıristiyanlar inkâr ederlerse de hakikate en yakın olan İncil budur. Bu, müslümanlıktan üç yüz sene evvel isbat edilmişti. Fakat Papalık tarafından gizli tutuluyordu. Çünkü bunda; Mesih'in, Peygamberimiz Hz. Muhammed (A.S.) hakkındaki müjdeleri adetâ açıkça görülüyor. Bu İncil, ancak on sekizinci asırda keşfedilmiştir. İlk defa buna Papa'nın kütüphanesinde muttali olan Rahip Feramerino'dur.

Rahip, bunu Vatikan'dan aşırıp da ilân edinceye kadar bu İncil meçhul idi. Papalık makamı bugün de bunu kabul etmiyor.

Bu İncillerden başka daha elli kadar İncil vardı.

---

[1] Tefsîru'l-Menâr, Cilt 6, s. 296. ez-Zahire.

HIRİSTİYANLARIN ELİNDE BULUNAN (BU) DÖRT İNCİL NE ZAMAN KABUL EDİLDİ?

Dördü İncil olduğu halde yirmiyedi risaleyi ihtiva eden «Ahd-i Cedîd», Hz. İsâ'dan 325 sene sonra İznik Ruhânî Meclisi tarafından kabul edilmiş olan bir Kitap'tır. Ondan sonradır ki bu kitaplar resmen «Kütüb-i Mukaddese, Kütüb-i Semâviye» sırasında girmiştir. O tarihten evvel bunların hiç birisi bütün Kilise ve Hıristiyanlık âlemince makbul değildi. İlk asırlarda dünyanın muhtelif yerlerinde bulunan İsevî Cemâatinin herbirisi, ayrı ayrı İncil'e mâlik idi. Her zümrenin elinde bir başka İncil vardı. Bu yüzden Hıristiyanlık âleminde büyük ayrılıklar, kargaşalıklar ve Hz. İsâ hakkında türlü itikatlar meydana çıkmıştı. Bir kısmı Mesih'te ancak bir tabiat, diğer kısmı ise iki tabiat tasavvur ederler.

Bir tabiat tasavvur edenlerin bazısı ona, yalnız insanlık; diğer bazısı da, yalnız ilâhlık iddia etmiştir.

Bir fırkaya göre Mesih ilâh değil, yalnız insandır. Öbürüne göre de insan değil ancak bir İlâh'tır. Diğer mezhepte olanlar ise Mesih'de biri ilâhlık, diğeri insanlık gibi iki tabiat kabul etmişlerdir.

Evvelce İskenderiye Keşişlerinden olan Aryus ve onun mezhebini kabul etmiş olanlar «Muvahhid» idiler. Bunlar İsa (A.S.)'ın da Allah değil, belki Allah'ın mahlûku, ekmel bir insan olduğunu kabul etmişlerdir.

Hıristiyanlar arasında gittikçe ilerleyen bu ihtilâfın kaldırılması için, Milâd'ın 325. senesinde İznik şehrinde binden ziyade [1] piskopos toplanmıştı. Bunlar, tetkik etmek üzere yüzlerce muhtelif İncil ve risale getirmişlerdi. Onlara bakarak Hz. İsâ hakkında ne suretle itikat edileceği karar altına alınacak ve Hıristiyanlık akîdesi tesbit olunacaktı. Bunların arasında Arius (Aryus) da vardı. Bu meclisi toplayan ve meclise başkanlık eden İskenderiye Hıristiyanları arasında bulunan Athanasius (Asanasyus) adında genç bir rahip idi. Bu henüz Şemmas rütbesinde olup Kıssîs bile değildi [2]. Maamafih semâvî dinlerin tarihini alt - üst etmeye muvaffak oluyordu. Mecliste muvahhidlerin reisi olan Aryus, **Mesih'in ancak bir insan ve bir peygamber olduğunu** iddia ediyor ve bunu İncil âyetleriyle isbata çalışıyordu. Meclisin üçte ikisi de bu fikir ve mütalaada idiler. Diğer taraftan başta Asanasyus olduğu halde teslis'ciler Hz. İsâ'nın tam Allah ve Allah'ın zâtiyle bir cevher olduğunu iddia ediyorlar ve bunu da yine birtakım İncillerle isbata kalkışıyorlardı. Allah'ın bir olduğunu ve Hz. İsâ'nın da diğer pey-

---

(1) 2048 diyenler de vardır.

[2] Ruhban sınıfı üç kısımdır : 1) Şemmas = Diacon'dur, 2) Kıssîs Kâhin = Sacerdos Presbyteros, 3) Piskopos. (İncil ve Salip).

gamberler gibi insandan başka birşey olmadığını söyleyen muvahhidler bunun hilâfına ileri sürülen yazıların ve İncillerin hepsinin sahte ve uydurma şeyler olduğunu iddia edip bunları şiddetle reddettiler. Bu yüzden mecliste büyük münakaşalar oldu. İki taraf yekdiğerine hücum ederek iş çekişmeyle neticeleniyordu. Nihayet dinî meselelerle hiç alâka ve münâsebeti olmayan İmparator Kostantin işe müdahale etti, bunun emri ile yedi yüzden fazla muvahhidin reisleri meclisten çıkarılıp birçokları sürüldü. Aryus ile en ileri gelenler idam olundular. Mecliste kalan 318 azâ da üç fırkaya ayrıldı. İki fırkası, Asanasyus'un «İsâ ile Allah bir cevherdir.» ibaresine itiraz ediyorlardı. Fakat bunlar da İmparator'un cellâtlarından korkarak en sonra Asanasyus fırkasiyle beraber teslisi ve İsâ'nın ulûhiyetini takrir eden ve «Nikya Akidesi» [1] diye meşhur olan vesikayı imza edip bu suretle canlarını kurtardılar. Bu mecliste Allah'ın bir ve Hz. İsâ'nın da diğer insanlar gibi Allah'ın mahluku olduğunu itikat edenler, tekfir edildiğinden artık, bundan sonra teslis ve Hz. İsâ'nın ulûhiyet akîdesi, Hıristiyanlığın esası olarak resmen kabul edilmişti. Bu, kabul edildikten sonra buna uymayan talimatı ihtiva eden kitapların hepsini ortadan kaldırmak pek tabiî olurdu. İşte bu sebebe mebnidir ki : Kütüphaneler dolduran o kitapların içinden yalnız bugün elde gezen ve «Ahd-i Cedid» denilen yirmiyedi risale seçilerek diğerlerinin yakılmasına karar verildi. Binaenaleyh bugün elde bulunan İnciller, Hz. İsâ'dan tam 325 sene sonra İznik'te toplanmış olan Ruhânî Meclis'ten ancak pek mahdut bir kısmın ortaya atmış olduğu ve İmparator'un tazyiki ile kabul edilmiş bir şeydir.

Burada göze çarpan en mühim cihetler şunlardır :

1) Bunların İncil olarak kabul edilmeleri, Hz. İsâ'dan dört asır sonradır. Bu tarihten evvel bu eserlerin hiç birisi, bütün Kilise ve İseviyet âlemince makbul değildi.

2) Hıristiyanlık akîdesini tesbit eden Meclis'e müdahale ve istediği gibi hüküm verdiren İmparator Kostantin, o zaman henüz vaftiz olmamış bir mecûsî olup Hıristiyan değildi. Kostantin'in ancak ölmezden bir müddet evvel vaftiz olduğu en mevsuk tarihlerin şehâdetiyle sâbittir.

Şu halde «Nicae (Nikya) [2] akidesi»nin müessisi, Hz. İsâ değil, belki İsevî olmayan bir hükümdardır. Bunun içindir ki evvelâ **Mecusîliğin bir neticesi olan Teslis Akîdesi,** Hıristiyanlığın esası olarak tesbit olunup, Teslis akîdesine uygun kitaplar seçilmiş ve İncil diye cebren kabul ettirilmiştir.

İşte elde bulunan dört İncil'in mahiyeti bundan ibarettir.

---

[1] Symbolum Nicoeni, Credo «Ben inanıyorum» serlevhasiyle başlayan akide yahut Nasârâ'nın uzun bir kelime-i şehâdetidir.

[2] İznik. (Hazırlayan).

DÖRT İNCİL BİRBİRİNE UYMAZ

Bununla beraber İncil olarak cebren kabul ettirilen bu dört kitap da, birçok noktalarda birbirinden ayrıdır. Birinde olan bir bahis diğerinde yoktur veyahut başka suretle yazılıdır. Bunların içinde Hz. İsâ'nın nesebinden de bahsedilir. Fakat Matta İncili'nde başka türlü, Luka'nınkinde de başka türlüdür. Bunları yazanlar için gösterilen tarih ve muharrirleri, doğru olarak kabul edecek olursak, bunların herbiri İsâ'dan en aşağı yarım asır sonra yazılmış olduklarını da kabul etmek zarureti vardır. Bir asır sonra yazılanlar da vardır. Bunları yazanların kendi kalemleriyle olan nüshaları da yoktur. Yukarıda söylediğimiz veçhile bir takım tarihçiler, bunların kimler tarafından yazıldığı belli olmadığını da iddia etmektedirler. Doğrusu, bunları yazanlar; ne Hz. İsâ'yı görmüş, ne de yazdıklarını Hz. İsâ'dan işiterek yazmıştır. Bunların hiç birisi de sahih senet ile değil, Hz. İsâ'ya; bunları yazanlara bile dayandırılmış değildir.

Bugün en büyük Hıristiyan muharrirleri de bu kitapların asıl mukaddes ve ilâhî kitaplar olmadığını itiraf etmektedirler.

Şu halde kat'î olarak hüküm edebiliriz ki : Bugün elde bulunan İnciller, Hz. İsâ'ya Cenab-ı Hak tarafından inzâl buyurulmuş olan hakikî incil değildir.

Hülâsa : Biz müslümanlar, Allah tarafından peygamberlere gönderilen kitaplara ve bu meyanda Hz. Mûsa'ya Tevrat, Dâvûd'a Zebûr, İsâ'ya İncil nâzil olduğuna iman ederiz. Bu kitaplar, Semâvî ve mukaddes kitaplardır. Fakat bugün elde bulunan Tevrat, Zebûr ve İncil kitapları ile diğer enbiyaya nisbet edilen kitapları, Allah tarafından inzâl buyurulmuş kitaplar diye kabul edemeyiz. Onlar, Semâvî kitaplara has olan ilmî, dinî ve kudsî mahiyeti haiz değillerdir.

Bunun içindir ki, bunların içindeki ahkâm ile amel câiz değildir.

Sahih ve muttasıl sened ile, inzâl olmuş kitap olduğu sabit olmayan bu gibi kitaplara, Allah Kelâmı diye itimat olunamaz [1].

VAHY MESELESİ VE KUR'AN-I KERİM

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim, ilâhî vahye dayanan bir kitaptır. Hazreti Muhammed (Aleyhisselatü vesselâm Efendimiz)'e vuku bulan ilâhî bir tecellidir, vahy suretiyle Allah tarafından söylenmiştir.

[1] Allah'tan inzal olduğu gibi muhafaza edilegeldiğine güvenilen tek kitap, Kur'an-ı Kerim'dir ki bahsi ilerde gelecektir. — Feyizli —

Kur'an'ı iyice anlayabilmek için evvela «Vahy»in ne demek olduğunu ve Peygamberimize vuku bulan vahyin mahiyetini bilmemiz lâzımdır. Bundan dolayıdır ki biz de bu bahiste «vahy»in mana ve mahiyetini incelemek istiyoruz.

Vahyin Lügat Manası :

Vahyin; lügatta birçok manası vardır. Sür'at ve acele, tez canlılık, işaret, kitâbet (yazmak), haber göndermek, ilham, gizli söz söylemek, başkasına ilka olunan (kalbine, kulağına bırakılan) söz, sür'atli bir işaret. Bu mana kâh remz ve târiz tarîkiyle kelâm, kâh terkipten mücerret sevt ve bazan azadan biriyle işaret, yahut yazı ile de olur [1]. Bir şeyi işaretle anlatmak, bir kimseye, yanındakilere duyurmadan söylemek, fısıldaşma, yazı ile elçi göndermek, ilham, gizlilik içinde ilân, mektup, nâme, emir, teshir, gerçek rüyalar, insan veya başkalarının savtları [2].

Bütün bunların özü, sür'at ve gizlilik içinde ilâmdır, bildirmektir. Fakat bu kelime, daha ziyade ilham manasına hasrolunmuş ve Allah tarafından Peygamberlere ilka olunan şeylerde galip olarak kullanılmıştır.

Bu bahsi şöyle toplamak mümkündür :

1 — Vahyin aslı, bütün lügatlarda gizli olarak bildirmektir. Kelimenin aslı budur. Bunun içindir ki ilham, vahy adını almıştır [3].

2 — Vahy, sırf ruhanî ve vasıtasız kalbe ilka olunan manasındadır. Vahy, sür'atle gelir, sür'atle telâkki olunur [4].

3 — Maddenin aslı sür'at, gizli, tez ve birdenbire olmaktır. Binâenaleyh vahy tez ve gizli bir ilâmdır [5], bir şeyi bildirmektir.

---

[1] فخرج على قومه من المحراب فاوحى اليهم âyetinde bu manayadır ki, remz veya işaret veya kitâbet denilmiştir. (Meryem : 11)

... شياطين الانس والجن يوحى بعضهم الى بعض . Nazm-ı celîlinde işaret olunan vahyin «vesvese» ile olduğudur. (En'âm : 112), Celâleyn I/125 (Tahkik): Feyizli

[2] Firûzâbâdî, Kâmusu'l-Muhît, Basâir; Zemahşerî, Esâsu'l-Belâğa; İbn Esîr, Nihâye; İbn Mansûr, Lisânu'l-Arab; Ragıb, Müfredât-ı Suyûtî Dürrü Mensûr.

[3] Lisânu'l-Arâb.

[4] Müfredât-ı Ragıb; Kâdî İyâz, Şifa-i Şerîf; İbn Haldûn, Mukaddîme; Yusuf bin Mahmudü'l-Behlevî, Elifbâ Kitâbı.

[5] İbn Kayyım, Medâricü's-Sâlikîyye; Ebu'l-Bekâ, Külliyât.

4 — Bu maddenin aslı bir şeyi başkasına ilka etmektir [1].

Asıl maddesi bakımından anî ve gizli bir işaret ve telkin demek olan vahy, kâh remz ve târiz şeklinde bir söz ile, kâh terkipden mücerret bir ses ile olduğu gibi bazı aza ve cevarihin işareti veya yazı ile de olur. Bunlardan her birerlerinde (vahy) kullanılır.

Vahyin bu muhtelif manaları arasındaki müşterek mefhum, bir manayı diğerine söz söylemeden ilka etmek, yahut söylenecek bir sözü istediğin kimseye - yanındakilere duyurmadan - yavaşça söylemektir.

Bundan dolayı işaret, kitâbet, ilham, fıtratın icabına göre hareket, mükâtebe, hatta hayvanların işaretle maksatlarını anlatmaları, vahyin manasına dahildir. Bütün bu izahlardan anlaşılır ki : «Vahy» kelimesinin din ıstılâhındaki manası, lügat manasından çok ayrı değildir. Aşağıda görüleceği üzere Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetlerinde bu muhtelif manalarda kullanılmıştır ki, bunların hepsinde «çabuk» işareti manası vardır. Züccâc, vahyin lügattaki umumî manasını şöyle tarif etmiştir : «Gizli bir surette bildirmek.» Çünkü çabukluk, bir gizliliği de icabettirir.

Şu halde kim olursa olsun, diğerine gizli bir surette malumat verir, bir ilim ilka eylerse, ona umumî manası ile bir vahy yapmış olur. Vahyin yolu, gizli olmakla beraber, netice bakımından herhalde doğru bir telkini ve bildirmeyi iktiza eder. Doğru olmayanlarda kullanılması mecâzdır. Ancak vahy denilmesi için, gayesinin hayır olması şart değildir. Bir müfsidin, gizli bir fesad belli etmesine ve şeytanların vesvese ve aldatmasına da umumî manasına vahy denilebilir. Binaenaleyh hakikî manasıyle vahy, denildiği zaman tezlik, gizlilik mefhumlarıyla beraber herhalde ilmî bir kıymeti de olması da matluptur. Bu ilmî kıymet, o vahiy ve işareti yapanın hal ve şânına ve alanın irfan kabiliyetine göre muhtelif mertebelerde tasavvur olunabilir.

KUR'ÂN'DA VAHY :

Bu madde, muhtelif şekilleriyle Kur'ân'ın yetmiş âyetinde zikrolunmuştur. Bunlardan 64'ü Mekkî, 6 âyeti de Medenî'dir. «Vahy» kelimesi ise Kur'ân'ın 6 sûresinde vârid olmuştur ki, hepsi Mekkîdir.

Kur'ân'da «Vahy» fiili çok defa Allah'a isnad olunmuştur. Bazı âyetlerde, Allah'tan başkasına da vahy isnad olunmuştur : 6. sûrenin (En'âm)ın 112 ve 121. âyetlerinde; 19. sûre (Meryem) in 11. âyetinde; 42. sûre (Şûrâ) - nın 51. âyetinde; 53. sûre (Necm)in 10. âyetinde olduğu gibi.

[1] İbn Cerîr't - Taberî,

Yukarıdan beri verdiğimiz izahat bize gösteriyor ki : Vahyi, evvel'emirde ikiye ayırmak lzım gelir :

1 — Allah'ın gayrisinden olan vahy,

2 — Allah tarafından olan vahy.

Vahy, esasen lügatta bunların her ikisine de şâmil ise de lügat örfünde yalnız Allah tarafından olan işaret ve ilhama isim olmuştur. Mutlak olarak «Vahy» denildiği zaman da bu mana anlaşılır. Bizim de asıl anlatmak istediğimiz Allah tarafından olan vahy'dır.

ALLAH TARAFINDAN OLAN VAHYİN AKSAMI :

İlâhî mükâlemenin kaç çeşit olduğunu Kur'ân haber veriyor ki, bunlardan biri de «Vahy» şeklidir. Müslümanlıkta «vahy» mefhumunun şümulü o kadar geniştir ki, ilâhî mükâlemenin her nevi'ini, her çeşidini ona sokabiliriz.

Filhakika, Kur'ân-ı Kerîm'e göre Allah tarafından olan vahy. cihanşümul bir mahiyette olup, bütün insanlar, hatta canlı cansız bütün yaratılmışlar Allah'ın vahyine mazhar olmuşlardır. Bunu şu suretle tasnif edebiliriz :

1 — Cansız eşyaya vukubulan vahy : «O gün arz Rabbinin ona vahy etmesiyle hâdiselerini anlatır.» [1] Büyük müfessirlerden İbn Cerîr bu sûrede arza vahyin manası emir, yahut îlâm manasına olduğunu, Müfredât sahibi Râgıb da «Teshir» demek olduğunu kaydeder. Keşşâf sahibi Zemahşerî de şöyle diyor : «Arzın haber vermesi hakikat olmayıp mecâzdır. Bundan maksat da, Allah Tealâ'nın arzda lisan ile söyleyen biri yerine geçecek bir takım haller yaratacağıdır.»

Bu manaya göre Cenâb-ı Hakk'ın arza vahy etmesi «Kün feyekûn» emri gibi tekvinî olmuş olur. Arza olan vahyin mana ve mahiyeti bizce belli olmamakla beraber hakikat gözönüne döküldüğü zaman anlaşılacaktır. «İki devirde gökleri yediye çıkardı. Her bir gök'e de kendi işini vahyetti.» (Sûre : 41/12).

2 — İnsandan gayri olan canlılara vukubulan vahy : «Rabbin bal arısına şöyle vahyetti : Dağlardan, ağaçlardan ve (halkın) kuracakları köşk (kovan)lar dan (göz göz) evler edin; sonra her çeşit meyvalı çiçekten ye; Rabbinin sana çok kolay yaptığı yollara git, onları karınlarından muhtelif

[1] Sûre : 99 (Zilzâl), âyet : 4 - 5.

renkli olarak insanlara şifalı içecek (bal) çıkar. Bunda düşünen bir kavm için ibret vardır.» [1]

Acaba arılara vukubulan vahyin manası ve mahiyeti nedir? Râgıb'ın anlayışına göre vahy, tabiat kanunlarına bağlı olarak muayyen bir şeyin muayyen ve şaşmaz bir yol takip etmesi demektir, arılara vaki olan vahy de budur.

Müfessirler, «arılara vukubulan ilâhî vahy, ilham tarzındaki vahiydir.» diyorlar. İlham, bir manayı kalbe bırakmak olduğuna göre Allah tarafından arılara vaki olan vahy, Enbiyâya vukubulan vahy şekli değildir. Fakat şurasını da unutmamak gerekir ki : İlham, ne ilmî ve ne de amelî bir vâcibiyet ve mecburiyet ifade etmez. Halbuki «Rabbin bal arısına vahyetti ki...» meâlinde olan âyetin ifade ettiği manalar, amelî zaruret ifade eden hususî bir fıtrattır. Denebilir ki : Arının sanatı, nübüvvet ifade eden bir vahy olmamakla beraber zarurî ve şaşmaz bir hüküm ifade etmesi bakımından ona benzemekte ve «vahy» denilen ruh halinin kuvvet ve isabetini tasavvur etmek ve düşünebilmek cihetinden ilhamdan daha kuvvetli bir misaldir. Bununla ifade olunuyor ki; Allah Tealâ tarafından arıya petek ve bal yapmak ruh ve sanatı, şaşmaz bir vücub ve isabetle verildiği gibi Peygambere gelen vahy de öyledir; o da zarurî, yakînî ve içten bir ilimdir, başka türlü olmak ihtimali yoktur. Buna işaret içindir ki, âyet-i kerîmede «Rabbin» buyurulmuştur. Binaenaleyh, arıya «Allah arıya vahyetti» demek, ona «hiç şaşmayan bir ruh ve fıtrat verdi ve görünür bir vasıta olmaksızın gizli bir surette tedbir ederek ona muntazam petek yapmak ve bal toplamak duygu ve sanatını tam bir katiyetle ta'lim etti, belletti» demektir.

3 — Peygamberlerden Başka Olan İnsanlara Vuku Bulan Vahy :

Yine Kur'ân'dan anlıyoruz ki; vahyin muhtelif çeşitleri arasında Peygamberlere mahsus olup olmayanları da vardır. Kur'ân'da Mûsa'nın annesine ve İsâ'nın havârîlerine Allah tarafından vahyolunduğu bildirilmektedir. «Biz, Mûsa'nın annesine vahy ettik ki : Oğlunu emzir, eğer onun için korkacak olursan onu Nil deryasına bırak, boğulacağından korkma, ayrılığından dolayı gam çekme. Çünkü biz onu geri göndereceğiz, biz onu Peygamberlerden biri yapacağız» [2].

---

[1] Sûre : 16 (Nahl), âyet : 68-69

[2] Kasâs sûresi, âyet : 7

«Hani İsâ'nın havârilerine : Bana ve Peygamberlerime iman edin diye vahy etmiştim; onlar, iman getirdik, müslüman olduğumuza şahid ol demişlerdi» [1].

4 — Meleklere Vukubulunan Vahy :

«Hani Rabbin meleklere şöyle vahyetmişti : Ben sizinle beraberim, haydi mü'minleri yerinde sebat ettirin, kalblerini takviye edin, Ben kâfirlerin yüreklerine korku düşüreceğim; artık onların boyunlarına vurun, onların parmaklarına vurun, çünkü onlar Allah'a ve Resûlüne karşı geldiler. Ve kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse bilsin ki O'nun azabı başına gegelecek olan felâket şiddetlidir» [2].

5 — Peygamberlere Vukubulan Vahy :

Yukarıdanberi vermiş olduğumuz izahattan anlaşıldı ki :

Umûmî manasiyle vahy, Peygamberlere mahsus değildir. Bununla beraber Peygamberlere mahsus olan vahy şekli de vardır.

Allah Tealâ'dan Enbiyaya vahy vaki olduğu, Kur'ân-ı Kerîm'in altı yerinde gelmiştir [3].

Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamberlere vahy vâkî olduğu da şöyle beyan buyurulmuştur : «Biz sana (Ya Muhammed) muhakkak ki tıpkı - Nuh'a ve ondan sonra gelen bütün Peygamberlere vahy ettiğimiz gibi vahy ettik; İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kub'a, Ya'kub'un evlâtlarına, İsâ'ya, Eyyûb'a, Yunus'a, Hârun'a, Süleyman'a da vahyettik ve bunlar arasında Dâvuda Zebûr'u verdik» [4].

Has manasiyle Peygamberlere vukubulan vahy, vahyi nübüvvet, diğer beşerî ilimlerin üstünde özel bir keyfiyet ile kat'î bir zaruretle hak ve yakınî bir ilim telkin eden hakkın tecellisinin özel bir ismidir. Din ve şeriatte «vahy» denildiği zaman da bu mana kasdedilir ki, Allah'ın, enbiyasına dinî bilgilere dair bildirmek istediği şeyleri gizlice ilka etmesi demektir. Kur'ân'da bu manada tenzil ile tâbir eylemiştir.

Vahyin diğer kısımları hem Peygamberlerde hem de başkalarında bulunabilir. Fakat tam manasiyle Peygamberlik, hangi nevide olursa olsun hiç şaşmayan hususî bir vahy ile başlar ve tecrübe ile taayyün eder. Vah-

---

[1] Maide sûresi, âyet : 111

[2] Enfâl sûresi, âyet : 12, 13

[3] Sûre 42, âyet : 7, Sûre : 12, âyet : 2; Sûre : 3, âyet 3, 4

[4] Nisâ sûresi, âyet : 163

yin diğer kısımları ise, bunu istidlâl [1] yoluyla düşünmek ve tasavvur edebilmek için kâfi bir sebep teşkil eder. Yani her vahy ruhî bir hâdisedir.

Vahy gerek zahirî hasse (dış duyu)lar ve gerek bâtınî hasse (iç duyu)-lardan kalbe gizli bir yol ile tez ve çabuk bir şuur telkin eden ruhânî bir nuzûl (iniş)dir. Eğer bu nuzûlün bir Ruhu'l-emîn ile olduğu, tecrübe ile bilinmiş bulunursa, tam manasile vahy tahakkuk etmiş ve o zat Peygamberlik makamını kazanmış olur. Kur'ân-ı Kerîm'de bu cihet şöyle beyân olunmuştur : «Ruhu'l-emîn, (Cibril Aleyhisselâm), o Kur'an ile kalbine indi ki korkutuculardan olasın diye.»

Fakat kalbe o vahy getirenin bir «Emin Ruh» olduğu malum olmaz, bazan isabet eder, bazan da isabet etmezse o, ya hiç vahy değildir veya vahy olsa bile, Hakk Peygamberlik bahşeden tam ve hususî vahy değildir.

Vahy meselesinde sadece ilkâ eden yani vahyeden değil, vahyi alanın idrak ve kabiliyeti de gözönünde tutulmak lâzım geldiğinden şu saydığımız sınıfların her birerlerine vukubulunan ilâhî vahy ve ilham mahiyet bakımından birbirlerinden ayrılır. Biz burada daha ziyade insana vukubulan vahy ile meşgul olacağız.

İLÂHÎ MÜKÂLEMENİN AKSAMI :

Kur'ân-ı Kerîm'in beyanına göre, Allah Teâlâ'nın insana söylemesi ancak üç şekilden biriyle olur.

1 — Vahy suretiyle. Bunda, yukarıda geçen bütün manaların düşünülmesi lâzımdır. Kalbe süratle bir mana bırakılması, ilham, teshir, rüya, işaret hep bu kısma dahildir.

2 — Vahyedeni yani söyleyeni görmeden söylediklerini işitmek: Bir perde arkasından söylenilen bir sözü işitmek gibi . Bunda söyleyenle söylenen arasında bir perde vardır, onun için vahy kalbe değil kulağa gelir. Mûsa (A.S.) ın Tur-i Sîna'da Allah'ın kelamını işitmesi gibi. Mûsa (A.S.) Allah'ı görmedi, arada bir vasıta da yoktu, fakat bir hicab, bir perde vardı ki, Allah'ın kelâmını bu perde arkasından işitmiştir.

3 — Allah'ın kelâmını, Allah tarafından gönderilen bir elçi vasıtasiyle ve elçiden işitmek. Cenâb-ı Allah'tan vahy getiren ve Peygambere söyleyen elçidir, bu şekilde hem elçi görülür, hem de onun söyledikleri işitilir. Cebrail'in belli bir şekilde Peygambere görünmesi ve Allah'ın emirlerini, kanunlarını tebliğ etmesi gibi.

Vahyin bu üç kısmı şu âyet-i kerîmede gösterilmiştir : «Hiç bir insan için mümkün değildir ki, Allah ona (şu üç suretten başka türlü) kelâm söylesin : Vahyetmek suretiyle, perde arkasından söylemekle, yahut da

---

[1] Akıl yürütmek. Bir şeyi isbat etmek için delil ileri sürmek (Hazırlayan)

bir elçi (bir melek) gönderip o vasıta ile dilediğini vahyetmek suretiyle...» [1]

Bu âyet-i kerimeden açıkça anlaşılıyor ki, Allah'ın insanlara bir şeyi bildirmesi, ya doğrudan doğruya gayet seri ve gizli bir işaret halinde birdenbire kalbine bırakmak, ilham etmek suretiyle olur ki, bu, kelâmın sırf ruhânî ve mâna olarak, «Mûsa'nın annesine vahyettik» gibi vasıtasız kalbe bırakılması ve telâkki olunmasıdır. Aleyhisselâtü vesselâm Efendimizin: «Ruhu'l-Kudüs kalbime üfledi ki her nefis, kendi rızkını tamamen tüketmedikçe kat'iyyen ölmiyecektir.» buyurduğu gibi. Bu da kuvvet ve zaaf itibariyle muhtelif derecelerde olabilir, hem Enbiyaya, hem de Hz. Mûsa'nın annesine olduğu gibi. Bu yoldaki vahy, başka insanlara da gerek uyanıkken ve gerekse uyku halinde olur [2]. Görmeden de olur, görerek de olur. Vahy kelimesi bunun hepsine delâlet eder. Yahut, doğrudan doğruya kalbe gelir, kulaklara, sâmiaya (işitme kuvvesine) ilka edilmek, söyleyen görülmediği halde ses işittirilmek suretiyle olur ki, perde arkasından vahy, bu demektir.

Hz. Mûsa'ya Tûr'da vâki olan vahy bu kısımdandır. Bazılarına göre rüyada vaki olan vahy de bu kısımdandır. Çünkü rüya hakikate bir perdedir; perde arkasından hakikatın açığa çıkarılmasıdır.

Üçüncü şekle gelince : Bu, muayyen bir elçi gönderip icabeden hakikatlerin o elçi vasıtasiyle lâfız ve kelimeler halinde aynen söylenmesidir. Şu şekilde elçi Cenâb-ı Hakk'tan aldığını olduğu gibi okur demektir. Elçi, Allah'ın, Enbiyasına söylemek istediği şeyi aynen getirir ve Allah'tan aldığı gibi tebliğ eder. Allah ile Peygamber arasındaki bu elçi Cebrail adını alan melektir. Demek ki Allah Tealâ hiçbir peygambere ne Mûsâ'ya, ne de diğerlerine bu üç tarzdan başka bir suretle kelâm söylememiştir. O, hiçbir beşere başka türlü söylemez, beşerin beşerle konuşması gibi karşı karşıya ve apaçık mahdut bir şekilde konuşmaz. Çünkü O, çok yüksektir, beşer O'nun yüksekliğine yetişip de Kelâm-ı Kadîm'ini olduğu gibi telâkkiye dayanamaz [3].

---

[1] Şûrâ sûresi : âyet : 51

وما كان لبشر ان يكلمه الله الا وحيا او من وراء حجاب او يرسل رسولا فيوحى باذنه ما يشاء.

[2] Aleyhisselâtü vesselâm buyurmuştur ki : «Vahy kesildi, mübeşşirat (yani mü'min ve salih kimselerin gördükleri rüyalar, kalmıştır.»

[3] Bu olay, bizim kulağımızın yüksek frekanslı sesleri duyamaması; ancak onları özel bir alıcının alıp, işitme frekansındaki bir sesle söylemesiyle duymamız gibidir. (Lateşbih) İlâhî kelmamı'da, hiç bir beşerin kulağı duyamaz, ancak peygamberler bunu vahy yoluyla duyar ve bize de duyururlar. (Hazırlayan H. T. F.)
Aşağıdaki beytte de şöyle ifade edilir :
Olsa istîdad-i ârif, kabil-i idrak-i vayh
Emr-i Hak irsaline, her zerredir bir cebrail

Hasılı birçok âyetlerde vahy, bu muhtelif manalarda kullanılmıştır. Bunların hepsinde süratli ve gizli bir işaret bir bildirmek vardır. Bunun için olsa gerektir ki Züccac, lügat bakımından vahyin umumî manasının gizli bir surette bildirmektir diye tarif etmiştir. Zira sür'at, bir gizliliği de gerektirir.

Hülâsa : يومئذ اخبارها بان ربك اوحى لها. «O gün yer, Rabbinin ona vahyetmesiyle kendi haberlerini anlatır.» (Zilzal : 4-5) şeklindeki âyetlerden anlaşılan manaya göre vahyin muhtelif nevileri ve bunların Peygamberlere de mahsus olup olmayanları da vardır. Mutlak ve umumî manasıyla vahy, Peygamberlere mahsus değildir. Ancak, bu âyetten anlaşıldığına göre, enbiyaya mahsus olan bir vahy tarzı vardır. Has manasiyle vahy nübüvvet, yani Peygamberlere mahsus olan vahy, beşerî ilimlerin üstünde hususî bir keyfiyet ve kat'î bir zaruret ile hakka'l-yakîn bir ilim telkin eden ilâhî bir tecellinin ismi mahsusudur. Şer'ân **vahy** denildiği zaman da bu mana kasdedilir. Vahyin diğer kısımları hem peygamberlerde hem de başkalarında bulunabilir. Mamafih tam manasiyle nübüvvet hangi nevide olursa olsun, hiç şaşmayan özel bir vahy ile başlar ve tecrübe ile taayyün eder.

Vahyin diğer kısımlarına gelince : Onlar, bunu istidlâl ile düşünmek ve tasavvur edebilmek için yeter bir sebep teşkil eder. Yani her vahy, ruhî bir hadisedir. Gerek zahirî hasse ve gerek batınî hasselerden kalbe gizli bir yol ile, seri bir şuur telkin eden ruhanî bir iniştir. Eğer bu ruhanî inişin Ruhu'l-Emin ile olduğu tecrübe ile bilinmiş bulunuyorsa, tam manasiyle vahy tahakkuk etmiş ve vahyi alan zat nübüvvet makamını kazanmış olur.

Nasıl ki Kur'ân hakkında : نزل به الروح الامين على قلبك. «Ruhu'l-Emin onunla (Kur'ân ile) senin kalbine indi, kalbini istilâ etti» (Şuâra : 193 — 194) buyurulmuştur.

Fakat bu nuzulün Ruhu'l-Emin ile olduğu belli olmaz, bazan doğru çıkar, bazan çıkmazsa o, ya hiç vahy değildir veyahut vahy olsa bile sahibine nübüvvet hakkı bahşeden bir vahy-i tam, vahy-i hususî değildir.

Kâmus sahibi Fîrûzâbâdî «Besâir» adlı kıymetli eserinde şöyle diyor : «Vahy, lâfız ve ibareden mücerred olan fakat ibare yerini tutan bir işarettir. Bu, öyle bir işarettir ki idrak ve anlayışın aynıdır.» «Vahyin eseri, kendisine vahy olunanın nefsinde, onun ihtiyarı ve çalışma neticesi olmaksızın zuhur eder ve o kimse aldığı vahye göre harekete mecbur kalır, onun hilâfına hareket edemez. Bunu ancak âlemde tecelli eden şuunat-ı ilâhiyeyi (ilâhî halleri) ârif olanlar anlayabilirler. Çünkü şuunat-ı ilâhiye aynı vahydir. Yeni doğan bir yavrunun anasının memesine sarılması ve onu emmesi de vahy iledir. Arıların petek ve bal yapmaları da böyledir. Çünkü vukubulan vahy, mukavemet edilemiyecek kadar kuvvetlidir.»

Şârânî der ki : «Vahy, Allah Tealâ'nın has kullarının kalplerine hadis-i nefs [1] tarzında ilka buyurduğu, -bıraktığı- dır ki, onlar için herhangi bir emre ilim hasıl olur. Eğer öyle olmazsa ne vahy, ne hitap olur. Çünkü insanların bildikleri zarurî ilimler gibi bazı kimseler, kalplerinde herhangi bir işe dair bir bilgi duyabilirler ve bu da sahih bir ilimdir. Lâkin hitaptan sâdır olmuş değildir. Sözümüz ise vahy denilen ilâhî hitap hakkındadır. (Mübeşşirat, vahyin en umûmîsidir. (Bkz. sayfa : 136, dipnot : 2)

İlâhî kelâmın birinci kısmı olan vahy, kalbe ilka olunan (bırakılan) bir mânadır, bir fikirdir. Fakat « اومن وراء حجاب . » kavl-i celîlinin delâlet eylediği ikinci kısım, ki perde arkasından vukubulan vahy olup kalbe değil, kulağa ilka olunan bir hitabı ilâhîdir. İlka olunan kimse onu işittirenin maksadı ne olduğunu anlar. Bu, bazan tecelli suretinde hasıl olur ve o suret ona hitap eder. Halbuki o, aynı hicaptır, perdenin kendisidir; asıl söyleyen onun arkasındadır. (Bazıları uykuda olan vahyi de buna sokmuşlar ve uykunun perde gibi olduğunu söylemişlerdir.)

Vahyin üçüncü kısmı Melek tarafından tebliğ olunandır. Meleğin, Allah tarafından Peygambere getirdiği tebliğe **«vahy»** denildiği gibi, Peygamberin bize tebliğ etmesi de **«vahy»**dir. وما ينطق عن الهوى «O hevadan kendi nefsinden söylemiyor.» (Necm : 3). Şu kadar ki, gerek Meleğin tebliğ eylediği ve gerek Peygamberin bize söyledikleri Allah Talâ'nın kelâmını bize okumak ve nakletmek şartiyledir. Yoksa kendi nefislerinde duydukları ve buldukları bir ilmi, nakil ve izah eyledikleri zaman, o, bir kelâm-ı ilâhî değil, kendi sözleridir.

Şunu unutmamalıdır ki, vahy, sırf enfüsî olan mücerred bir vicdan hadisesi olarak kalmıyor. Hak'tan haber alan bir seçme ve irade kuvveti,

---

[1] Hadis-i nefs : Harfsiz, sözsüz mevcut olan Allah'ın kelamı «Ruhî bir söz» — İslâm Ansiklopedisi c. 6/540 dan özetlenmiştir. — Feyizli —

nefsin ötesindeki vaki olanı duyuran bir ilm-i yakîn, hatta ayn-i yakîn özelliğini haizdir. Bunda aynî (göz ile görmek), sem'î (kulak ile işitmek), kalbî (içten kalb ile duymak) şeklinde üç özellik vardır. İşte vahyin en kat'î ve yüksek şekli ise ancak budur (Yani Melek vasıtasiyle olanıdır). Buna «Vahy-i Metlüv» denir ki, kelimeler ve lâfızlarla olan vahy demektir. Kur'ân-ı Kerîm bu şekilde vahy olunmuştur.

HADÎS'E GÖRE VAHYİN MANASI :

Hadîs kitaplarında vahy hakkında verilen malûmat, daha çok Peygamber Efendimize vukubulan vahy hallerine taalluk etmektedir. Hz. Peygamber Efendimize vahyin nasıl başladığını, nasıl gönderildiğini, Hz. Peygamberin Allah tarafından gelen Melek'ten vahyi telâkki ettiği sıralarda nelere uğradığını anlatan, kısaca : Hz. Peygamberin Mele-i Â'lâ ile olan hallerini, geniş bir surette tahlil eden bir takım tafsilâttır.

Şemail ile sîret kitaplarında verilen bu gibi tafsilâta hakim olan ruh, vahyi getiren Melek ile vahyin kendisini, maddî bir tarzda tasvir etmektedir. Vahyin ilk gelişini tasvir eden hadîsler, Cebrail'i bir cisim olarak belirtmekte, hatta onun yeryüzünü, ayağı ile tekmeliyerek sular fışkırttığını, kendisinin de Hz. Peygamberin de bu sudan abdest aldığını anlatır [1]. Fakat şunu unutmamak lâzımdır ki Hz. Peygamber'in Mele-i Â'lâ ile buluşmasına taalluk eden bu gibi halleri anlatılırken, bazı şeylerin madde ve cisim ile tasvir olunması, onların bildiğimiz şekilde bir cisim olduğunu ifade etmez. İslâm âkidesine göre Melek de bir cisimdir ama istediği şekle girebilen nûrânî bir cisimdir. Bu bahiste bu noktanın hatırda tutulması çok gereklidir.

Peygamber Efendimiz umumiyetle vahyin ne suretle geldiği, Buhari-i Şerifin ilk hadîsi demek olan şu hadîs-i şerîfte beyan buyurulmuştur : «Hz. Ayşe (Radıyallahu anha)'nın rivayetine göre eshaptan Hâris bin Hişâm (R.A.) Peygamber Efendimizden : -Ya Resûlallah, sana vahy nasıl gelir diye sormuş Aleyhisselâm Efendimiz de şöyle buyurmuşlar : - Bazan bana çıngırak sesi gibi gelir ki vahyin bana en ağır geleni de budur. Benden o hal gider gitmez (Meleğin) bana söylediğini iyice bellemiş olurum, hafızama nakşolunmuş olur. Bazan da Melek bir insan şeklinde görünür, benimle konuşur, ben de söylediğini hemen beller hıfzederim.»

Ayşe (R.A.) der ki: «Allah'ın Resulünü soğuk pek şiddetli bir günde

---

[1] Mevahib-i Ledünniye — Tarihü'l-Hümeys.

kendisine vahy nazil olurken görmüşlüğüm vardır. Öyle soğuk bir günde bile kendisinden o hal geçtiği vakitte, şakaklarından şapır şapır ter akardı.» [1]

Buhari'deki Miraç hadîsi de, semaya ve semada bulunan herşeye cismaniyet veren mahiyettedir.

Hadîs ve sîret kitapları Hz. Peygambere nâzil olan vahyin sureti bakımından derece ve mertebelerini anlatmak hususunda arasıra haddi aşan tafsilât vermektedir. Mevahib-i Ledünniye sahibine göre Halîmi, Hz. Peygambere 46 çeşit vahy indiğinden bahsetmiştir. İtidal dairesinde hareket edenlerse hadîslere dayanarak vahyin 7 şeklini kaydetmektedirler. Biz de İbni Kayyım'ın Zâdü'l-Mead adlı eseri ile Kastelânî'nin «Mevahib-i Ledünniye» ve Süheylî'nin «Er-Ravdu'l-Unf» adlı eserine ve Seyit Murtezâ'nın «İhyau'l-Ulûm Şerhi Zübeydi»ye ve daha bazı mühim kaynaklara dayanarak bunları naklediyoruz :

VAHYİN ŞEKİLLERİ :

1 — Sadık (doğru ve şaşmıyan) rüya... Hz. Peygamber Efendimizin nail olduğu vahyin ilk şekli budur. Onun gördüğü her rüya, mutlaka tahakkuk ederdi. Anlatıldığına göre bu müddet altı ay devam etmiş, daha sonra Hz. Peygamber Cebrail ile karşılaşmıştır.

Bunu Hz. Ayşe (R.A.) Peygamberimizden şu suretle hikâye etmektedir : Allah'ın Resûlüne vahyin ilk başlangıcı sadık rüya görmekle olmuştur. Hiçbir rüya görmezdi ki sabah aydınlığı gibi apaşikâr zuhur etmesin. Bu rüyalardan sonra kalbine yalnızlık muhabbeti verildi. Artık (Hıra - Nûr) dağındaki mağaraya giderek yalnız başına orada kalır ve ibâdet eder. Sonra evine âilesine dönüp yine orada kalacağı günler kadar azık tedarik ederek giderdi. Rüyada kendisine birçok şeylerin bildirildiği bu hal, altı ay devam etti. Nihayet Allah'ın Resûlü Hz. Muhammed (A.S.) bir gün Hıra dağının mağarasında bulunduğu sırada hakkın emri, yani vahy geldi. Şöyle ki : Ona Melek gelip «OKU!» dedi, o da «Ben okumak bilmem» dedi. Bunu Peygamber kendisi şöyle anlatıyor : O zaman Melek beni alıp takatim kesilinceye kadar sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp yine «Oku!» dedi. Ben de ona «Okumak bilmem» dedim. Yine beni alıp ikinci defa takatim kesilinceye kadar sıkıştırdı, sonra beni bırakıp yine «Oku!» dedi ben de «Okumak bilmem» dedim. Nihayet beni yine alıp üçüncü defa sıkıştırdı, sonra bırakıp :

---

[1] Sahihi Buharî : c. I/2-4; Sahihi Müslim, IV. 1817.

اقرأ باسم ربك الذى خلق. خلق الانسان من علق. اقرأ وربك الاكرم الذى علم بالقلم.

Herşeyi yaratmış olan Rabbinin adıyle oku. O Rab ki insanı pıhtılaşmış bir kandan yarattı. Oku, ki senin Rabbin kalemle talim eden insana bilmediğini öğreten yüksek kerem sahibidir [1].

Peygamber Efendimiz altı ay kadar rüyayı saliha gördükten ve rüyada, İlâhî tecellîlere mazhar olduktan sonra kendisine Melek vasıtasiyle gelen ilk vahy, işte bu dört âyettir. Bundan sonraki halleri Buharî uzun uzadıya anlatır.

Hz. Peygamber Efendimiz rüyadan bahsederken der ki : «Rüya, üç çeşittir. Biri : Allah tarafından olan; biri : Şeytandan sakınmayı gerektiren rüyadır; biri de : İnsanın uyanık iken kendine telkin ettiği ve düşte gördüğü şeylerdir.»

İnsanların hidayetini saik olan rüya, münhasıran Allah tarafından olandır. Peygamberlerin rüyası, İlâhî vahyin bir şeklidir ve bu rüyanın şeytanla bir alâkası yoktur. Bu nokta üzerinde ittifak vardır. Nitekim Hz. İbrahim, rüyasında oğlu İsmail (A.S.)' ı kestiğini görmüş, bunu bir İlâhî emir saymış ve bu emri tatbik etmek üzere hareket etmiştir [2].

2 — Allah tarafından gönderilen Meleğin Peygambere görünmeksizin ilâhî tecellinin mahalli bulunan kalbine ve içine uyanık iken telkin ettiği, sür'atle bıraktığı İlâhî vahy... Bunun mücerret bir ilham olmayıp, bir vahy olduğuna Cenâb-ı Hak zaruri bir ilim yaratırdı.

Hz. Peygamber (S.A.S.) bundan bahsederken der ki : «Ruhu'l-Kudüs (yani Cebrail A.S.) içime ilham etti ki, hiç bir can rızkını tamamiyle almadıkça ölmez. Öyle ise Allah'tan korkunuz ve rızkınızı güzel, meşru mürüvvete lâyık yollardan arayınız. Rızkınızın gecikmesi yüzünden Allah'a karşı gelerek rızk peşinde koşmayınız. Çünkü Alah Tealâ yanındaki herşey, ancak O'na itaatle istenir.»

3 — Melek, insanın kılığına girer ve Hz. Peygamber onu ayan beyan bir insan suretinde görür ve Melek kendisine hitap eder; kendileri de bütün söylediklerini ibaresiyle eksiksiz olarak ezber edip ümmetine tevdi ederdi. Cebrail (A.S.) çok kere güzel ve yakışıklı bir zat olan Dihyetü'l-Kelbî'nin şekline girmiş ve böylece gelmiş, bu sıralarda ashap da onu görmüştü.

---

[1] Buharî

[2] İbni Kayyim'in «Medârici's-Sâlikîn» adlı eserine bakınız!

4 — Vahy, çan çalması gibi gelirdi, yani Cebrail Nebi (A.S.)'a çan şıngırtısına benzeyen, korku veren bir sesle hitap ederdi. Bu İlâhî hitap, bu şekilde devam ettiği müddetçe, Peygamber (S.A.S.)'in kalbine bir korku, bir heybet bürürdü. Bu hal açılır açılmaz, söylenen ilâhî sözler kalbine gayet açık olarak yerleşmiş bulunurdu. Peygamber Efendimize vahyin en ağır geleni de budur Melek onu adetâ istilâ eder, her tarafını kaplar ve kendisi en soğuk günde ter dökerdi. Şayet bu vahy anında, Peygamber binek hayvanının sırtında ise hayvan duyduğu ağırlıktan çökmek zorunda kalırdı. Bir defa bu şekilde vahy geldiği zaman dizi, Zeyd b. Sâbit'in dizi üzerinde idi. Dizi o kadar ağırlaşmıştı ki, Zeyd'in dizini ezecekti.

İbni Kayyim «Medaricu's-Sâlikîn» adlı eserinde bundan bahsederken der ki : «Melek onun içine girer, vahy edeceğini eder ve sonra ayrılıp giderdi.» Vahyin hangi mertebesi olursa olsun, Allah'tan vasıta ile veya vasıtasız bir hitap, bir teklif telâkki etmektir. Bu ise beşeriyet kisvesinde olanlar için elbette ağır ve heybetlidir. Fakat bu dördüncü mertebede beyan olunan vahy, en şiddetlisi ve en ağırıdır. Çünkü bunda Peygamber Efendimiz, ansızın beşeriyet halinden çıkıp melekiyet haline giriyor. Vahyin bu mertebesinde beşerî sıfat ile melekî telâkkînin verdiği cismânî yorgunluk o dereceye varırmış ki, en soğuk günde bile, şakır şakır terler dökermiş.

5 — Meleği, yaratılmış olduğu şekilde inci ve yakut ile bezenmiş altıyüz kanatlı olarak görmek. Ve Melek bu heyet ve suretiyle bildirilmesi gerçekleşen her şeyi bildirirdi.

6 — Miraç gecesinde semaların üstünde olduğu halde yine Cebrail vasıtasiyle vukubulan İlâhî vahy ki, bununla beş vakit namaz farz edilmiştir.

7 — Allah'ın, Melek vasıta olmaksızın perde ardından konuşması... Kur'ân, Allah'ın Musa (A.S.)'a böyle kelâm söylediğini bildirir. Miraç hadîsi de vahyin bu şeklini Hz. Peygamber için tesbit etmiştir.

Bazı kimseler, bu yedi mertebeye bir mertebe daha ilâve ederler ki, o da Cenâb-ı Hakk'ın Peygamber (S.A.S.)e perdesiz söylemiş olmasıdır. Bu mertebede Peygamberin Allah'ı görmüş olduğunu iddia ederler. Fakat bunun üzerinde ihtilâf vardır.

İmam Süheylî, diğer bir mertebeden bahsederek Cebrail'den evvel İsrafil'in vahy ile Hz. Peygamber'e geldiğini ve onun bu vazifesinin üç sene devam ettiğini, daha sonra Cebrail'in Kur'ân-ı Kerîm'i tebliğe memur edildiğini söyler.

Süheylî, bundan başka Peygamber ile Allah arasında rüyada, vasıtasız konuşma olduğunu anlatır.

Hadîs kitaplarının anlattıkları bu mertebeler, daha önce Kur'ân'ın vahyi nasıl anlattığına dair bildirdiklerimizle bir araya getirilince dinî nassların vahyi nasıl izah ettiğini açıklamaktadır.

VAHYİN TEFSİRİNDE KELÂMCILARIN FİKİRLERİ :

Ehl-i Sünnet kelâmcıları vahy meselesini umumiyetle iki cihetten tetkik ederler :

1) Kur'ân-ı Kerîm'in, Hz. Muhammed (A.S.) Efendimize Cebrail vasıtasiyle vahy olunması...

2) Allah'ın kelâmını vasıtasız işitmekle hasıl olan vahy... Kelâmcılara göre melekler, muhtelif şekillerle görülebilen lâtif cisimlerdir. Kur'ân'ın, Cebrail vasıtasiyle inmesinin keyfiyetinde muhtelif fikirler olduğu gibi inzâlin ne demek olduğunda da ihtilâf vardır. Biz burada bunlardan bahsedecek değiliz.

Kur'ân-ı Kerîm'in Cebrail vasıtasiyle vahy ve inzâlinin keyfiyeti iki suretledir :

1) Cebrail (A.S.), melekiyetten beşeriyet sûretine bürünerek Peygamber Efendimize Kur'ân-ı Kerîm'i vahy ve telkin ederdi.

2) Peygamberimiz, beşeriyet suretinden sıyrılıp melekiyet suretine intikal eder ve böylece Kur'ân-ı Kerîm'i telâkki buyururlardı. Peygamberimize vahyin en güç geleni de bu idi. Çünkü bunda beşerî fıtrattan soyularak melekî fıtrata geçmek vardır.

Kur'ân'ı, vasıtasız olarak Cenâb-ı Hak'tan işitmenin ve işitilenin keyfiyetinde de kelâmcılar arasında fikir ayrılığı vardır :

Şeyh Muhammed Abduh merhum, Tevhîd Risalesi'nde vahyin, lügattaki muhtelif manalarını anlattıktan sonra şöyle der : «Sonradan vahy kelimesi, taklîb tarikiyle, Cenâb-ı Hak'tan Enbiyâ-i İzâm'a ilka ve telkin edilen şeyde kullanılmıştır...»

«Vahyin şer'î ve dinî tarifi : Vahy, Cenâb-ı Hakk'ın enbiyasından birine bir şer'î hüküm ve saireyi bildirmesidir. Bize göre, vahyin tarifi : Vasıtalı veya vasıtasız, Cenâb-ı Allah tarafından telkin edildiği yakînen bilinmek şartiyle, nefiste hasıl olan irfandır. Vasıta ile hâsıl olan irfan, samiada (kulakta) savta dönüşmesinden ibarettir.

Vahy ile ilham arasındaki farka gelince : İlham, nefiste tayin suretiyle tecelli ettiği; nefis tabiî bir surette onun hükmü, tesiri altında kaldığı halde, nereden geldiğini idrak edemediği kalbî ve vicdânî bir şuurdur. İlham, daha ziyade açlık ve susuzluk, keder ve sevinç gibi tabiî teessürlere benzer.

İSLÂM FİLOZOFLARINA GÖRE İLÂHÎ VAHY

İslâm filozofları, içinde bilhassa İbn-i Sînâ «vahy» meselesi üzerinde mühim mütalâalar yürütmüştür.

İbn-i Sînâ, nübüvvetten (peygamberlikten) ve peygamberlere ait remzî mahiyetteki sözlerden ve misallerden bahsederken : «Şeriat dilinde âdet; cismanî olmayan lâtif kuvvetlere melekler demek» der ve «Hudud» adlı risalesinde Melek hakkında «basit, hayat sahibi, aklı, nutku haiz, ölmez bir cevherdir. Allah ile yer cisimleri arasında vasıtadır.» der.

Yine İbn-i Sînâ «Nübüvvetleri İsbat» adlı risâlesinde de : «Onlar, feleklerin fani olmadığını ve asla değişmediğini söylerler. Şeriatta beyan olunduğuna göre melekler de, hayat sahibidirler ve ölen insan gibi asla ölmezler. Felekler hayat sahibidir, söyleyicidir ve ölmezler denildiği ve ölmeyen, hayat sahibi ve natık (söyleyici) olana, Melek ismi verildiğine göre Feleklere de, Melek ismi verilir.» der.

Bizi burada alâkalandıran nokta son manasiyle Melek'tir. Yani ruhânî, bizce görülemeyen ve bir mekâna bağlı olmayan semavî nefisler ve akıllardır. Nefisler, zaten mücerrettir ve feleklerin varlığına bağlıdır. Fakat onunla kaim değildir. Bunlara semâvî Melekler denilir. Akıllar ise hem zat, hem fiil itibariyle mücerrettir ve onlara Mele-i Â'lâ denilir.

Meleklerin, nevi itibariyle, beşer ruhundan ayrı mahiyetler olup olmadıkları üzerinde filozoflar ihtilâfa düşmüşlerse de beşerî ruhların zat itibariyle, maddeden mücerred olduğu ve ona hulul etmediği, belki mekânı olmadığı tecerrüt bakımından âlî, mücerret şeylere bilhassa bu âlemde vukubulan herşeyin suretini taşıyan semavî mücerret şeylere nisbeti bulunduğu üzerinde, ihtilâfa düşmemişlerdir. İslâm filozoflarına göre vahy, beşerî nefsi nâtıkanın, [1] Felek aklı ve nefsi ile temas etmesinden ibarettir. Çünkü insan ruhunun, akıl ile bilinenleri fiilen kabul için istidadı vardır. Kuvveden fiile çıkan herşeyin fiile çıkması için mutlaka bir sebep bulunması ve bu sebebin fiilen mevcut olması icap eder. Bu sebep bir cisim olamaz, çünkü cisim, madde ve suretten mürekkeptir. Madde, bilkuvve, emirdir. O halde sebebin, maddeden mücerred bir cevher olması icap eder. Bu da maddeden ve her kuvvetten mücerret olan faal akıldır ki, her bakımdan fiil olur.

---

[1] Nefs-i natıka : 1 — İnsan ruhu, insanın canlılar arasındaki yerini belli eden cevher. — Lûgat, Devellioğlu, 2 — Düşünen, düşündüğünü söyleyen nefs, ruh, Maddeden zatî yönden soyut, fakat işleme yönünden onunla birlikte olan cevher, —faslu'l-mekal, İbni Rüst felsefesi lûgatçe sh. 156. 3 — L'âme raisonnante (H.Z. Ülken - İslâm felsefesi lûgatçe)

(Neşre Hazırlayan : H. T. F.)

İbn-i Sînâ «İşârât» adlı eserinde : «Nefsi nâtıka»nın; felekler, akıl ve nefisleriyle temas imkânını şu şekilde izah etmiştir :

1 — Nefsânî kuvvetler, hem birbirini çeker, hem birbiriyle münazaa eder. Nefis, aklî kuvveti idare ile meşgul olduğu zaman, şehevî kuvvetle meşgul olamaz. Yahut şehevî kuvveti idare ile meşgul olduğu zaman, aklî kuvvetle meşgul olamaz. Nefis, bâtınî duyguları kullandığı zaman zahirî duyguları zaafa uğrar. İnsan bir hayale ve bir fikre daldığı zaman, gayet iyi görülen ve gayet iyi işitilen şeyle karşılaştığı halde, hasse (duyu) lerinin selâmetine rağmen bunların farkına varmaz.

2 — Müşterek his, öyle, kuvvettir ki, beş duyu ile hissolunan şeylerin suretleri onun içinde hasıl olur, müşterek histe şekillenen suretlerin dört derecesi vardır :

Birincisi : Hariçte hissedilen şeylerin, şekillenmesinin başlangıcında görülmesi,

İkincisi : Hariçteki hissedilen şeylerin devamı ile beraber bu suretleri hissetmenin devamı,

Üçüncüsü : Hariçte hissedilen şeylerin kaybolmasından sonra bu suretleri hissetmenin devamı,

Dördüncüsü : Hariçte hiç bir hissedilen bulunmadığı halde, o kimsede ihsasın husûlüdür.

Bu dördüncü derecenin gerçekleştiği bir takım hastaların, başkaları tarafından görülmeyen hayalî suretler görmeleridir. Bu suretler ya vardır, ya yoktur. Yok olması caiz değildir. Çünkü büsbütün yok olsaydı görülmezdi. O halde vardır. Fakat hariçte mevcut değildir. Yoksa, her sağduyulu kimse tarafından görülürdü. O halde hariçten başka bir yerleri vardır. Fakat cüzleri idrak etmiyen, cisimlerin suretlerini almayan nefs-i natıkada, onların mevcut olması mümkün değildir. O halde bunlar, gözden başka bir cismânî kuvvette şekillenmiştir. Çünkü bunları gören belki de kördür. Belki gördüklerini geceleyin görmüştür. Göz ise ancak hariçten mevcut olanı görebilir. O halde müşterek hissin, hariçte mevcut olmayan suretleri müşâhede edebileceği besbellidir. Bir takım hayalî suretler, zâhirî hasseler (duyular) yolu ile müşterek hisse resmolunarak sonradan hayal hazinesine geçtiği gibi; hayal hazinesinde bulunan, yahut muhayyele tarafından terkîp olunan suretlerin de, müşterek hisse intikal etmesi mümkündür. Çünkü bunların hali, karşı karşıya duran aynaların hali gibidir.

3 — Hayal edilebilen suretlerin hep ve her zaman hissedilmesine iki engel vardır. Birincisi, müşterek histen çıkan ve ona dönen hissî bir manidir. Çünkü müşterek his, zâhirî hislerden aldığı suretlerle meşgul olduğu

zaman, başkasiyle ve hayalin hazinesiyle meşgul olmaz. İkincisi akıldır, yahut vehimdir, bâtınîdir ve faile dönücüdür. Çünkü akıl veya zihin, mütefekkir kuvveti kullanır ve bu kuvvet bunların biriyle meşgul olursa, suretleri terkip ve tahlil ile de onlara şekil vermek ile meşgul olamaz. Suretler vücut bulmadan müşterek hisse cezbedilecektir. Bu iki mani birlikte bulunduğu zaman, hayal edilen sûretler hissolunmaz. Fakat biri zail olur da diğeri kalırsa belki de hayal edilen suretler, müşterek hissi istilâ eder ve orada hayalî olarak müşahede edilir.

4 — Uyku sırasında bu iki mani, kâbil (kabul edicilik) ve failden zayi olur. Failden zevali; nefsin, gövdeyi idare etmek ve hazım kuvvetine yardım etmekle meşgul olması yüzünden, muhayyileyi idareye imkân bulamamasıdır. O zaman bu da hiç bir engel ile karşılaşmadan suretler vücude getirmek imkânını elde eder. Kâbil'den zevali ise, zâhirî hasse (duyu) lardan gelen resimlerden hali olması dolayısiyledir. Çünkü zâhirî hasseler, uyku ile sükûnet bulur.

Fail ile kabil tam olarak hasıl olunca, fiil de hasıl olur. Uykuda bu suretler peyda olur ve müşahede olunan şeylere benzer.

5 — Hastalık halinde nefis, hastalığın bulunduğu cihete cezbedilir ve gövdeyi islâh ile meşgul olması, muhayyileyi idareden alıkoyar. Muhayyileyi zapteden iki âmilden birinin zaafa uğraması ile muhayyile istediği suretleri yapmak hususunda kuvvet kazanır ve onun yaptığı sûretler müşterek histe görünür.

6 — Nefis kuvvetli ise, idrak ettiğini aynen muhafaza eder ve onu bırakarak ona benzeyene geçmez. Zayıf nefisler ise, idrak ettiklerinin halini anlamamak yüzünden belki de ona benzeyene, yahut bazı bakımlardan onunla müşterek olana geçer, sonra ona benzeyenden daha başkasına geçerek bir şeyden birşeye intikal ede ede, ilk önce idrak ettiği gibi, hiç veçhile münasebeti olmayan bir şeye varır. Bu da muhayyilenin (hayal gücünün) istilâsından ve nefsin onu islâh edemiyecek derecede zayıf olmasından ileri gelir. Nefis, çok kuvvetlenirse, gövdeyi idare ile meşgul olması, aklî âlemle temasına mani olmaz ve bir tarafla meşgul olması, diğer tarafla alâkalanmamasına sebep teşkil etmez.

7 — Nefis, uyku esnasında, bütün varlıkların nakşı bulunan akıllarla temas ettiği için o akıllardaki eşya suretleri, bilhassa görenin arzusuna uygun olan suretler, bir aynada suretlerin iz bırakması gibi nefiste iz bırakır. Sonra muhayyile bunlara münasip suretler verir, sonra bu suretler müşterek hisse iner ve ayni nefis kuvvetli ve iki taraflı idareye kâfi ise, uyanıklık halinde de vukubulur. Nefis, akıllarla temas ederek birşeyler kavrar. Sonra muhayyile, bu kavrayışlara yaraşan suretler terkip eder, sonra

bu suretlerle müşterek levhasına inerek hissedilmiş olur. O zaman hariçte varlığı yoksa da suretler hasıl olur ve sözler işitilir.

8 — Nefis, uyku veya uyanıklık haline göre farklı olan akıllarla temas ettiği takdirde hasıl olacak iz, çeşit çeşittir. Birincisi, son derece zayıf olur ve hayal ile hâfızayı asla hareketlendirmediği için bunlarda bir iz bırakmaz.

İkincisi : Daha kuvvetli olur, fakat hayal, benzerlik veya tezat ile bağlantısı olan manaya intikal eder durur. Üçüncüsü, son derece kuvvetli olmaktır ve o zaman sûret hayalde açıklıkla şekillenir.

Sureti cüz'î olur da nefsin musavveresine rastlar ve hafıza, muhayyilenin müdahalesine uğramadan olduğu gibi hıfzeder ve bu suret uyanıklık veya uyku içinde unutulmıyarak müstekar kalırsa, bu ilham, yahut sarih vahy, yahut yorumlanmaya muhtaç olmayan bir rüya olur. Suret yok olur da izleri kalırsa o zaman vahy te'vîle ve rüya tâbire muhtaç olur.

O halde filozoflara göre vahy, nefs-i nâtıkanın nüfuzu, felekiye ile mânevî teması sayesinde orada nakledilmiş olan hâdiselerin suretlerine agâh olması, bu suretlerin nefs-i nâtıkaya bir aynadaki suretlerin, karşı bir aynaya yansıması gibi görüntü vermesidir.

FİLOZOFLARA GÖRE VAHY İLE İLHAM ARASINDAKİ FARK : Vahyin Peygamberlere; ilhamın, velîlere ve ariflere hâsıl olmasıdır. Nübüvvetin zâtî istidadı vardır ve nübüvvete erecek olanın nefsânî kuvvetlerinde üç hususiyet vardır :

1 — Nefsin son derece saffet bulması, hasselerle meşgul olmak yüzünden, akıl âlemiyle temastan geri kalmıyacak derecede kuvvetli olması, onu bir teveccühle müfarık akıllarla temas için İmam Gazâlî, «El-Munkızu mine'd-Dalâl» yani «Sapıklıktan Kurtaran» adlı eserinde nübüvvetten bahsederken şöyle diyor : Cenab-ı Hak, insanı bilgiden büsbütün hâli olarak yarattı. İnsan ucu - bucağı olmayan ve sayılmasına da imkân bulunmayan bu âlemi ancak idrak sayesinde anlayabilir. İnsanda bir takım idrakler vardır ki, onun her biri bir âlemi anlamak içindir. İnsanın haricî âlemle münasebetini temin eden beş vasıtası, beş melekesi vardır.

Bunlardan ilk önce gelişen, lems; dokunma, yapışma hasse (duyu) sidir. Bununla sıcaklığı, soğukluğu, yaşlılığı, kuruluğu, yumuşaklığı, sertliği ve saireyi anlar. Bundan sonra görmek hassesi gelir. Bununla da renkleri ve şekilleri görür. Sonra işitmek, tatmak, koku almak hasseleri gelir. Bunların her birerleri ayrı ayrıdır, birinin gördüğünü diğeri görmez. Bununla beraber hepsi görünebilen şeylerdendir. Bundan dışarıya çıkamazlar. İnsan yedisine girince bunların üstünde bir tavra daha yükselir ki, o da temyiz, iyiyi kötüyü seçebilmek kabiliyeti. Bu, evvelki beş duyudan başkadır. Bun-

dan sonra daha başka bir tavra yükselir ve akıl denilen meleke vücuda gelir. Bununla evvelce anlayamadığı şeyleri anlar, duygularının yanlışlarını düzeltir. Olması veya olmaması zarurî olanlarla, olabilir şeyleri anlar. Geçmişten geleceğe dair hükümler verir. Gazâlî'ye göre nübüvvet, peygamberlik : Aklın da üstünde bir tavırdır ki, onda açılan ve gelişen başka bir gözle aklın idrak edemiyeceği gaybî ve istikbâlin sonsuzluklarında olacak birçok şeyleri, nebî görür. Bizdeki temyiz, beş duyumuzla anlayamadıklarımızı; akıl, temyiz kuvvetiyle idrak edemediklerimizi nasıl anlıyorsa, Peygamberlik gözü ise aklın da anlayamadıklarını görür ve anlar. Ona göre akıl da, makul olan şeyleri, gören gözün hasıl olduğunu belirten gelişmedir. Hasseler, bu akıl gözünden ayrıdır. Çalışma ve öğrenme yoluyla hasıl olmayan ilim de iki çeşittir : Birinde kul, bu ilmin nasıl hasıl ve nereden hâsıl olduğunu bilemez. Diğerinde bu ilmi, kendisine ulaştıran sebebi anlar ve bu sebep de ilmi onun kalbine koyan Meleği müşahede etmesidir. Bunların birincisine ilham denir. İkincisine vahiy denilir ki, bu kısım Peygamberlere, birincisi ise evliyaya mahsustur.

O halde vahy ile ilham arasındaki fark, ilmi getiren Meleği müşahededir. Çünkü ilim, kalplerde ancak Melek vasıtasiyle hâsıl olur.

Gazâlî'ye göre uyku, nübüvvetin özelliklerinden bir örnektir. Nübüvveti anlamak için uykuyu bir misâl olarak almalıdır. Çünkü insan uykü halinde iken, gelecekte olacak bazı şeyleri, ya olduğu gibi veyahut bir misâl olarak anlayabiliyor. Demek ki akıl, insanın ulaşabildiği tavırlardan nasıl bir tavır ise, nasıl ortaya çıkınca kendisinde makulâtın her çeşidini görebilecek bir göz hâsıl oluyorsa; nübüvvet de insan için öyle bir mertebedir ki : O rütbeye yükselmiş olanlarda, husule gelen gözün nurları ve aydınlıkları içinde, aklın idrak edemediği gayb âlemi ve istikbâle ait şeyler apaçık görülür.

Tasavvuf ehlinin meyli, talimî ilimlere değil, ilhamî ilimleredir. Onlara göre bunun yolu nefisle savaşmak, kötü huyları ve sıfatları yok etmek, alâkalarin hepsinden halâs bulmak ve hâlis muhlis bir gayretle Allah'a yönelmektir. Bu sayede, kul, Allah'ın lutuf ve inâyetlerini almak için kendini hazırlamış olur ve artık kula gerekli olan, Allah'ın aynı yoldan Peygamberlere ve evliyaya ihsan ettiğinden kendisine de ihsan etmesini beklemek olur.

Yine Gazâlî, «İhyau Ulûmi'd-Dîn» adlı eserinde der ki : «Her şeyin hakikatı; Levh-i Mahfûz'da, belki mukarreb meleklerin kalbinde yazılıdır. Nasıl, mimar yapacağı eserin plânını kâğıt üzerinde tesbit eder, sonra o plâna göre hareket ederek yapacağı eseri başarırsa, gökleri ve yeri Yaratan Allah da bütün varlık âlemine ait herşeyi de başından sonuna kadar Levh-i Mahfûz'a yazmış, onun varlık âlemini bu örneğe göre vücude getirmiştir. Kalp ile Levh-i Mahfûz arasındaki perde, ne kadar kalkarsa, ora-

da herşey o kadar iyi görünür ve bilgi oradan fışkırarak kalbe girer. Onun içindir ki kalbin iki kapısı vardır. Biri Melekût âlemine açılan kapıdır ve bu âlem Levh-i Mahfûz'dur ve Melekler âlemidir. Diğeri mülk ve şahadet âlemine bağlı olan beş duyuya açılan kapıdır. Enbiya ile evliyanın ilmiyle, ulemâ ve hükema arasındaki fark şudur: Enbiya ve evliyanın ilmi, Meleküt âlemine açılan kalbin içinden gelir. Hikmet ilmi ise, mülk âlemine açık olan hasselerin kapısından gelir, diğer bir farkı da şudur : Ulema aynı ilimleri öğrenerek kalbe yerleştirmek için uğraşırlar. Evliya ise kalpleri temizleyerek, tasfiye ederek ve cilâlıyarak, Mele-i Â'lâ tarafından feyzin buraya sızması için çalışırlar.

Mele-i Â'lâ'ya gelince; Şah Veliyullah, «Huccetullahi'l-Baliğa» adlı eserinde ona dair diyor ki :

«Şeriatten öğrenildiğine göre, Allah'ın öyle kulları vardır ki, Meleklerin en ileri ve en yakınlarıdır. Bunlar, nefsini islâh edip terbiye edene ve insanları islâh etmeye çalışanlara dua etmeğe devam ederler ve onların duaları bunların bereketlere nail olmalarına sebep olur. Yine bunlar Allah'a isyan edenlere ve yer yüzünde fesat peşinde koşanlara lânet okurlar. Bu lânetleri, suç işleyenlerin hasret ve nedâmet içinde yaşamalarına sebep olur... Bu melekler, Allah ile kullar arasında elçilik ederler. Âdemoğullarının kalplerine iyilik ilham ederler, yani içlerinde hayrın doğmasına sebep olurlar. Bu melekler, Allah ile kullar arasında elçilik ederler. Âdemoğullarının kalplerine iyilik ilham ederler. Yani içlerinde hayrın doğmasına sebep olurlar. Bu meleklerin Allah tarafından istendiği tarzda ve istediği yerde toplantıları olur Bu yüzden bunlara Refik-i âlâ ve Mele-i â'lâ denir, Âdemoğulları içinde faziletli olanların ruhları da bunların arasına girer ve bunlara karışır.

Melekler üç çeşittir. Bir kısmı hayır nizamını tutanlardır. Bunlar nûranî cisimlerdir ve içlerine yüce canlar üfürülmüştür. Bir kısmı da unsurların lâtif buharlarının kaynaşmasından hâsıl olan yüce canlardır ki, hayvaniyetin her türlü kirinden uzaktır. Bir kısmı da daima kurtarıcı işler işleyen beşerî canlardır ki, Mele-i Âlâ'ya yaklaşmak isterler. Bunlar ruhtan gövde elbisesini attıkları zaman Mele-i Â'lâ'ya iltihak ederler.

Mele-i Â'lâ'nın en faziletlileri, birinci kısmı teşkil ederler. Bunların nûrları toplanır ve birbirine karışarak birlik vücuda getirir. Bu birliğe kutsiyet yurdu denir. Bu kutsiyet yurdunda Âdem oğullarının kurtuluşu için, Allah kullarının en iyisini kemâle erdirmek ve insanlar üzerinde hükmünü yürütmek üzere söz birliği edildiği zaman, beşerin salâh bulmasına ve doğrulamasına yardım eden ilimler, vâhy ve rüya sûretiyle ona temessül eder, hatta ona ayân beyân görünerek onunla apaçık konuşur.

Peygamberliğin esaslarından biri de budur. Kutsiyet yurdunun devamlı desteklemesine, Ruhu'l-Kudüs'ün te'yidi denilir. Bundan hâsıl olan bereketler de, olağan şeyler olmadığı için, onlara mucizeler adı verilir.

İkinci kısım, yani feyezanları latif buharlar içinde mutedil mizaçlar husulüne sebep olanlar, birincilerden daha geridirler. Bunların kemali, daha üstün olanlardan sıcak olan feyzi almağa hazır olmalarıdır. Kâbil'in istidadına ve fail'in tesirine göre birşey kolaylaşırsa ,ona cezbiyet hissederler... ilâh.»

Tasavvuf ehlinin vahy hakkındaki telâkkileri ile filozofların telâkkileri arasında gizli olmayan bir benzerlik vardır. Çünkü her ikisine göre vahy; insan nefsinin, bizim âlemimizden üstün bir âlemde tesbit edilmiş olan kevnî hakikatleri bilmesidir. Fakat iki görüş arasındaki bu benzerliğe rağmen bir takım farklar da bulunmaktadır. Filozoflara göre ulvî âlem, müceddet akıllar ve nefislerdir. Bunlar feleklerin akılları ve nefisleri ve eşyanın suretleridir. Bunlar asıl kaynak ve varlık sebebi olmak ve tabiat ile mücerred olduğu için müdrik bulunmak dolayısiyle buraya nakşolunmuşlardır. Beşer nefislerinin bunlarla teması, tabiatiyle ruhî bir temastır ve bu temas karşı karşıya duran iki aynada görüldüğü gibi karşılaşan mearifin intibaını temin eder.

Tasavvuf ehline göre, vahy ile ilhamı feyezan ettiren ulvî âlem iki şeyden müteşekkildir. Biri : Allah'ın her dilediğini istediği gibi yazdığı Levh-i Mahfûz, diğeri; nûrânî varlıklar olan ve çok yüksek canlar taşıyan Meleklerdir ki, Levh-i Mahfûzdan haberdar olabilirler. Çünkü onlar da Allah ilminin yazılı olduğu bir takım levhalardır. Vahy; Peygamberin, Melek'ten İlâhî şeriatı alması, Meleği görüp sözünü işitmesidir. Çünkü Melekleri görmek ve sözlerini işitmek, yalnız Peygamberlere mahsustur. Velî ise, bir ses işittiği halde sahibini görmez. Meleği görecek olursa sözünü işitmez. «El-Kibritü'l- Ahmer» de böyle beyan olunmaktadır.

Filozoflarla mutasavvıfların mezhepleri arasındaki ayrılığa bakanlar, bu ayrılığın şu sebepten ileri geldiğini hissederler. Filozoflar, kâinatın nizamı ve âlemlerin süflî ve ulvîsi hakkındaki düşüncelerine göre, dinî nassları te'vil etmişlerdir. Onun için şeriat dilindeki melekleri, mücerred akıllar ve felekî nefisler saymışlar ve dinî nassları felsefelerine uydurmağa çalışmışlardır.

Mutasavvıflar ise, evvelâ nasslara güvenmekte ve nasslarda müphem gördükleri noktaları şerh ederek zâhirde birbirini tutmayan gösterileri birbirine tutturmak için felsefeye ve sözle anlatılmayan, fakat, âriflerce idrak olunan zevke güvenmektedirler. Onun için daha fazla te'vile sapmıyor ve daha az vuzuh gösteriyorlar.

Şeyh Muhiddin-i Arabî şöyle diyor : «Vahy; ibaresiz, ibare yerini tutan, işaretle vaki olan şeydir. Çünkü ibareden onunla maksut olan manaya geçiliverir. Zaten ibare denilmesi de bunun içindir. Vahy'den ibaret olan işaret ise böyle değildir. Çünkü o, işaret olunanın zâtıdır.

Vahy; ilk anlaşılan, ilk ilham olunandır. Vahy; sür'attir, tecelli-i zâtîdir. Sâmiîn nefsinde eserini sür'atle bırakan kelâm-ı ilâhîdir. Çocuğun annesinin memesini alması gibi, yaratılışta mevcut bulunan şey de vahyin eseridir...»

İBNİ HALDÛN VE MUASIR MÜSLÜMANLARA GÖRE İLÂHÎ VAHY :

İbni Haldûn, tarihine yazdığı meşhur mukaddemede Peygamberlik hakkındaki yazılarının, birçok muhakkikler tarafından yazılan yazılara istinat ettiğini anlatır ve yazılarından filozofların ve mutasavvıfların tesiri görülse de görüşlerindeki yenilik, onun da apayrı bir mezhep sahibi olarak belirmesine yardım etmiştir.

Onun anlatışına göre : Âlem, içindeki bütün mahlûkat ile hayret verici bir tarzda tertiplidir. Sebepler müsebbiplere bağlıdır, varlıklar birbirleriyle temas halindedir ve bunlar birbirine dönüşebilir. Toprak, su, hava ve ateş gibi unsurlar birbirine bağlıdır, ve her biri diğerine döner. Fakat bu dönüşme, bazan imkânsızdır. Tekvin âlemi madenlerle başlar, sonra nebatlar, sonra hayvanlar gelir ve bunlar tedricî bir surette ilerler. Madenler ufkunun sonu, nebat ufkunun başlangıcı ile temas halindedir. Nebat ufkunun sonu da, hayvan ufkunun başlangıcına bağlıdır. Bu bağlantıdan maksat her birinin kendi ufkunun sonunda, daha sonraki ufkun başlangıcı olmak istidadını haiz olmasıdır. Hayvanlık âlemi geniştir ve hayvan çeşitleri çoktur. Fakat hayvanlık ufku tedricî bir surette insanla son bulur ve insan da fikir ve rü'yet sahibi olmakla temayüz eder.

Sonra bütün âlemlerden çeşit çeşit eserler görünür ki, hepsinin cismânî olmıyan bir müessiri bulunduğunu anlatır. Müessir, ruhânîdir ve kâinata bağlıdır. Çünkü bu, alemlerin varlıklarına temas etmek zorundadır. Bu da müdrik ve muharrik olan nefistir. Ondan üstün olan bir varlığın da ona idrak ve hareket kuvvetleri vermesi ve ona bağlı olması da icap ediyor. Bunun da halis idrak ve halis akıl olması lâzım gelir. Bu da Melekler âlemidir.

Bütün bunlar nefsin beşeriyetten sıyrılarak Melekliğe girmek için istidatlı bulunması ve ruhanî zâtiyeti kemal bulduktan sonra bir takım vakitlerde Melekler âlemine katışması lâzım geldiğini anlatır. Bunu yapabilenler Peygamberlerdir. Bunlar beşeriyetin cismânî ve ruhaniliğinden sıyrılmak imkânına haiz olmak üzere yaratılmışlardır. Bunlar arasıra bilfiil Melek olurlar ve Mele-i Â'lâyı, ufuklarında müşâhede ederler ve bu sırada nefsânî kelâmı ve ilâhî hitabı işitirler. Bunlar beşeriyetlerinden sıyrılarak Mele-i Â'lâdan alabildiklerini aldıktan sonra geri dönerek, öğren-

diklerini halka bildirmek ve halkın kafasına yerleştirmek isterler. Onun için Peygamber kâh temsilî olan bir gürültü işitir, kâh Meleğin insan şekline girdiğini görür, onunla konuşur ve Meleğin söylediklerini anlar. Meleği görüp ondan alınabileceği herşeyi almak, bunları beşer idrakine sığdırmak, Melek tarafından telkin olunan herşeyi anlamak, hepsi bir lâhzada, belki bir göz açıp kapama müddeti içinde vukubulur. Çünkü zaman içinde değil, fakat hep birden vukubulduğu için sür'atle olup bitmiş sayılır. Buna «vahy» denilmesinin sebebi de budur. Çünkü dilde vahy, çabuk olmak manasına gelir.

Bütün âlemlerin muntazam bir surette tertibi ve her birinin zatiyle ve kuvvetleriyle diğerlerine bağlanışı, herbirine ait ufkun sonunda, daha sonraki ufkun başına yaklaşması, İbni Haldun'un kendine mahsus görüşlerinden biridir. Sonra vahyi, Peygamber'in beşeriyetten sıyrılarak Melekler ufkuna geçmek ve Mele-i Â'lâ'ya katışmak, Melekler gibi Allah'ın kelâmını telâkki etmek, sonra onu beşerin anlayacağı şekle sokmak ve suretlerle, seslerle o ruhânî yaşayışı ifade etmek, yine Peygamberin vahy telâkkî etmekte karşılaştığı güçlüğü beşeriyetten melekliğe geçmenin güçlüğü ile tefsir etmek İbni Haldun'un hususiyetleri arasındadır. İbni Haldun, Mekke'de nâzil olan sûre ve âyetlerin, Medine'de nâzil olanlardan daha kısa olduğundan bahsederken ve bunun sebebini anlatırken, vahyin güçlüklerine alışmanın buna imkân verdiğini söyler. Ona göre Mekke devrinde sûrelerin ve âyetlerin kısa olmalarının sebebi, o zaman vahy almanın daha güç olmasıdır.

İbni Haldun, diğer hususlarda da filozofların görüşü ile bir dereceye kadar mutasavvıfların görüşünü kabul etmektedir.

Göze çarpan bir nokta, Müslümanların kalkınma devirlerinde vahy hakkındaki telâkkilerinin, filozofların tesiri altında kaldığı, kafa durgunluğu devrinde de kelâmcıların tesirine tâbi olduğudur.

Onun için yakın zamanlara kadar, İslâm âleminin hemen her tarafında hüküm süren bu görüş idi. Ve aşağı yukarı ondan başkası bahis mevzuu olmamakta idi. Son asrın müceddidi Şeyh Muhammed Abduh'un ortaya çıkmasına kadar vaziyet bu şekilde devam etmiş, Abduh ise vahy hakkındaki görüşünü şöyle anlatmıştır :

«Vahy, insanın içinde bulunduğu, vasıtalı veya vasıtasız olarak Allah'tan geldiğine inandığı irfandır. Vasıtalı olan, kulağa akseden bir sesle, yahut sessiz olarak teşekkül eder.' Vahy ile ilham arasındaki fark şudur : İlham, insanın şuurlu olarak idrak ettiği ve dileğine boyun eğdiği bir şeydir. İlham, daha fazla açlık, susuzluk, hüzün ve sevinç hisleri gibidir. Bazı

canlar ise, fıtraten çok temiz cevherli olduğu için Mele-i Â'lâ ile temas etmek istidadında bulunuyor ve insanlığın en yüksek derecesine vararak başkalarının delil ve burhan sayesinde idrak etmeğe imkân bulamadıkları birçok şeyleri ayan beyan müşahede etmektedirler. Bunun böyle olması aklen kabul olmayacak birşey değildir. Bu mertebeye ermiş olan kimselerin birtakım sesleri işitmelerinde, ruhların benzerlerini görmelerinde hayretle karşılanacak birşey yoktur. Bu ise İslâm filozoflarının mezhebidir. Yalnız kenarı kıyısı kelâmcıların sözleriyle süslenmiştir.

İmam Şarânî şöyle diyor : Hakkın kelâmını işitmekten alıkoyan ancak beşeriyettir. Kul ondan yükseldiği vakit ona, Allah Teâlâ mücerred ruhlara söylediği gibi söyler. Beşere, beşer denilmesi de ruhun derecesine ermekten alıkoyan işlere başlaması hasebiyledir. Bu dereceye ermeyince Allah ona, eşyada tecelli eder. Enbiya gibi ruhu mücerred derecesine yükselmiş olanlar ise öyle değildir. Bundan dolayıdır ki, Peygamberden başkasına Cenâb-ı Hakk ancak suret perdeleri içinde tecelli eder. Allah Tealâ'nın başkasına söylemesine, yahut kendisini gayrisine işittirmesine hakikaten tahammül edemez. O halde kuluna işittirmek üzere hitabettiği vakit onun, yani kulun bütün kuvveleri olmak iktiza eder. Çünkü münacat sırasında Cenab-ı Allah onun bütün kuvveleri olmaksızın, sonradan olan kulun kelâmı kadîmi, kelâmı ilâhiyi işitmeğe takat yetirebilmesi imkânsızdır.

Onun içindir ki, Mûsa (A.S.) Tûr'da münacat sırasında düşüp bayıldı. Zira onda, o makama lâyık tecelliyi kabul edecek istidat yoktu. Fakat Peygamber Efendimiz sebat etti. Hakk'ın, kulu (Hz. Muhammed)'e işiten kulağı, gören gözü ve bütün kuvveleri olan o muhabbet derecesi, dağda bulunmadığı için Mûsa, Tûr'da münacat ederken tecelliyâtı ilâhîye vaki olan da bile, o hitabı işitmeye dayanamadı, paramparça oluverdi.

Şunu da biliniz ki : Allah'ın insanlara hadis ve ilhamı daima vardır. Şu kadar ki bazı insanlar bunu, ilâhî bir şey olduğunu bilir. Ömer İbni'l-Hattab (R.A.) ve ona varis olan evliya gibi. Kimi de ne olduğunu bilmez de bana şöyle şöyle zuhurat vaki oldu der durur ve onun kendisine Allah Tealâ'nın bir sır söylemesi olduğunu bilemez. Şeyhimiz şöyle derdi : Hz. Ömer, Allah'ın kendilerine her şeyde söylediği mutlak sem'a ashabından idi. Lâkin söylemenin lâkapları vardır: Eğer onunla Allah Tealâ'ya cevap veriyorlarsa o hadis ve ilhamdır. Eğer birbirlerine cevap veriyorlarsa o, muhadese ve muhaveredir. Eğer Hak Subhanenin hadisini işitiyorlarsa o, kendileri hakkında hadis değil bir hitap veya kelâmdır. Şu halde vahy, Allah Tealâ'nın has kullarının kalplerine «hadîs-i nefs» tarzında ilka buyurduğudur ki, ondan, onlar için herhangi bir işe bir ilim hasıl olur. Eğer böyle olmazsa ne vahy, ne hitap olmaz. Çünkü insanlar yanındaki zarurî ilimler gibi bazı insanlar, kalplerinde bir işe dair bir ilim duyabilirler ve

bu sahih bir ilimdir. Lâkin hitaptan sâdır olmuş değildir. Sözümüz ise vahy denilen ilâhî hitap hakkındadır. Çünkü Allah Tealâ vahyin bu kısmını, kendisine vahy gelen kimsenin bir ilim olarak istifade edebileceği bir kelâm yapmıştır. Şunu da bilmeli ki, evliyanın kalplerine ilham vahyinden inebilen, ancak ervah-ı melekiyeden uzanan bazı dakikalardır. Yoksa Melâike'nin kendisi değildir. Çünkü Melek, Peygamberlerden gayrisine asla vahy ile inmez ve kat'iyen İlâhî bir emirle emretmez. Zira şeriat tekarrür etmiş, yalnız mübeşşerât-ı vahy [1] kalmıştır ki, vahyin en umûmîsidir. Allah'tan kula olur. Vasıtasız da olur, vasıta ile de olur. Vasıta nübüvvetin şânındandır. Vasıtalı da ise Meleğin tavassutu mutlaka lâzımdır. Lâkin Melek ilka halinde zahir olmaz. Halbuki Peygamberlerde öyle değildir. Çünkü onlar Meleği, söylerken görürler. Veli ise Meleği, ancak ilka halinin gayrisinde müşâhede edebilir. Kelâmını işitirse göremez. Görürse söyleyemez. Demek ki, ârifler, kendilerini geçmiş olan nübüvvet payelerine eremezler. Bununla beraber haklarında mübeşşirât bâkîdir. Ancak onda da insanlar farklıdır. Kimisi vasıta beşâretinden ileri geçemez. Kimisi de yükselir : Bazı fertler gibi ki onlar için vasıtaların yüksekliğiyle mübeşşirat vardır. Mamafih nübüvvet yine yoktur. Onun için onlar ahkâmda inkâr olunurlar. Zira Hakkın, kendilerine bahşettiklerinden gördükleri ile, zahirde müstakil bir şeriat imiş gibi amel etmeleri bakımından Enbiyaya benzemek isterler. Fakat o bir şeriat değil, bir beyandır. Binaenaleyh kat'î olan vahy, ancak teşriî (şeriat koyma ile ilgili olan) vahydir.

Sünnette mücmel olan umurun tarifine gelince : Bu ümmet için o bâkîdir ki insanlar davet ettikleri mevzularda basîret üzere bulunsunlar, çünkü o ilâhî bir haberdir. Allah Tealâ'dan, görünmeyen bir Melek vasıtasiyle ilham eylediği kuluna ihbardır. İlham, ancak hayır husûlünde olur. Fısk ve fucurun ilhamı, ictinab edilmesi manasınadır. Nitekim takvasının ilhamı, amel edilmesi içindir. İlhamın ikmali de şerîata ittiba ve kütübü ilâhiyeye nazar ve onun hududunda durmak ve emirlerini tutmak için ilham olunmasıdır ki, tabiatın pası silinsin de onda âlemin sûretleri nakışlansın. Fakat «İllâ vahyen» kavli celili, kalbe değil sem'a ilka olunan hitabı ilâhîdir ki, ilka olunan kimse, onu idrak eder ve işittirenin maksadı ne olduğunu anlar. Bu, bazan da tecelli suretinde hasıl olur, o suret ona hitap eder. Halbuki o, aynı hitaptır. Fakat hitaptan delâlet ettiği ilim anlaşılır, ve bilinir ki o bir hitaptır. Söyleyen onun arkasındadır.

« او يرسل رسولا. » nazm-ı celîline gelince : Bu da Melek'le indirilen veya beşerî Resûl ile bize getirilendir ki bilhassa naklettikleri zaman ikisi de Allah Tealâ'nın kelâmını okuyan-

---

(1) Bak : S. 136, dipnot : 2

lar gibidir. Eğer kendi nefislerinde duydukları bir ilmi nakil ve izah ederlerse o kelâmı ilâhî değildir. Evliyadan kimisi, her insana hususî olan vahy ve ilka halinde Allah Tealâ'dan terceme verir. Bunda söylenen veya yazılan harflerin sûretleri mütercimi ve o sûretlerin ruhu ise Allah'ın kelâmı olur. Bazı kere de velî : «Kalbim bana Rabbimden şöyle tahdîs etti» der ki, hususî surette demek ister, bunları belle ve iyi düşün!

Şarânî bu son ihtarı ile «Enbiyadan başkasının ilhamı, umum için ilim sebeplerinden değildir.» diye akait ve usulde ulema beyninde maruf olan esasa tenbih eylemiş oluyor. Şundan da gaflet edilmemek lâzım geliyor ki vahy, sırf enfüsî olan mücerred bir vicdan hadisesi olarak kalmıyor, Hak'tan haber alan bir ihtiyar, nefsin ötesinde olanı duyuran bir ilm-i yakîn ve hatta ayn-i yakîn haysiyetini haizdir. Bunda aynî, sem'î ve kalbî üç haysiyet de vardır...

Vahyin Mahiyeti :

Vahyin mahiyeti; en temiz ve en olgun insanların başları olan enbiyadan başkası için belli değildir. Nasıl geliyor, nasıl işitiliyor, o cihetleri yalnız onlar bilir. Diğer insanların onu anlatmağa kalkışması ve olduğu gibi anlatabileceğini zannetmesi, körlerin renklerden bahsetmesi kadar küstahlıktır. Bunu misallerle zihinlere en iyi bir şekilde yaklaştırmağa çalışan ve yaklaştıran Gazâlî merhumun «İhyau Ulûm» da ve «El-Munkızu Mine'd-Dalâl» da verdiği izahlardır. Vahyin mahiyeti ve hakikatını anlamamıza yol yoktur. Ancak, bilhassa Hz. Muhammed (S.A.S.)'in doğru söylediğine yüzlerce, binlerce şahit olduktan sonra bu gibi hakikatları teslimden başka çare bulunmaz. Allah'ın sıfatlarındaki kemâl hakkındaki icmalî ilmimiz: «Şunu bilmiyoruz; binaenaleyh varlığını tasdik edemeyiz» diyecek derecede Allah'ın eserlerini ve fiillerini bilmemizi gerektirmez. Hele Allah'ın kudretini tecelli ettiren bunca eserlere bağlı haberleri mutad tecrübelerimize uymuyor diye inkâr için bize hiç hak vermez.

Beşerî akıl, tecrübî ilim bu gibi şeyleri kendiliğinden keşfetmekten âciz ise de - Allah'ın âsâr ve ef'âlini delilsiz falan veyahut filan surete hasr ve kasretmek, aklın küstahlığından başka bir şey olamıyacağından doğru sözlü olan Peygamber tarafından haber verildiğinden onlara; «Hayır, böyle şey olamaz» da diyemez.

Vahyin, Resûl (A.S.)'ı gören ve yanlarında bulunanlarca çok kere görülmüş ve hissolunmuş olan maddî ve zahirî eserleri hakkındaki rivayetlere bakarak, Peygamber Efendimizin sar'a veya isteri gibi asabî bir maraz ile illetli olduklarına hükmeden bugünkü nübüvvet münkirlerinin, on üç buçuk asırdan sonraki illet nisbetleri, en hafif tâbiri ile gülünçtür.

Evet, Cenab-ı Peygambere ilâhî tecellî vaki olduğu zaman, mübarek vücutlarına, bir titremedir gelirdi, kendisini bir sıkıntı kaplar, inci taneleri gibi şiddetli bir ter dökerdi ve bu hâl geçtikten sonra, telâkki buyurduğu vahyi yanındakilere yazdırırdı. Fakat kendisine bu yolda ilâhî bir tecelli vaki olduğunu söyleyen zâtın doğruluğu ortada dururken ve bu hâli gören yüzlerce sahabe bunu olduğu gibi rivayet ederken bunlara bakmıyarak hiç görmediğimiz ve bilmediğimiz hâdise hakkında verilen bir hüküm, ilmî bir hüküm sayılabilir mi? Bu ilim asrında, bir insana «filân hastalıkla malûldür» demek kolay oluyor mu? Müşahede altına alınmayan bir kimsenin hasta olup olmadığını, hastalığının nev'ine ve cinsine hükmetmek doktorlarca mümkün olmadığı halde, on üç buçuk asır [1] önce dünyaya şeref vermiş, ortaya koyduğu kanunlarla milyarları idare etmiş olan bir Zât'ın falan veya filân hastalıkla malûl olduğuna hükmetmek - eğer ahmaklık değilse - herhalde garazkârâne bir küstahlıktır. Bu adamlar insanı hayretlere düşüren bunca keşifler ile, evvelkilerin ilimlerine karşı öğünen yeni ilimlerin kesinliğine - güya - dayanarak bu dâvada bulunuyorlar! Halbuki bu halleriyle o beğenmedikleri, cahil ve bilgisiz insanlar dedikleri Kureyş müşriklerinin kötü mukallitleri olmaktan daha büyük bir meziyet gösterememişlerdir. Evet, onüç buçuk asır evvel bu vadîde bunlara önderlik etmiş olan Ebû Cehiller, Ebu Lehebler, Atebe bin Rebialar, Ümmiye bin Halefler, Akabe bin İbni Muitler, Âs bin Vailler de Hz. Peygambere iftirada bulundular. Fakat onların şu haklarını inkâr etmiyelim ki hiç görmedikleri, hiç anlamadıkları bir şey hakkında iftirada bulunmuyorlardı. Ya asrî ilimlerle mücehhez olduklarını ve sözlerinin ilme dayandığını iddia eden bu zavallı asrîlere (!) ne diyelim ki; «Hiç görmedikleri, hiç duymadıkları, hiç anlamadıkları, tetkik etmemiş oldukları bir şey hakkında körü körüne, Kureyş câhilleri dedikleri kimselerin peşine takılarak hüküm veriyorlar, sonra da asrî ilimlerin muhassala ve neticeleri budur» (!) diye ilme iftira ediyorlar.

Evet, Kureyş müşrikleri, Kur'ân'ın, o ruhları cezbeden yüksek belâgatını ilk defa işittikleri vakit tatlı tatlı, hem de hayran hayran dinlediler. Kırk yıldan beri doğru sözlü ve emin olduğuna tam bir kanaat hasıl ettikleri Hz. Muhammed (A.S.)'ın Peygamberliğini, tasdik de, tekzib de etmeyip tarafsız kaldılar. Fakat bunun getirdiği dinin **Tevhîd dini** olduğunu, o güne kadar tapındıkları putları tezyîf ettiğini görünce, Müslümanlık dairesinin genişlemesini önlemek için sihirbaz, kâhin, cin çarpmış (bugünkülerin sar'alı dedikleri gibi) dediler. Onlar bu sözleri, müslümanların en zayıf ve sayıları parmakla sayılacak miktarı geçmediği bir zamanda söylediler. Bu sözleriyle gûya herkesi müslümanlıktan soğutmak istedi-

[1] Eserin, Merhum (A.H.A.)'un yazdığı tarihtir (Hazırlayan).

ler. Halbuki iş aksine oldu. Gün geçtikçe Kur'ân'ın parlak nûru karşısında şirk ve küfür zulmetleri sıyrılarak hakikat bütün çıplaklığıyle ortaya çıktı ve her tarafı kaplayan nuru Muhammedî'nin ilâhî bir nûrden başka birşey olmadığını kabul etmekten başka çare kalmadı.

Acaba gün geçtikçe Allah'tan başkasına isnat edilemiyeceği en azılı düşmanlarınca da teslim edilmiş olan Kur'ân-ı Kerîm ile doğruluğu ve Hak olduğu parlak delillerle sabit olan İslâmî ahkâm ve talimler, bir sar'alıdan nasıl südûr edebilir?.. Rûhânî bir hastalığa müptelâ bir kimsenin maraz sebebiyle hatırına gelip haber verdiği hezeyanlar, nasıl olur da her vakit vakıaya mutabık çıkar?. Bu hezeyanlar nasıl olur da dünya çapında kanunlar olur?.. Bir hastanın bırakacağı eser elbette, o illetinin eserleriyle de şâibedâr olur. Hz. Muhammed (S.A.S.)'in yirmi üç senede ikmal edip bıraktığı muazzam eser ise işte meydanda. Bunu lâyık olduğu kıymetle ölçmekten kaçınmak, ona gelen vahy-i ilâhiyi sar'a veya isteri gibi bir maraz, bir hastalık eserlerinden saymak, Hz. Muhammed (S.A.S.) ile doğan ve bütün cihanı kaplayan ilâhî nûrun parlaklığı ile gözleri kamaşarak sar'aya tutulmuş olanların savurdukları hezeyanlardan başkası değildir.

Netice olarak deriz ki :

Vahyin hususi mânası ancak Peygamberlere vaki olan ilâhî tecelliyattır. Bunda Peygambere, melek vasıtasiyle insanlara tebliğ olunmak üzere, bir takım ahkâm inzâl olunur ve bununla amel etmek insanlara vâcib olur. Hz. Muhammed (S.A.S.) ile Peygamberlik kapısı kapandığı gibi bu mânaca olan vahiy de kesilmiştir. Fakat diğer mânaca olan ve her insana şâmil bulunan vahiy kesilmemiştir. Herhangi iyi ve salih bir insan Allah'ın ilhamına mazhar olur, rüyada kendisine birçok hakikatler, gelecekte olacak birçok şeyler bildirilir ve bunlar görüldüğü gibi de çıkar. Bu türlü vahyin devam edeceğini bizzat Peygamberimiz (S.A.S.) haber vermişler: «Benimle Risalet de Nübüvvet de sona ermiş ve Nübüvvetten yalnız Mübeşşirat (yani mü'min ve salih kimselerin gördükleri rüyalar) kalmıştır.» buyurmuşlardır. Demek ki ilhamlar ve böyle rüyalar, vahiy ve Nübüvvettendir. Şu kadar ki bunlarla yeni ve şer'î bir hüküm sabit olamaz. Çünkü bunlar, umumî bir hükmün subûtu için delil sayılamazlar. Ama geleceğe, gayba ait keşifler vaki olur.

İşte bu kabilden olan açık ve gerçek rüyalardır ki Peygamberliğin, Peygambere vuku bulan vahyin, ancak kırkaltı cüz'ünden biri olabilir. İşte Peygamberden sonra da devam edecek olan budur. Geriye kalan geniş saha ise yalnız Peygamberlerindir ve son Peygamber ile o kapı da kapanmıştır. Ondan sonra böyle bir iddiada bulunanlar yalancıdır.

KUR'AN-I KERİM

Allah Tealâ'nın vahyine mazhar olan Hz. Muhammed (S.A.S.) elfazı Kur'âniyeyi telâkki ederdi. Bunun içindir ki, Kur'ân-ı Kerîm'in yalnız manası değil lâfızları da Peygamber (S.A.S.)'in kalbine inzal olunmuştur. Bu inzâl -vahy- hâdisesi bazan vasıtasız, bazan da melek vasıtasiyle olurdu. Her iki surette de Resûlullah (S.A.S.)'ın kalbine âyet veya sûre nâzil olur olmaz Resûlullah (S.A.S.) onu, hemen yanında bulunan sahabelerine tekrar eder (okur) du.

Kur'ân-ı Kerîm âyet âyet nâzil oldukça Resûl-ü Ekrem (S.A.S.) Efendimiz her âyetin yerini, yani hangi sûrenin nereye yazılacağını bildirir ve o tertip üzere yazılmasını vahiy kâtiplerine emrederdi. Ashâb-ı Kirâm da hep bu tertip üzere Kur'ân-ı Kerîm'i zabt eder ve yazarlardı. Diğer taraftan kimi bir miktarını, kimi de cümlesini ezber ederlerdi. İşte bu veçhile Kur'ân-ı Kerîm, Peygamberimiz (S.A.S.) zamanında tamamiyle hıfzedilmiş ve yazılmıştı. Fakat muntazam ve tertiplenmiş bir surette değildi.

Hz. Ebu Bekir (R.A.) Hazretlerinin hilâfet günlerinde vukubulan «Yemâme» muharebesinde yetmiş kadar «Kurra' (Hafız)» şehit oldu. Hz. Ömer bundan korktu ve hemen Halife Hz. Ebu Bekir es-Sıddık'ın yanına geldi: «Korkarım ki diğer harp mevkilerinde de Kurra'dan böyle birçok vefatlar olursa az vakit zarfında onlara ınkıraz gelir ve bazı Kur'ân âyetleri unutulur. Binaenaleyh Kur'ân'ın cem'ini emretmelisin» dedi. Bunun üzerine Halife, vahy kâtiplerinden olan «Zeyd b. Sabit» (R.A.)'ı çağırdı ve Kur'ân-ı Kerîm'in cem'ini ona irade buyurdu. Böylece Zeyd b. Sabit (R.A.)'ın başkanlığında büyük bir heyet, evvelce Resûl-ü Ekrem (S.A.S.)'in huzurunda yazılmış olan sûre ve âyetleri, O'nun yazdırıp tertip ettiği şekilde tertip ederek bir yere topladı. Böylece Kur'ân tamamiyle sahife sahife yazılıp cem olundu. Bu suhufu (sayfaları) Hz. Ebu Bekir (R.A.) muhafaza etti. O'nun vefatından sonra kızı Ümmü'l-Mü'minîn Hafsa (R.A.)'nın yanında kaldı. Şu kadar var ki bu Suhuf-u Şerîfe'de her sûrenin âyetleri, Resûlullah (S.A.S.)'ın zamanındaki gibi tertip olunmuş; fakat sûreler tertip olunmayıp her sûre yalnız başına bir kitap halinde idi.

Hz. Osman (R.A.) halife olduğu zaman sûreler sırasiyle yazıldı ve buna «MUSHAF» denildi. Adetleri çoğaltılarak icap eden memleketlere gönderildi. İşte bunun içindir ki : Geçmiş kitaplarda olduğu gibi Kur'ân'da bir tahrifat vukua gelmemiş ve gelmiyecektir. Dünyanın bir ucundaki Mushaf ile, öbür ucundaki Mushaf'ı tahkik edecek olursanız hiçbiri diğerinden bir kelimesi bile eksik veya fazla değildir, aynıdır. Başka kitapları aynı ile ezber mümkün olmadığı halde Kur'ân-ı Kerîm her yerde ve her zaman birçok kimseler tarafından ezberlenmektedir. Bunlar en büyük mucizedir.

HÜLÂSA

Kur'ân-ı Kerîm nâzil olalı on üç buçuk asır geçtiği halde ona bir kelime bile ziyade ve noksan arız olmamıştır. Halbuki evvelce de söylediğim veçhile Tevrat ve İncil böyle değildir. Bukün elde bulunan Tevrat, Ahbâr-ı Yehûd [1] tarafından defalarca tahrif edilmiş ve bozulmuş olduğundan ona itimad caiz değildir.

İncil'e gelince : Hz. İsâ'ya nâzil olan İncil yoktur. Bugün elde mevcut olan Enâcil-i Erbaa (Dört İncil), sonradan yazılmış birer Kilise tarihinden başka bir şey değildir. Binaenaleyh her suretle tahrif ve tebdilden azâde kalmış olan Kelâm-ı İlâhî, ancak Kur'ân-ı Azimüşşan'dır. Allah kelâmı olmak üzere yalnız O'na itimad etmek, saygı ve sevgi duymak, gösterdiği yoldan gitmek bize borçtur. Bilmeliyiz ki, Kur'ân yolu, Hak yoludur, kurtuluş yoludur.

Hak Tealâ O'nun yolundan gitmeye muvaffak kılsın [2]

---

[1] Yahudi bilginleri, hahamları (Lügat - Devellioğlu), (Neşre hazırlayan)

[2] Başvurulan başlıca kaynaklar :

(Ragib - Kur'ân Lûgatı; İbn-i Esir - Nihaye; İbn-i Hacer - Fethu'l-Bârî; Bedru'd-Dîn - Umdetu'l-Karî; İbn-i Kayyim - Kitâbu's-Salât, Müslim şerhi; Fethu'l-Mülhem; Gazalî - Kanun el-Te'vîl; Feysalu't-Tefrika; Mişkatu'l-Envâr; Rıza Tevfik - Kâmus-u Felsefe; Hasan Sıddık Han - Fethu'l-Beyân Tefsiri.

İ Ç İ N D E K İ L E R :

Bu kitap; merhum Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi AKSEKİ'nin, «İslâm - Tabiî ve Umumi Bir Dindir» isimli eserinin 2. cildidir. Söz konusu eserin iman, küfür, mü'min ve kafir hakkında hükümler ile vahy ve ilahi kitaplar hususundaki konularını içine almış ve müstakil olarak hazırlanmıştır.

Büyük alim Ahmet Hamdi AKSEKİ'nin bu önemli eserini okuyucuya sunmakla Nur Yayınevi hizmet zincirine bir altın halka daha ilâve ettiği kanaatindedir.

Hacıbayram Cad. No. 7
Tel : 11 65 69
ANKARA